

Contribució a l'etnobotànica de Mallorca. La biodiversitat vegetal i la seva gestió en una illa mediterrània

Maria Esperança Carrió Cabrer

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tdx.cat) i a través del Dipòsit Digital de la UB (diposit.ub.edu) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX ni al Dipòsit Digital de la UB. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX o al Dipòsit Digital de la UB (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tdx.cat) y a través del Repositorio Digital de la UB (diposit.ub.edu) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR o al Repositorio Digital de la UB. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR o al Repositorio Digital de la UB (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tdx.cat) service and by the UB Digital Repository (diposit.ub.edu) has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized nor its spreading and availability from a site foreign to the TDX service or to the UB Digital Repository. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service or to the UB Digital Repository is not authorized (framing). Those rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

FACULTAT DE FARMÀCIA

Departament de Productes Naturals, Biologia Vegetal i Edafologia

Laboratori de Botànica

PROGRAMA DE DOCTORAT

“RECERCA, DESENVOLUPAMENT I CONTROL DE MEDICAMENTS”

**CONTRIBUCIÓ A L'ETNOBOTÀNICA DE MALLORCA.
LA BIODIVERSITAT VEGETAL I
LA SEVA GESTIÓ EN UNA ILLA MEDITERRÀNIA**

MARIA ESPERANÇA CARRIÓ CABRER

Barcelona 2013

CAPÍTOL 4. DISCUSSIÓ DELS RESULTATS

La discussió dels resultats es basa en la informació recollida en els catàlegs de tàxons i de barreges. També s'hi analitzen les dades dels informants i de les entrevistes. Per a fer-ho, hem estructurat el conjunt de les dades en grups de tres. L'agrupació de tres en tres de la informació ens ha facilitat el disseny de l'estudi i la sistematització de les dades, i és la base de la definició de report d'ús i el fonament de les relacions de la base de dades (vegeu l'apartat de metodologia). Com a exemple d'això, aquest capítol s'estructura també en tres punts principals: els informants, les plantes (és a dir, els tàxons) i els usos de les plantes.

Part de la informació que es presenta en aquesta memòria ja ha estat publicada en diversos articles i difosa en comunicacions a congressos (vegeu Carrió i Vallès, 2009; Carrió i Vallès, 2010; Carrió i Vallès, 2012a; Carrió i Vallès, 2012b, Carrió i Vallès, 2012c, i Carrió *et al.*, 2012 a l'annex 10 de publicacions). Aquesta és, però, la primera vegada que s'analitza de manera conjunta.

1. Els informants

- *Vaja unes alzines...*

- *No són alzines això.*

- *Bé, aquests polls...*

- *No són polls.*

- *Idò què són?*

- *Són oms... No sabeu res. Quan jo no hi sigui no sabreu ni què és un baladre, ni un atzeroler, ni un ginjoler, ni un revell, ni una argelaga, ni una estepa, ni un arbocer, ni un alavern, ni un llampúgol, ni una alzina...*

Es jovent [...] ho saben tot de ses coses efímeres, de ses coses que se venen com a imprescindibles i que en pocs anys passen de moda i formen part des record [...]. De ses coses permanents, de ses que transcendeixen es nostro efímer pas per sa vida, no els interessa res, ni es seu nom. No destrien pomeres, pereres, cirerers, alzines ni oms; només diuen arbres.

Fragment d'*Acorar*, de Toni Gomila (2012).

1.1. El perfil dels informants

En total s'han entrevistat 235 persones de 75 nuclis de població que representen tots els municipis de l'illa (53). El perfil dels informants segueix les premisses del disseny de l'estudi, o sigui, persones normalment d'edat avançada, autòctones del lloc d'entrevista, que hi han viscut la major part de la seva vida (si no tota) i que tenen o han tingut una professió o algun interès lligat al món rural. El 79% dels informants ha nascut i viscut al poble on va néixer, el 18% ha nascut i viscut sempre a Mallorca, però en pobles diferents (la majoria va canviar de poble per motius matrimonials), el 2% ha nascut a la Península (expressió usada a les Illes Balears per a indicar qualsevol altre lloc de l'estat espanyol), una persona va néixer a França i una persona nascuda a Mallorca té actualment la seva residència a la Península. Així doncs, podem dir que el 97% dels participants és autòcton de l'illa.

Els entrevistats no són especialistes en medicina popular ni en usos tradicionals de plantes (no s'hi dediquen professionalment), però són localment reconeguts com a coneixedors d'aquests temes. L'assignació d'una dedicació professional als informants no ha estat sempre fàcil, perquè en molts casos ha anat canviant al llarg de la vida (i sobretot de la joventut a la maduresa); és recurrent el pas de la pagesia al sector turístic o de serveis. De les persones amb una activitat laboral definida (el 70%), un 37% es dediquen al sector primari, un 8% al sector secundari, un 35% al terciari, un 20% són mestresses de casa, i dues persones (un 1%) són religioses. Totes elles tenen en comú el contacte estret amb el món vegetal, ja sigui per qüestions laborals o lúdiques. El 89% dels entrevistats tenen edat de jubilació.

Del total d'informants, el 43% són dones i el 57%, homes. Les edats oscil·len entre els 30 i els 98 anys, i la mitjana global és de 76 anys (77 per als homes, i 74 per a les dones). Val a dir que no tenim el registre de les edats de tots els informants (hem fet aquests càlculs amb 195), ja sigui perquè no l'han volguda dir, ja sigui perquè les seves aportacions en les enquestes, tot i ser importants en nombre de citacions, no varen ser programades i no vàrem tenir temps de recollir l'edat de

tots els participants. L'edat dels informants ha variat, és clar, durant l'estudi; comptabilitzem els anys que tenien en l'últim contacte de recollida d'informació.

Taula 1. Comparació del nombre d'entrevistats, la mitjana d'edat i el sexe dels informants del present treball amb altres estudis etnobotànics d'àmbit ibèric.

<i>Regió</i>	<i>Informants</i>	<i>Dones (%)</i>	<i>Homes (%)</i>	<i>Mitjana d'edat (anys)</i>	<i>Font</i>
Cerdanya	155	70	30	69	Muntané (1991)
Cap de Gata-Níjar	153	40,1	59,9	No consta	Martínez (1997)
Pallars	264	48	52	70	Agelet (1999)
Serra de Cazorla, Segura i Las Villas	183	31	69	57	Fernández (2000)
Montseny	172	61	39	66	Bonet (2001)
Tres àrees de muntanya de Castella-La Manxa	283	43	57	No consta	Verde (2002)
Comarca de Campoo-Los Valles	107	34	66	68	Pardo de Santayana (2003)
Parc Natural de Montesinho	88	85	15	68	Pinto Carvalho (2005)
Alta Vall del Ter	60	63	37	71	Rigat (2005)
Alt Empordà	178	71	29	69	Parada (2007)
Navarra	667	55	45	72	Akerreta (2009)
Ponent de Granada	279	56	44	63	Benítez (2009)

Serra de Madrid	276	50	50	68,5	Aceituno (2010)
Mallorca	235	43	57	76	Dades pròpies

Si comparem els nostres resultats amb els d'altres estudis a Catalunya i de diferents regions de la península Ibèrica, comprovem que les mitjanes d'edat del nostre estudi surten, per sobre, de la franja de mitjanes, compreses entre 57 i 72 anys, de les persones entrevistades als altres treballs (referències a la taula 1). Estem avaluant a Mallorca, doncs, informació de persones molt més velles, i sobretot pel que fa als homes (vegeu la taula 1). El percentatge d'homes i de dones entrevistats, tot i la proposta del disseny d'intentar parlar amb quantitats similars d'uns i altres, és superior per als d'homes, igual que en alguns treballs etnobotànics fets a Andalusia, a Castella-La Manxa i a Cantàbria (Fernández, 2000; Verde, 2002 i Pardo de Santayana, 2003, successivament), mentre que a la majoria de treballs fets en territoris de llengua catalana hi predominen les dones (Muntané, 1991; Bonet, 2001; Rigat, 2005; Parada, 2007). En el cas que ens ocupa, una raó per a explicar, si més no en part, aquest biaix és el fet d'haver iniciat algunes entrevistes en llocs socials dels pobles com per exemple cafès i casals d'avis, on hi trobàvem majoritàriament homes.

El total d'entrevistes -algunes realitzades en grups reduïts (mai més de deu persones), però normalment individuals- no es pot enumerar perquè la recollida de citacions no només s'ha feta en les trobades organitzades, sinó també fora del context de l'entrevista (apuntant la informació en un paper). De primeres sessions d'entrevista, que inclouen la coneixença dels informants amb l'enquestador i l'inici de recollida d'informació, en comptabilitzem 140.

Tot i que vàrem seguir fent entrevistes fins a tenir prospectats tots els municipis, observem a la corba de saturació de la figura 1 que, si haguéssim pogut escollir els informants per ordre descendent de nombre de citacions planta-ús, a partir de 90 entrevistats ja hauríem tengut recollit un 80% de la informació de tot el treball, i amb 130, un 90% aproximadament. Aquesta gràfica, calculada considerant tota la

informació disponible en la base de dades etnobotanica.cat, canvia quan considerem només els informants que citen usos de plantes amb un consens de tres o més de tres reports d'ús (indicatiu de fiabilitat proposat per Le Grand i Wondergem, 1987 i Johns *et al.*, 1990, que el nostre grup de recerca sempre ha tengut en compte). Així doncs, la gràfica de la figura 2 indica que amb 25 informants podríem tenir el 80% de la informació etnobotànica més bàsica de l'estudi, la que representa el nucli del coneixement i ús de les plantes a Mallorca. Aquesta representació ens fa pensar en una regla general de l'etnobotànica mencionada per altres autors (Muntané, 1991; Agelet, 1999), que afirma que "són pocs els que saben molt i molts els que saben poc".

La distribució de les citacions d'ús per intervals d'edat queda definida a la figura 3. S'hi observa que hem recollit majoritàriament informació de persones nascudes entre el 1921 i el 1950, i especialment del 1931 al 1940. En la mateixa figura es diferencien els reports d'ús totals o generals (RU-G) i els reports d'ús únics (RU-U). Creiem que és significatiu que del grup 1931-1940 es citin uns 1500 reports d'ús únics i més de 2800 reports d'ús totals. La diferència (uns 1300) dóna una imatge gràfica de l'acord dels membres d'aquest grup d'edat entre ells.

La nostra prospecció no s'adiu al nombre mínim d'enquestes (NME) proposades per Muntané (2005) que exposa que tot treball etnobotànic realitzat al sud d'Europa hauria de complir $NME=0,1\%$ (essent NME el percentatge de la proporció entre entrevistes i total d'habitants de la zona). Segons aquesta regla, hauríem d'haver realitzat unes 870 entrevistes. La impossibilitat d'assolir aquesta xifra ens porta de nou a la reflexió sobre l'elecció de la zona d'estudi: és millor prospectar àrees geogràficament més petites i tenir-ne un coneixement més específic, o per contra abraçar més territori i prioritzar la urgència de recollir la informació que se'n va amb la gent més gran? Cal dir també que, a part del fet de ser l'àrea d'estudi més o menys extensa, aquest desideràtum d'un NME és de possibilitat d'aplicació molt diferent si es considera una zona estrictament rural i amb poblacions petites que si, al territori triat, s'hi inclouen ciutats grans o mitjanes, les quals eleven moltíssim la xifra d'habitants, però en les quals se solen fer ben poques entrevistes

etnobotàniques. Aquesta darrera situació és la de l'illa de Mallorca, on la capital representa el 46,5% del total d'habitants.

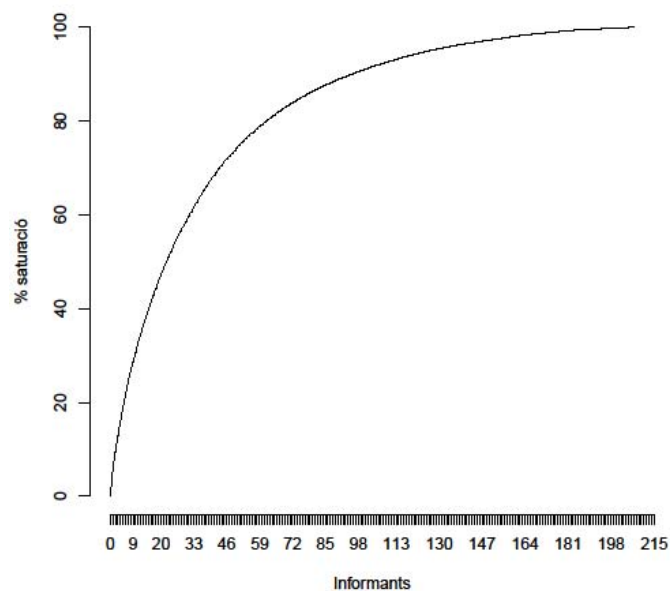

Figura 1. Corba de saturació referida a la prospecció de tots els informants del treball.

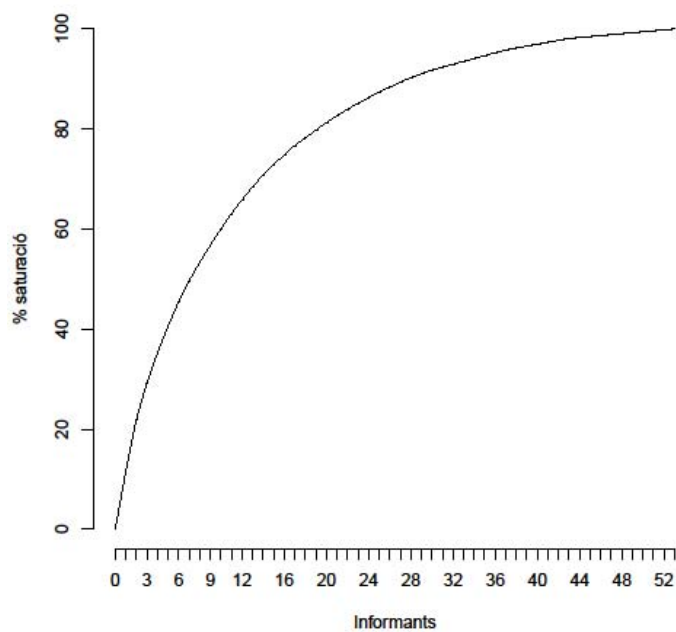

Figura 2. Corba de saturació referida a la prospecció dels informants, considerant només aquells que citen usos de plantes amb un consens de tres o més.

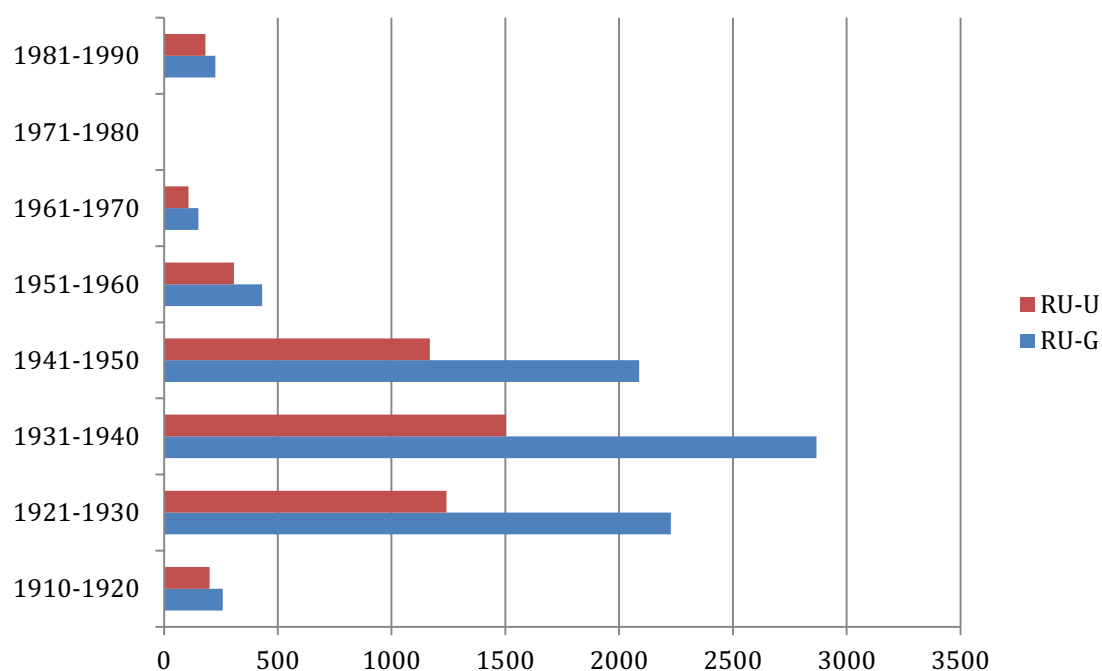

Figura 3. Distribució de les citacions d'ús per intervals d'edat. S'inclouen tant els reports d'ús únics (RU-U) com els globals (RU-G).

1.2. Les comparacions entre informants i informants i municipis

1.2.1. Comparacions entre informants

La mitjana de citacions d'ús per informant és de 42,31, amb un màxim de 305 i un mínim de cinc; la variabilitat, doncs, és bastant alta. La persona que cita 305 reports d'ús és un home de 80 anys que refereix 81 tàxons, o sigui, cita de mitjana uns quatre usos per planta. Com ell, hi ha 21 informants més que citen més de 100 reports d'ús. Aquests 22 informants serien els nostres informants-joia o informants-clau, un concepte que ha estat tractat per altres autors (Bonet, 2001; Santamaria, 2007; Benítez, 2009) i que refereix aquelles persones entrevistades que destaquen en l'estudi (en el nostre cas, posem els límits en els 100 reports d'ús). A la taula 2 i a la figura 4 hi resumim les dades més destacades obtingudes de fer els comptatges i les comparacions dels 22 informants-joia, que representen més d'un terç de la informació total (un 36%). En l'anàlisi de components principals (PCA segons la seva sigla en anglès, d'ús comú) de les variables, fet amb

14 homes i vuit dones (per tant, no fem el test t de diferenciació de sexes per falta d'individus), s'observa que la diversitat de reports d'ús entre els informants clau es fonamenta en la ingestió de la part de la planta crua, en el sistema digestiu, en el sistema genitourinari, en el maneig agrosilvopastoral i en els condiments que, com veurem més endavant, formen part de les categories més destacades de l'estudi.

Taula 2. Nombre de citacions dels 22 informants-joia.

<i>Codi informants</i>	<i>Citacions alimentàries</i>	<i>Citacions medicinals</i>	<i>Citacions altres usos</i>	<i>Citacions totals</i>
19	26	243	36	305
80	105	37	107	249
51	51	93	55	199
151	108	49	35	192
49	22	121	27	170
61	58	32	68	158
124	36	99	23	158
215	66	37	55	158
143	44	40	69	153
162	61	11	77	149
101	23	65	48	136
168	22	83	31	136
144	42	45	33	120
197	48	54	14	116
46	9	94	9	112
149	41	47	24	112
123	38	9	64	111
183	40	55	15	110
69	36	35	38	109
165	34	45	26	105
128	51	9	43	103
201	43	30	28	101

Tot i la variabilitat en els reports d'ús, el factor de consens d'informants - proposat per Trotter i Logan (1996) i representat per les inicials angleses F_{IC} - per a tot Mallorca és de 0,94, un valor molt proper a 1, o sigui, al que seria el màxim consens. El F_{IC} és un indicador de la coincidència en els usos entre els informants, i s'ha utilitzat per a determinar el grau de fiabilitat de les dades etnobotàniques (Parada, 2007, i referències que conté). El F_{IC} es pot calcular per al global de dades o per a cada categoria d'ús (Gazzaneo *et al.*, 2005), i sempre com més reports d'ús s'hagin recollit per a menys plantes (més coincidència del doblet planta-ús) més

proper a la unitat serà l'índex. Si calculem el F_{IC} per a les dades d'usos medicinals de plantes a Mallorca també obtenim el valor 0,94. Aquest valor és ara molt més alt que el de 0,71 que vàrem obtenir per al Llevant de l'illa (Carrió i Vallès, 2012b) en els inicis d'aquest estudi. Això significa que abraçant més territori, per un nombre de tàxons no molt més alt que el que recollíem al Llevant hem obtingut moltes més citacions d'ús.

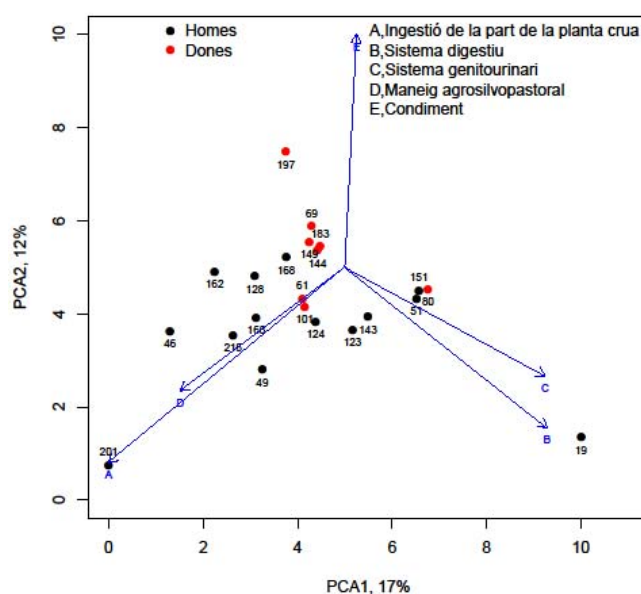

Figura 4. Comparacions dels tipus de citacions entre els 22 informants-joia. Les lletres A-E fan referència al tipus d'ús de la llegenda.

Un altre índex de consens és el que proposen Heinrich i Verde a la tesi d'aquest darrer (Verde, 2000). Aquest índex s'enllaça amb la idea que ja hem presentat de Le Grand i Wondergem (1987) i Johns *et al.* (1990) de considerar fiable aquella informació referida per part d'almenys tres informants independents. L'índex de consens de Heinrich i Verde es calcula dividint el nombre de dades amb més de tres referències pel total de dades, i oscil·la entre el 0 i l'1. Per al nostre treball el total de reports d'ús citats per tres o més de tres persones és de 4586, i l'índex de consens és de 0,5. En els apartats següents (sobre les plantes i els usos) avaluarem la informació per a cada categoria d'ús i ho compararem amb altres treballs

etnobotànics, ja que la majoria dels que tenim de referència només l'han calculat per a usos medicinals.

1.2.2. Comparacions entre informants i municipis

A Carrió i Vallès (2012a), basat en un pòster presentat al primer congrés hispanoportuguès d'Etnobiologia (Carrió i Vallès, 2010), vàrem introduir les comparacions entre informants i zones geodiverses de Mallorca seguint Rullan (2002) i segons els coneixements etnobotànics dels informants (els reports d'ús). En el mencionat treball fèiem ús del coeficient de similitud de Sørensen per a fer les comparacions entre informants, i es revelaven algunes diferències entre les tres regions geodiverses. Gràcies al desenvolupament de la base de dades etnobotanica.cat, del nostre grup de recerca, i a l'script de treball referit al capítol de metodologia (vegeu els apartats 2.4.1 i 2.4.2), l'anàlisi de les diferències entre àrees s'ha automatitzat i s'ha pogut fer de manera més acurada. Hem canviat el coeficient de Sørensen per l'índex de Jaccard (Höft *et al.*, 1999) i hem suposat que no hi haurà diferències entre els reports d'ús d'un informant (i, per extensió, un conjunt d'informants d'un municipi o d'una àrea) enfront dels reports d'ús d'un altre informant o grup (és la hipòtesi nul·la). Si el valor estadístic del valor p és menor de 0,05, hi haurà diferències entre grups. Com hem dit en el capítol anterior, aquest exercici ens serveix per a preparar la metaanàlisi dels diferents treballs etnobotànics dels Països Catalans.

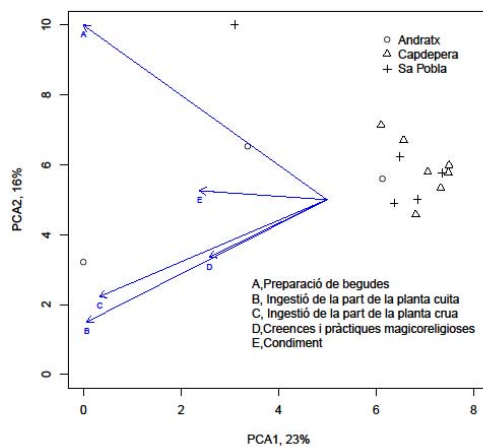
De manera semblant a Carrió i Vallès (2012a), hem comparat tres municipis de les tres zones geodiverses de Mallorca (Rullan, 2002), seleccionats perquè tenen un nombre similar de reports d'ús i d'habitants. A la taula 3 i la figura 5 es mostren algunes dades útils per a la selecció dels municipis, els resultats del test t i la representació gràfica de la PCA. Observem a la PCA que les variables principals que diferencien els informants són bàsicament alimentàries. Si fem la PCA només per als usos alimentaris veiem que hi ha tres informants molt especialitzats, dos en la preparació de begudes i un en la citació de condiments i preparacions crues i cuites. En la PCA d'usos medicinals també s'observen tres informants destacats, un per a la referència a plantes amb acció en el sistema metabòlic i dos especialistes en sistema digestiu i circulatori. Creiem que, tot i que el test t ens assenyalava que la

informació és diferent en els municipis seleccionats, aquesta diferència pot ser deguda als que anomenem especialistes, que surten del que considerem un grup compacte d'informants que, tant en la PCA total com en les referides a usos alimentaris i medicinals, apareixen junts en el centre de les gràfiques.

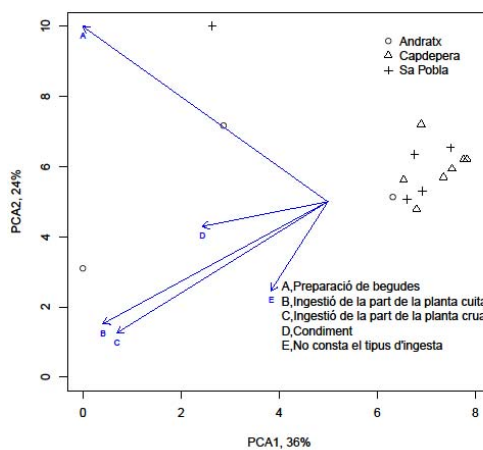
Taula 3. Comparació de tres municipis pertanyents a les tres zones geodiverses de Mallorca (segons Rullan, 2002).

<i>Dades descriptores</i>	<i>Reports d'ús</i>	<i>km²</i>	<i>Habitants</i>	<i>Informants</i>	<i>Densitat de població</i>
Capdepera	276	5492	11421	7	2,08
Andratx	297	8145	12149	3	1,49
Sa Pobla	254	4603	12871	5	2,80
<i>Resultats del test-t</i>	<i>Total</i>	<i>Medicinals</i>	<i>Alimentàries</i>	<i>Altres usos</i>	
	p=4E-11	p=9E-10	p=6E-7	p=1E-8	

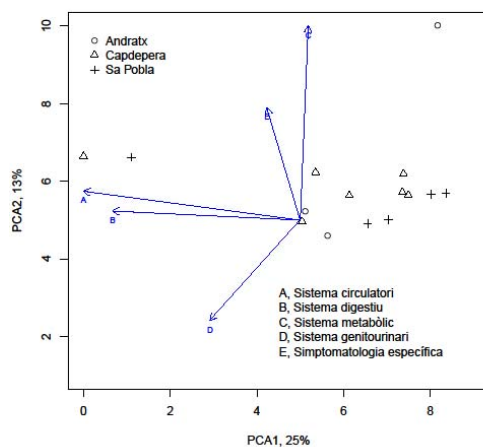
La comparació dels resultats de les entrevistes en les diferents comarques estadístiques també ens dona una idea del grau de similitud dels coneixements sobre plantes dels mallorquins i mallorquines. Els resultats de l'anàlisi del test t per a les dades totals i per a cada categoria d'ús apareixen a la taula 4 (s'han fet els càlculs amb un consens de tres). La categoria d'ús més homogènia és la dels altres usos, i les zones amb més dissimilituds totals amb les altres són el Pla i el Nord. Destaquen les semblances en totes les anàlisis de les comarques de Palma i del Sud, el Llevant i la Tramuntana, i la Tramuntana i el Sud.

total conjunt de dades

usos alimentaris

usos medicinals

Figura 5. Anàlisi de components principals (PCA) dels tres municipis.

D'aquests tres duets, el que sobta més el de Tramuntana-Sud, ja que els altres dos podrien justificar-se pel tipus d'hàbitat geogràfic i, per tant, també florístic: marines del sud i litoral de la badia de Palma, i àrees amb muntanya, respectivament. El perquè de les semblances dels coneixements en la serra de Tramuntana i en les comarques del Sud s'hauria d'avaluar més detingudament.

Taula 4. Resultats de l'anàlisi del test t (valors de p) per a les dades totals i per a cada categoria d'ús en les diferents àrees de l'illa (segons les categories NUTS de l'IBESTAT).

Total	Pla	Raiguer	Nord	Tramuntana	Sud	Llevant	Badia de Palma
Pla	0	6E-12	0,04	1E-5	1E-10	1E-6	2E-11
Raiguer		0	6E-16	0,0002	0,4	0,005	0,5
Nord			0	1E-9	1E-14	2E-10	6E-15
Tramuntana				0	0,001	0,3	5E-5
Sud					0	0,001	0,2
Llevant						0	0,001
Badia de Palma							0
Medi-cinals	Pla	Raiguer	Nord	Tramuntana	Sud	Llevant	Badia de Palma
Pla	0	1E-9	0,1	0,003	0,0001	0,1	2E-5
Raiguer		0	6E-8	0,002	0,006	1E-5	0,06
Nord			0	0,0002	1E-7	0,003	1E-8
Tramuntana				0	0,5	0,2	0,2
Sud					0	0,5	0,4
Llevant						0	0,003
Badia de Palma							0
Alimentàries	Pla	Raiguer	Nord	Tramuntana	Sud	Llevant	Badia de Palma
Pla	0	1E-8	6E-5	1E-12	2E-16	1E-6	2E-16
Raiguer		0	0,2	0,6	8E-6	0,5	6E-8
Nord			0	0,004	1E-6	0,6	5E-8
Tramuntana				0	0,001	0,02	3E-8
Sud					0	0,001	0,3
Llevant						0	1E-8
Badia de Palma							0
Altres usos	Pla	Raiguer	Nord	Tramuntana	Sud	Llevant	Badia de Palma
Pla	0	9E-5	0,0006	0,0004	9E-8	2E-6	1E-5
Raiguer		0	0,05	0,5	0,2	0,1	0,008
Nord			0	0,3	0,3	0,0004	7E-6
Tramuntana				0	0,7	0,05	0,002
Sud					0	0,7	0,0009
Llevant						0	0,1
Badia de Palma							0

Tot i haver establert certes afinitats, aquests resultats no permeten la total distinció de similituds en el coneixement de plantes entre informants de les diverses regions naturals – tot i que ho fan quantitativament –; la història de vida de cada entrevistat pot variar molt i la comparació del coneixement etnobotànic dels informants depèn d'ells mateixos. Segurament varia segons la feina, la posició i els moviments familiars (per matrimoni, estudis o feina), la proximitat amb la terra i les possibilitats econòmiques; per a futurs estudis en aquest camp, necessitaríem examinar aquestes variables independentment, de la mateixa manera que ho han fet altres autors (McDade *et al.*, 2007; Bletter, 2008; Godoy *et al.*, 2009; Reyes-García *et al.*, 2010). Tot i així, la comparació entre regions sembla més plausible, ja que se poden explicar les diferències amb factors més objectius, com són la geografia de l'àrea, el tipus de vegetació, i les tradicions culturals. Com ja hem dit, els tres duets de comarques amb més similitud de reports d'ús són, quantitativament, Palma-Sud, Llevant-Tramuntana i Tramuntana-Sud, i el que sorprèn més és el de Tramuntana-Sud per la seva llunyania geogràfica i per la seva diferència florística i cultural (cultura de muntanya i de marina, respectivament) (Arxiduc, 1891/2000; Ferrer, 1960; Galmés, 1976; Colom, 1978; Galmés, 1982; De Bolòs, 1996; Serra, 2001; Ramis, 2002; Llorens *et al.*, 2007; Trias, 2008; Vives, 2008).

A Carrió i Vallès (2012a) vàrem proposar alguns exemples que ajuden a explicar la unió entre més similitud de reports d'ús de plantes i el tipus de vegetació en les zones de muntanya: són les referències a més i anàlegs usos a *Quercus* sp. i *Juniperus* sp. (espècies silvestres). La citació de més tàxons cultivats en les comarques centrals (agrícoles), com *Triticum* sp., *Allium* sp. i *Prunus* sp. podrien explicar les similituds entre aquestes àrees. Contràriament, els reports d'ús citats únicament en una àrea particular no representen un elevat nombre de citacions i, per tant, no influencien les diferències entre àrees. Per exemple, en les entrevistes inicials d'aquesta tesi, *Crithmum maritimum* només era citat en les àrees més properes al mar i *Taxus baccata* en els pobles propers a la serra de Tramuntana. Per altra banda, ja des del principi hi ha hagut unes espècies molt citades en totes les entrevistes i que sempre s'han anat repetint: *Santolina chamaecyparissus* per a

problemes digestius i *Olea europaea* var. *europaea* com a antihipertensiva i per a la preparació d'oli com a excipient en els remeis tradicionals.

Aquestes comparacions ens ajuden a intuir -a tenir una idea inicial- per què la gent de Mallorca ha escollit unes plantes i no unes altres per a curar-se, alimentar-se, o per a determinats usos de les plantes necessaris en la vida de les persones. L'estudi en profunditat de les influències, de les tendències i de les valoracions d'aquestes plantes en l'etnobotànica mallorquina obre noves perspectives per a treballs antropològics, socioculturals i fins i tot econòmics (per exemple, del guany personal i social de fer ús d'aquests recursos).

1.3. La importància del context etnogràfic en les dades recollides

Que Mallorca fos, fins a finals del segle XX, un dels llocs més endarrerits tecnològicament d'Europa (Moore, 1976; Bonner, 2009) i que avui en dia ja s'hagi assenyalat la crisi del model econòmic després d'un tercer boom turístic (Rullan, 2002; CRE, 2011) és prou indicatiu del daltabaix social que ha experimentat la població entrevistada al llarg de les seves vides. La rapidesa dels canvis ha fet trontollar la definició de l'estil de vida considerat tradicional i ha posat de manifest una desentesa significativa entre generacions, una ruptura generacional: fills que no entenen el que expliquen els pares, perquè han habitat un món diferent, tant que no hi ha punts de referència comuns entre els uns i els altres.

Això també passa quan tractem l'ús i el coneixement de les plantes, i alguns autors identifiquen tres amenaces a la disminució de les utilitzacions de les plantes en les societats dites natives o primigènies (Inkpen, 1999): la pèrdua d'ancians, la pèrdua de cultura, i la pèrdua d'ecosistemes sans. Aquests tres punts també són aplicables al cas de Mallorca, però la visió global i qualitativa captada durant les entrevistes i a partir de les dades recollides ens fa anar més enllà i exposar que l'etnobotànica a Mallorca és dinàmica i, tot i que s'obliden molts coneixements sobre plantes, n'apareixen de nous; l'etnobotànica de l'illa no s'empobreix, evoluciona.

Per a entendre-ho, creiem que és prou significatiu el fet que hàgim pogut recollir, respecte les obres de referència dels antecedents etnobotànics de Mallorca i Balears (Barceló, 1879-1881 i Bonafè, 1977-1980), 70 noves incorporacions de plantes medicinals, no necessàriament noves en l'àmbit mediterrani, però no recollides fins ara en el context illenc. Les plantes medicinals que perduren respecte a Barceló (1879-1881) són 115, i 172 respecte a Bonafè (1977-1980). És difícil fer el recompte de la pèrdua de les plantes perquè molts cops els autors no donen el nom científic ni es refereixen específicament a les plantes, sinó només diuen “les mentes” o “els geranis”. En l’afany d’organitzar la informació etnobotànica (medicinal i d’altres tipus) d’aquestes dues obres, comptem 381 tàxons útils per a Barceló (343 medicinals) i 577 per a Bonafè (368 medicinals). Desconeixem el percentatge exacte d’informació recollida de fonts orals i de fonts bibliogràfiques d’aquestes dues obres, però sabem que els autors usaven llibres per a completar les citacions i que no varen fer entrevistes als seus coetanis, sinó que es basaven en el saber popular general (Jerònia Bonafè, com. pers.). Seria interessant anar més enllà i seguir l’evolució de les citacions d’ús – i no només de les plantes – de l’etnoflora illenca, tasca que hem començat a fer amb el recull de citacions prèvies de les plantes medicinals en la literatura mediterrània (vegeu l’apartat 3.1.5. d’aquest capítol).

L’interès actual a recuperar la memòria oral i escrita forma part també del camp etnobotànic, però convé no radicalitzar ni idealitzar els usos del passat. Els informants d’aquest estudi, i fent ús de les anotacions etnogràfiques referides a “sobre algunes creences” i “records” (de les taules E i G de l’apartat 5 del capítol de resultats), així ens ho adverteixen: “Antigament hi havia molta beneitura: havien de pujar els sacs [del gra] damunt la sala, i llavors els havien de tornar a davallar” (informant 188), “Un temps quan tenies la menstruació no te podies dutxar, ni banyar, ni escurar, ni tocar res d’aigua. Ni fer matances, perquè deien que la sobrassada tornava dolenta. Tot era sagrat en aquell temps” (informant 62), “Si hi ha cel, les dones d’abans hi deuen ser, perquè només per a rentar tenien molta feina” (informant 179), i “No hi tornarem enrere, lo que noltros teníem quan érem petits, allò era crisi, i fam... perquè jo he vist menjar tres una arengada. No eren bromes, no... just, just per menjar i sense doblers... i ara hi ha hagut massa de tot,

tot sobra... i només hi havia feina, feina i feina... i ara molta de gent no sap què és sa feina” (informant 160).

2. Les plantes útils

Els prats i les muntanyes són les millors farmàcies (Paracels, s. XVI)

2.1. La caracterització dels tàxons

Els informants han reportat 517 tàxons útils (referits a gèneres, espècies, subespècies i varietats) que conformen els catàlegs de tàxons i de barreges d'aquesta contribució a l'etnobotànica de Mallorca. Es tracta predominantment d'espermatòfits (11 gimnospermes i 490 angiospermes), però també hi ha 10 pteridòfits, quatre algues, un fong i un briòfit.

Les formes vitals o tipus biològics més destacats referits a les fanerògames (segons la classificació de Raunkjaer adoptada per Bolòs *et al.*, 2005) són els hemicriptòfits, els teròfits i els macrofaneròfits, seguits de ben a prop pels camèfits (figura 6). Igual que en Bonet (2001) i Akerreta (2009), els hemicriptòfits ocupen el lloc predominant en la classificació. Encara que en els seus estudis només es calculen els percentatges per a les plantes medicinals, creiem que la informació és comparable, perquè més del 50% dels nostres tàxons tenen utilitats medicinals. En el treball de Benítez (2009), per a plantes útils en general, també destaquen els hemicriptòfits, teròfits i macrofaneròfits, però els camèfits en el seu estudi ocupen un lloc més rellevant. De fet, si per a les nostres dades comptéssim els faneròfits i els macrofaneròfits junts, ocuparien la primera posició, probablement perquè inclouem un nombre significatiu de macrofaneròfits amb utilitats diverses (fustera, ornamental, etc.), a més de la ja esmentada medicinal i de l'alimentària, que són preponderants en el treball. Si avaluéssim la mateixa informació segons el percentatge d'usos (ens caldria sistematitzar-ho a la base de dades), segurament els camèfits, ara en quarta posició, pujarien a causa de l'avantatge numèric en reports d'ús de la camamil·la (*Santolina chamaecyparissus* L.) i la ruda (*Ruta*

chalepensis L.) per als usos medicinals i de les plantes condimentàries per als usos alimentaris.

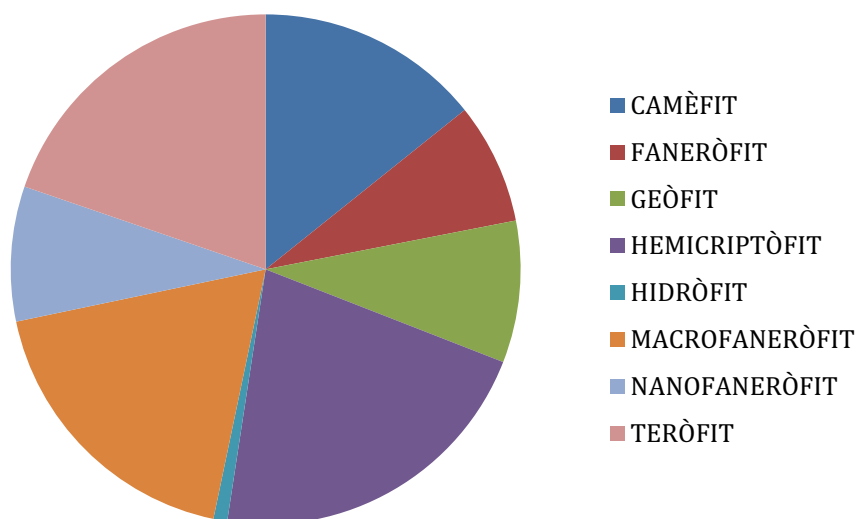

Figura 6. Formes vitals més destacades de les espècies del present catàleg etnoflorístic.

El 51,57% de l'etnoflora està constituïda per tàxons silvestres i la resta per espècies cultivades o obtingudes al comerç. Val a dir que per a fer el càlcul de les silvestres també hem considerat les naturalitzades, i també hem tingut en compte que sovint un mateix tàxon pot ser cultivat i adquirit al comerç, així com silvestre i comercialitzat, a la vegada. Per a fer el càlcul de l'índex d'etnobotanicitat (IE; Portères, 1970) de Mallorca considerem els 471 tàxons silvestres i cultivats útils recollits en aquest treball (inclou els cultivats i els subespontanis i descarta les algues, el fong i el briòfit) enfront dels 1674 tàxons totals que, segons Pla *et al.* (1992) conformen el catàleg de la flora mallorquina. L'IE per a aquest estudi és 28,14, o sigui, de cada 100 plantes que hi ha a l'illa els nostres informants n'han citat prop de 28 com a útils. Si comptem els tàxons totals de Mallorca segons la flora de Bonafè (1977-1980) (1580), l'IE passaria a ser 29,81, un dels índexs més alts de tots els treballs etnobotànics revisats de la península Ibèrica que calculen aquest valor (Mulet, 1990, 1991; Muntané, 1991, 1994, 2002, 2005; Selga, 1998; Agelet, 1999; Verde, 2000; Bonet, 2001; Ortuño, 2003; Pardo de Santayana, 2003; Pinto-Carvalho, 2005; Parada, 2007; Akerreta, 2009; Benítez, 2009), encara que semblant o inferior a l'IE del ponent de Granada amb 28,06 (Benítez, 2009), al del

Pallars amb 29,1 (Agelet, 1999), al de les serres d'Albacete, de Cuenca i de Toledo, amb 32,44, 33,76 i 49,60 respectivament (Verde, 2000), i al de Los Villares – Valdepeñas amb 51,1 (Ortuño, 2003).

És notable el nombre de plantes foranes citades, a vegades de manera més destacada que d'altres pròpies del territori, i en general relacionades amb diferents extractes o productes elaborats d'aquests vegetals com per exemple la càmfora, el cafè, el regalim, el cotó, el cacau o el sucre. L'índex de fitoetnoal·loctoneïtat (IFEA), proposat per Mesa (1996), en el nostre estudi és de 7,83%, o sigui, aproximadament vuit de cada cent plantes citades pels informants de Mallorca ve de fora. Aquest valor és alt si el comparem amb Fernández (2000), Parada (2007), Bonet (2001), amb IFEAs de 0,25, 4,2 i 6,6 respectivament. Aquest índex, descrit per Mesa “per a quantificar el caràcter de la població estudiada a l'hora d'adoptar i transmetre coneixements, de comerciar i de comunicar-se” (Parada, 2007), probablement seria molt més alt si haguéssim entrevistat població més jove. L'IFEA és indicatiu de les influències de fora sobre l'etnoflora autòctona i va molt lligat a la globalització i a la migració (als contactes culturals) que pateix el territori. Així doncs, és un índex que, considerant la nostra àrea d'estudi, amb el temps augmentarà a no ser que es forci un retorn a la cultura etnobotànica autòctona de l'illa, fet avui en dia impensable i ja gairebé impossible perquè moltes de les plantes que importem hi són fa tants d'anys que ja són considerades “de sempre”.

En contraposició a l'IFEA, un dels índexs etnobotànics clàssics és el de fitoetnoendemicitat (IFEE), proposat també per Mesa (1996), que determina la relació de plantes endèmiques usades respecte l'etnoflora total. El càlcul de l'IFEE és una manera d'avaluar la singularitat dels usos de les plantes a l'àrea d'estudi i el nivell d'aïllament de la població (com més endemismes s'usen, més coneixedors són els habitants del seu entorn més immediat). En el cas de Mallorca l'IFEE és del 3,29%, o sigui, aproximadament tres de cada 100 plantes útils que citen els informants són endèmiques. Aquest valor és baix – per exemple, Benítez (2009) recull un 11,31% per al ponent de Granada – sobretot si tenim en compte que a Mallorca es coneixen més de 100 endemismes vegetals i que el factor de la

insularitat sol ser un punt a favor per a l'autogestió. A la taula 5 es recullen els endemismes citats pels informants d'aquest treball. A part dels valors de l'índex esmentat, cal dir que el nombre absolut d'espècies endèmiques conegudes i usades, 17, resulta prou elevat. A més, el percentatge d'aquest tipus de plantes que els informants utilitzen respecte del total de tàxons endèmics illencs (proper al 15%) no és pas negligible -i encara menys tenint en compte que algunes de les plantes endèmiques són d'àrea extremament restringida, poc aptes, en principi, per a ser objecte d'ús popular- i indica un nivell de coneixement no menyspreable sobre la flora pròpia i especial a l'illa per part dels seus pobladors.

Taula 5. Endemismes citats pels informants.

Arum pictum L.
Astragalus balearicus Chater
Buxus balearica Lam.
Digitalis minor L.
Erodium reichardii (Murray) DC.
Euphorbia maresii Knoche
Hippocrepis balearica Jacq.
Hypericum balearicum L.
Launaea cervicornis (Boiss.) F. Q. et Rothm.
Paeonia mascula (L.) Mill. subsp. *cambessedesii* (Willk.) O. Bolòs et J. Vigo
Phlomis italica L.
Pinus halepensis Mill. var. *ceciliae* (A. et L. Llorens) L. Llorens
Rhamnus ludovici-salvatoris Chodat
Rosmarinus officinalis L. var. *palaui* O. Bolòs et Molinier
Santolina chamaecyparissus L. subsp. *magonica* O. Bolòs, Molinier et P. Monts.
Scabiosa cretica L.
Smilax aspera L. subsp. *balearica* Willk.

2.2. Les famílies botàniques més destacades

Els 517 tàxons pertanyen a 114 famílies botàniques i, si només considerem els tàxons que són silvestres, en comptabilitzem 79. Creiem que aquesta concreció és important perquè en les que són cultivades i comprades hi ha molta variabilitat. A la figura 7 representem les 10 famílies botàniques més destacades per percentatge de tàxons. Apareixen a les tres primeres posicions les asteràcies, les lamiàcies i les papilionàcies.

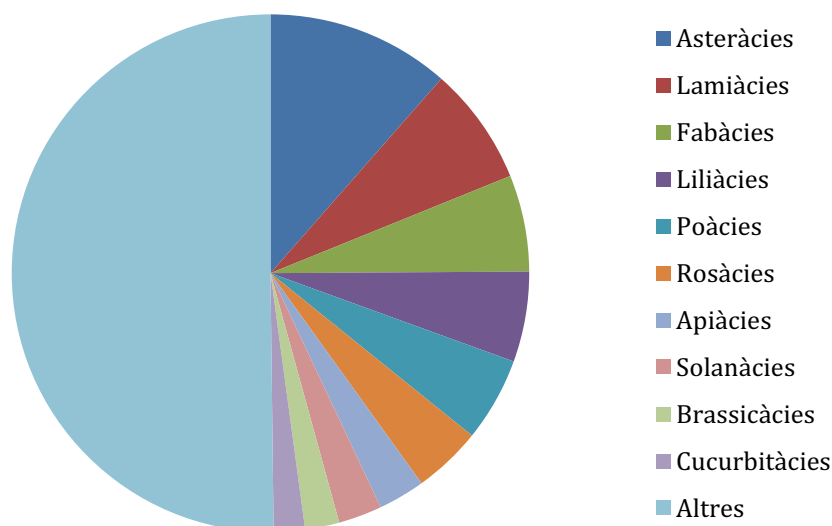

Figura 7. Famílies botàniques més destacades per quantitat de tàxons.

Si fem el comptatge per percentatges de reports d'ús per a expressar la importància relativa de cada categoria d'ús (medicinal, alimentària i altres usos) (taula 6), la informació queda ponderada per la importància del tàxon en l'etnoflora, fet que dóna més robustesa a la comparació. Observem a la taula 6 que, per a qualsevol consens (u, tres i deu), les famílies més destacades són les lamiàcies, les asteràcies, les rosàcies, les rutàcies, les liliàcies, les oleàcies i les apiàcies. Aquest llistat sol ser constant en els rànquings dels treballs etnobotànics d'àmbit mediterrani, tot i que en aquesta classificació no hi destaquen les papilionàcies, fabàcies o lleguminoses, que sí que són importants per nombre de tàxons en aquest i en altres treballs (Arnold-Apostolides, 1991; González-Tejero *et al.*, 2008; Raja *et al.*, 1997; Fernández, 2000; Ortuño, 2003; Pardo de Santayana, 2003; Pinto-Carvalho, 2005). Les papilionàcies representen un percentatge alt de tàxons però no tenen un pes rellevant pel que fa a nombre de citacions.

Les famílies botàniques més citades inclouen les espècies silvestres més comunes de l'àrea mediterrània i també les espècies cultivades amb més freqüència a Mallorca (agafen força les rutàcies, per exemple, per l'elevat pes de *Ruta chalepensis* en l'etnoflora mallorquina, però també a causa dels cítrics *Citrus limon* i *Citrus sinensis*). Si separem l'anàlisi de les famílies per categories d'ús i per consens, observem que les lamiàcies són les més citades amb consens 1 (tota la informació) i en totes les categories. Les plantes amb usos medicinals són les que

tenen més pes en el comptatge global. A part d'això, les apiàcies, les moràcies i les papilionàcies apareixen amb força en les alimentàries (per la importància de les citacions del fonoll, *Foeniculum vulgare*, la figa, *Ficus carica* i els llegums culinàries), i les poàcies destaquen en els altres usos (per l'ús rellevant de la canya, *Arundo donax*).

Taula 6. Famílies botàniques ponderades pels tàxons amb més citacions. Els valors representen el total de reports d'ús (RU) i percentatge d'importància relativa (%).

Total	RU	%	Medicinals	RU	%	Alimentàries	RU	%	Altres usos	RU	%
Consens 1											
Lamiàcies	991	10,7	Lamiàcies	412	10,0	Lamiàcies	333	13,5	Lamiàcies	185	8,3
Asteràcies	771	8,3	Rutàcies	404	9,8	Rosàcies	272	11,0	Poàcies	158	7,1
Rosàcies	685	7,4	Asteràcies	371	9,0	Asteràcies	227	9,2	Rosàcies	144	6,4
Rutàcies	611	6,6	Liliàcies	289	7,0	Apiàcies	196	7,9	Oleàcies	136	6,1
Liliàcies	523	5,7	Oleàcies	257	6,3	Moràcies	134	5,4	Liliàcies	130	5,8
Oleàcies	482	5,2	Rosàcies	211	5,1	Papilionàcies	123	5,0	Asteràcies	129	5,8
Consens 3											
Lamiàcies	488	10,6	Rutàcies	264	13,9	Lamiàcies	305	15,5	Oleàcies	76	10,8
Asteràcies	406	8,9	Oleàcies	207	10,9	Rosàcies	226	11,5	Poàcies	65	9,3
Rutàcies	367	8,0	Asteràcies	203	10,7	Apiàcies	172	8,7	Liliàcies	62	8,8
Oleàcies	352	7,7	Liliàcies	173	9,1	Asteràcies	169	8,6	Lamiàcies	61	8,7
Liliàcies	326	7,1	Lamiàcies	122	6,4	Moràcies	124	6,3	Arecàcies	47	6,7
Rosàcies	306	6,7	Poàcies	102	5,4	Solanàcies	108	5,5	Mirtàcies	39	5,6
Consens 10											
Asteràcies	252	11,8	Oleàcies	166	16,5	Lamiàcies	180	18,2	Arecàcies	29	19,7
Lamiàcies	234	10,9	Asteràcies	147	14,6	Apiàcies	127	12,8	Lamiàcies	28	19,1
Oleàcies	212	9,9	Rutàcies	130	12,9	Asteràcies	90	9,1	Liliàcies	27	18,4
Liliàcies	179	8,3	Liliàcies	127	12,6	Moràcies	87	8,8	Poàcies	19	12,9
Rutàcies	165	7,7	Mirtàcies	79	7,9	Oleàcies	71	7,2	Mirtàcies	18	12,2
Apiàcies	127	5,9	Verbenàcies	65	6,5	Ericàcies	53	5,4	Fagàcies i euforbiàcies (13 cadascuna)	13	8,8

Per a consensos majors (tres i 10, a la taula 6), i entenent que estem tractant amb la informació més essencial, aquella que conforma l'esquelet de l'etnoflora mallorquina (la informació més reconeguda per més informants), la classificació varia en posicions, però no significativament en les famílies. Per a les medicinals apareixen les poàcies, les mirtàcies i les verbenàcies; per a les alimentàries, les solanàcies i les ericàcies; i per als altres usos, les arecàcies i les mirtàcies. A continuació veurem que aquestes classificacions estan estretament lligades a les espècies més citades.

2.3. Les espècies més citades

Per tal d'avaluar la importància de les espècies més citades pels informants de Mallorca hem fet ús de l'índex d'importància cultural (IC) proposat per Tardío i Pardo de Santayana (2008) i àmpliament usat per Aceituno (2010) a l'hora d'analitzar les seves dades etnobotàniques referides a la serra de Madrid. Hem escollit l'IC i no l'UV (de *use value* en anglès, usat àmpliament per Albuquerque *et al.* (2006) i calculat dividint el nombre d'usos d'un tàxon pel d'informants que han citat aquell tàxon), perquè pondera les citacions d'ús per a tot el treball i no només per a cada tàxon en particular. El màxim valor de l'IC seria el total de categories considerades, en el nostre cas 229 (163 per a medicinals, 23 per a alimentàries i 43 per a altres usos). En aquest estudi el valor de l'índex IC per a cada espècie varia entre 0,05 i 1,09, essent, doncs, molt més baix que el màxim, la qual cosa és lògica, perquè és molt improbable que cada informant doni un ús d'una planta concreta per a cada categoria, i també que una planta tingui usos a cada categoria. Per a esmentar un altre cas, l'índex oscil·la entre 0,015 i 0,797 en l'estudi d'Aceituno (2010), que considera 11 categories. Els 25 IC més elevats (iguals o majors de 0,3) per a les plantes de Mallorca es recullen a la taula 7. A més, hi incloem també els valors IC dels endemismes amb usos, entre els quals destaquen la camamil·la (*Santolina chamaecyparissus* subsp. *magonica*, IC=0,98), el boix (*Buxus balearica*, IC=0,08) i l'estepa joana (*Hypericum balearicum*, IC=0,03). Creiem que és molt significatiu que la segona planta amb l'IC més elevat sigui endèmica. La significança cultural d'un tàxon, i més si és un endemisme, és un concepte que pot servir per a avaluar l'estat actual de conservació de l'espècie i fer propostes de gestió sostenible tenint en compte les utilitzacions i els coneixements tradicionals.

La taula 7 mostra també les plantes més citades en tot el treball (més endavant es tracten per categories). És difícil establir comparacions amb altres estudis, perquè normalment les dades s'analitzen per categories, però trobem moltes similituds amb els resultats etnobotànics de diferents territoris italians (Scherrer *et al.*, 2004; Signorini *et al.*, 2009; Leto *et al.*, 2013). Les plantes més citades són a grans trets més semblants a les dels treballs italians que a les dels d'estudis fets en les diferents àrees de llengua catalana inclosos en la base de dades etnobotanica.cat,

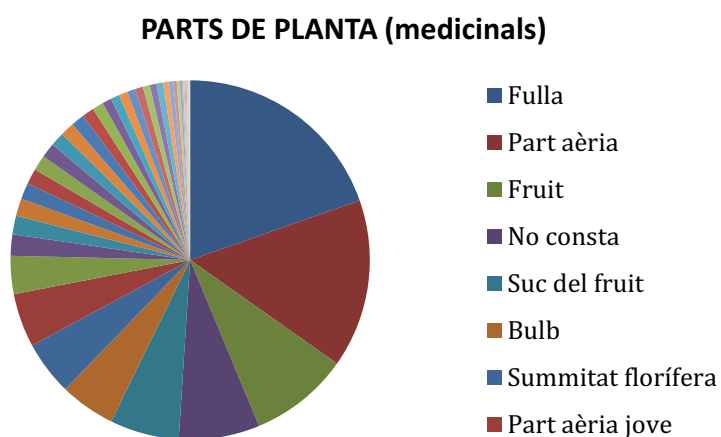
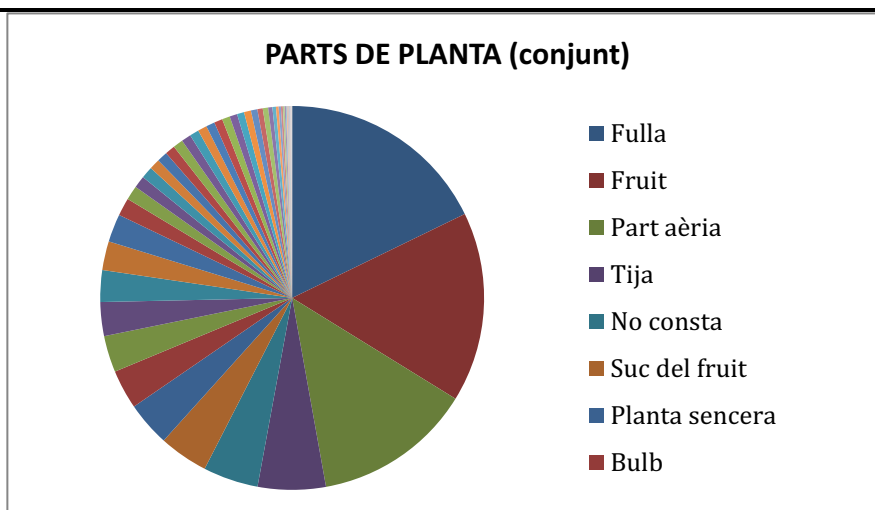
on normalment apareixen en les primeres posicions el saüc (*Sambucus nigra*) i la farigola (*Thymus vulgaris*) (Vallès *et al.*, 2007).

Taula 7. Plantes més citades ordenades per reports d'ús (RU) i per l'índex d'importància cultural (IC).

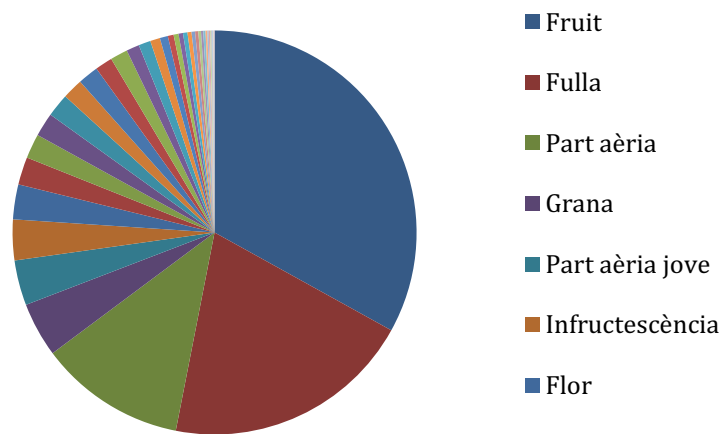
Tàxon	RU	IC
<i>Olea europaea</i> L. var. <i>europaea</i>	244	1,09
<i>Santolina chamaecyparissus</i> L. subsp. <i>magonica</i> O. Bolòs, Molinier et P. Monts.	221	0,99
<i>Citrus limon</i> (L.) Burm.	204	0,91
<i>Rosmarinus officinalis</i> L.	188	0,84
<i>Allium sativum</i> L.	174	0,78
<i>Ruta chalepensis</i> L.	153	0,68
<i>Lippia triphylla</i> (L'Hér.) O. Kuntze	151	0,67
<i>Ficus carica</i> L.	145	0,65
<i>Foeniculum vulgare</i> Mill.	136	0,61
<i>Citrus sinensis</i> (L.) Osbeck	132	0,59
<i>Opuntia maxima</i> A. Berger	123	0,55
<i>Cichorium intybus</i> L.	105	0,47
<i>Eucalyptus globulus</i> Labill.	101	0,45
<i>Prunus dulcis</i> (Mill.) Webb.	94	0,42
<i>Quercus ilex</i> L.	92	0,41
<i>Vitis vinifera</i> L.	89	0,40
<i>Rubus ulmifolius</i> Schott	87	0,39
<i>Ceratonia siliqua</i> L.	86	0,38
<i>Mentha</i> sp.	86	0,38
<i>Triticum aestivum</i> L.	82	0,37
<i>Laurus nobilis</i> L.	76	0,34
<i>Origanum majorana</i> L.	74	0,33
<i>Myrtus communis</i> L.	73	0,33
<i>Pistacia lentiscus</i> L.	73	0,33
<i>Petroselinum crispum</i> (Mill.) Hill.	70	0,31
<i>Herniaria hirsuta</i> L. subsp. <i>cinerea</i> (DC.) Arcang.	69	0,31
<i>Ocimum basilicum</i> L.	68	0,30
<i>Buxus balearica</i> Lam.	17	0,08
<i>Hypericum balearicum</i> L.	6	0,03
<i>Hippocrepis balearica</i> Jacq.	3	0,01
<i>Paeonia mascula</i> (L.) Mill. subsp. <i>cambessedesii</i> (Willk.) O. Bolòs et J. Vigo	3	0,01
<i>Phlomis italica</i> L.	2	0,01
<i>Digitalis minor</i> L.	2	0,01
<i>Astragalus balearicus</i> Chater	1	0,004
<i>Launaea cervicornis</i> (Boiss.) F. Q. et Rothm.	1	0,004
<i>Rhamnus ludovici-salvatoris</i> Chodat	1	0,004

2.4. Les parts de les plantes més usades

A la figura 8 es representen els percentatges dels òrgans vegetals citats pels informants del treball, per al total de les dades i separat per categories (medicinals, alimentaris i altres usos). Aquesta informació no varia gaire de la recollida en els estudis anteriors fets en territori lingüístic català (Mulet, 1990, 1991; Muntané, 1991, 1994; Bonet, 1991, 1993; Raja, 1995; Selga, 1998; Agelet, 1999; Bonet, 2001; Rigat, 2005; Parada, 2007) pel que fa a les medicinals i les alimentàries, ja que en general les persones entrevistades acostumen a ser prudents a l'hora de fer el reconeixement de la planta i fan ús dels òrgans vegetals que presenten menys dificultats d'identificació i de recol·lecció, manipulació i conservació.

PARTS DE PLANTA (alimentàries)

PARTS DE PLANTA (altres usos)

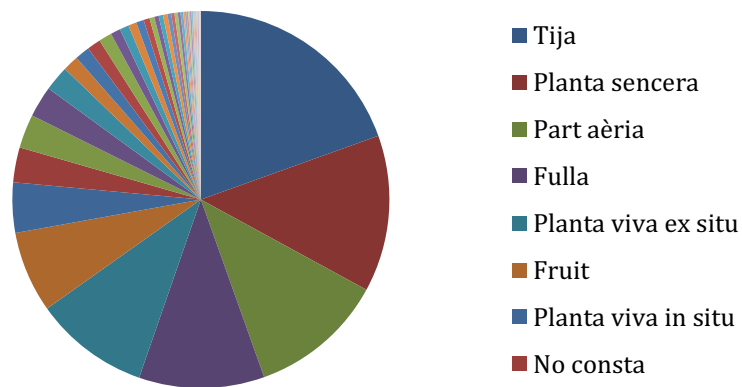

Figura 8. Parts de planta més citades, en conjunt i per categories. Només s'indiquen a la llegenda les parts amb més nombre de citacions.

Taula 8. Parts de planta més citades, per categoria i consens							
<i>Total</i>	<i>Medicinals</i>		<i>Alimentàries</i>		<i>Altres usos</i>		
<i>Consens 1</i>							
Fulla	1436	Fulla	734	Fruit	815	Tija	351
Fruit	1266	Part aèria	539	Fulla	493	Planta sencera	252
Part aèria	1019	Fruit	322	Part aèria	285	Fulla	209
Tija	440	No consta	278	Grana	110	Part aèria	195
No consta	384	Suc del fruit	239	Part aèria jove	90	Planta viva <i>ex situ</i>	144
Suc del fruit	346	Bulb	191	Infructescència	85	Fruit	129
<i>Consens 3</i>							
Fruit	782	Fulla	320	Fruit	598	Tija	136
Fulla	776	Part aèria	242	Fulla	360	Fulla	91
Part aèria	527	Suc del fruit	154	Part aèria	206	Part aèria	79
Suc del fruit	233	Fruit	146	Infructescència	75	Fruit	38
Bulb	182	Summitat florífera	138	Grana	46	Suc del fruit	36
Summitat florífera	170	Bulb	127	Suc del fruit	43	Planta sencera	34
<i>Consens 10</i>							
Fulla	443	Fulla	179	Fruit	267	Fulla	26
Fruit	305	Part aèria	124	Fulla	238	Planta sencera	14
Part aèria	227	Summitat florífera	121	Part aèria	103	Planta viva <i>ex situ</i>	11
Summitat florífera	121	Bulb	76	Infructescència	56	Tija	41
Bulb	95	Suc del fruit	72	Flor	20	-	-
Suc del fruit	88	Estils i estigmes	45	Bulb	19	-	-

Les parts de planta més citades són, considerant totes les citacions conjuntament i ordenades de manera descendent: les fulles, els fruits, les parts aèries, la tija, les que no consten, i el suc dels fruits. Les variacions sobre les parts de plantes més destacades que apareixen fent les consideracions per consens de reports d'ús u, tres i 10, i per categories d'ús, es representen a la taula 8. Observem que la fulla, el fruit i la part aèria sempre ocupen els primers llocs en l'avaluació conjunta de les dades i en totes les categories. Destaca l'ús de fulles en les medicinals, l'ús de fruits en les alimentàries i el de la tija en els altres usos (sobretot per la importància de l'ús fuster en aquest àmbit). Cal tenir en compte que les parts de plantes formen

part del concepte de report d'ús i que, per tant, quan avaluem les diferències entre informants o municipis també estem incloent la informació sobre els òrgans vegetals.

2.5. Observacions ecològiques referides als tàxons

A més de la informació lligada als reports d'ús, hem recollit també 2043 observacions ecològiques relacionades amb els tàxons, entenent com a tals aquelles que són específiques per a alguna de les plantes esmentades pels informants. La informació que no es refereix a un tàxon en concret, la recollim a les dades etnogràfiques.

Aquestes informacions ecològiques tenen un format text a la base de dades i encara estan sense classificar en un tesaurus; només hi ha dos camps: descripció i observacions, i fan referència majoritàriament a quatre punts:

- a) descripció de la planta i diferenciació respecte altres plantes
- b) hàbitat i recol·lecció
- c) si és una planta cultivada, característiques del cultiu
- d) records sobre la planta en concret que no refereixin cap situació de les anteriors

Reconèixer la importància d'incloure, analitzar i discutir qualitativament aquestes dades ens sembla pertinent pels treballs anteriors en territoris d'àmbit català i per altres estudis etnobotànics - sobretot els lligats a la Universitat Autònoma de Madrid i el Real Jardín Botánico de Madrid (Pardo de Santayana, 2003; San Miguel, 2004; Pinto-Carvalho, 2005; Aceituno, 2010) - que utilitzen categoritzacions que inclouen aquests sabers. Les seves classificacions de categories d'ús han servit de base per a organitzar l'estructura del que serà l'inventari de coneixements tradicionals sobre la biodiversitat i, en general, els recursos naturals a l'estat espanyol, derivat de la llei 42/2007 del patrimoni natural i de la biodiversitat. En aquest inventari, en el qual el nostre grup -i, com a part d'ell, l'autora d'aquesta memòria- col·labora, s'hi inclourà, entre altres, les dades d'aquesta tesi), i l'apartat d'observacions ecològiques servirà per a alimentar les categories sobre ecologia

(diferenciació i cicles biològics i hàbitat) i sobre maneig de les espècies (recol·lecció i cultiu).

Creiem que no deixar escapar aquestes dades, encara que no siguin comptables o quantificables, perquè són massa disperses i diverses, dona riquesa a l'estudi quantitatiu, el complementa. Representa un pas més cap a un coneixement més complet o global, més holístic de la biodiversitat cultural lligada a les plantes: anar més enllà del report d'ús. Per exemple, i seguint els quatre punts comentats anteriorment (a-d), trobem observacions com les següents:

Informant 143, sobre *Anagallis arvensis*: “És una floretina vermella i una floretina blava. Un temps només en veia de blava, i ara en veig més de taronjada. Que se diu també anagall, són unes plantetes petites. També li deien herba sabonera, no sé qui m'ho va dir.”

Informant 27, sobre *Rosmarinus officinalis*: “Sa diferència entre es romaní mascle i es femella és que es mascle creix per amunt, mentre que es femella s'estén.”

Informant 51, sobre *Leuzea conifera*: “És una espècie de flor de palla, aqueixes flors que fan rams secs, ben igual d'una carxofa.”

Informant 213, sobre *Arbutus unedo*: “Quan véns de Son Bunyola, en aquell ampit d'allà, cada any n'està ple, ple.”

Informant 128, sobre *Olea europaea* var. *europaea*: “Son pare per collir mai posava xarxes, s'estimava més agafar s'oliva que queia perquè deia que així era ben madura i no espenyava els arbres. Feia moltes passades, acabàvem rebentats.” “Va arribar a agafar una mica d'aversió as collir oliva.”

Informant 215, sobre *Arundo donax* i *Myrtus communis*: “Les canyes verdes les tallaven per Sant Agustí, per a les festes populars, amb murta.”

Informant 186, sobre *Solanum lycopersicum* i *Ocimum basilicum*: “En sembrar ses tomatigueres, has de sembrar s’aufabeguera.”

Informant 197, sobre *Eucalyptus globulus*: “A la mare de Déu del Cocó a Lloseta hi ha 10 o 12 *eucalitus* i només n’hi ha tres de bons.”

Informant 40, general: “Sembrar de lluna nova tot lo que vols que creixi per amunt, i de lluna vella tot lo que vols que creixi per avall.”

Informant 099, general: “Tot arbre que perd la fulla s’ha de tallar de lluna vella, i els que tenen fulla tot l’any de lluna nova.”

Informant 168, general: “Qualque planta, l’assecaven al forn, i les altres les penjaven a l’ombra. El forn ha de ser mort perquè si no es cremen les herbes. L’ús escalonat del forn seria: quan tens el forn viu, fer el pa; després, el rostit, després les coques i els cocarrois, i després ja es pot emprar per a assecar les plantes.”

2.6. Etnobotànica i fitonímia

“Es perdran els noms de les plantes i se n’hauran de posar de nous” (informant 53).

L’il·lustre dialectòleg campaner Joan Veny comença el seu llibre “Llengua i entorn natural” (Veny, 2001) afirmant que “la cultura popular va estretament lligada a la llengua”, i més endavant exposa que, si les persones han donat nom als elements del seu entorn és perquè hi han estat estretament relacionades. Veny diu que “la cultura popular, després d’una vida mil·lenària, de lenta evolució, es troba en vertiginosa decadència davant l’impacte de la revolució industrial [i ara tecnològica], amb derivacions lingüístiques que es manifesten en un progressiu empobriment del cabal lèxic expressador d’aquesta multiforme i rica cultura, acumulada segle rere segle”. D’aquells anys als quals Veny es refereix en queden els noms, sobretot els relacionats amb el món rural, i és feina dels estudiosos de la llengua fer la recerca de l’origen dels mots, de les motivacions de les persones a posar aquell nom i no un altre. Així ho fa també Aguiló (Aguiló, 2011) per als

topònims, i així ho han fet alguns botànics i lingüistes per a la fitonímia: un exemple molt il·lustratiu és el que exposa Villalonga (2010) referint-se al tàxon *Briza maxima* i la seva “denominació fantasma” *poltre d'eruga*.

La revisió de les diferents aportacions a la fitonímia en llengua catalana és àmpliament tractada per Vallès (1996), Vallès *et al.* (2005) i també Parada (2007). La dualitat amb què aquest tema (els noms populars de les plantes) pot ésser tractat, tant des de l'etnolingüística com de l'etnobiologia, ha procurat ser integrada en un projecte que porta per títol *Recull de noms catalans de plantes*, que és el resultat d'una iniciativa conjunta del Laboratori de Botànica de la Facultat de Farmàcia de la Universitat de Barcelona i del TERMCAT, Centre de Terminologia. Aquest recull, iniciat el 1992 i ara en fase final de producció d'un llibre i d'una bases de dades en línia, la qual serà actualitzada regularment, aplega prop de 30.000 denominacions catalanes referides a uns 6200 tàxons botànics que provenen del buidatge d'unes 300 obres botàniques especialitzades de totes les àrees catalanoparlants. Una part rellevant del corpus del buidatge és l'obra de Francesc Masclans (1981) “Els noms de les plantes als Països Catalans”, i altres treballs destacats dels quals s'inclou la informació fitonímica són el DIEC2 (Diccionari de la llengua catalana de l'Institut d'Estudis Catalans, segona edició; disponible en línia, dlc.iec.cat) i el diccionari català-valencià-balear (DCVB) d'Alcover i Moll (disponible en línia, dcbv.iecat.net). Del *Recull de noms catalans de plantes* se'n va fer una versió en línia l'any 2009, encara no definitiva (Vallès, 2009; www.termcat.cat/dicci/noms_plantes/index.html), però que ha estat la nostra referència a l'hora de contrastar els noms populars en el present estudi.

La manera de denominar les plantes en un territori, en una cultura, és un reflex de la importància i de l'ús que s'ha donat als vegetals i al món que els envolta. Per a aquesta contribució a l'etnobotànica hem recopilat 1401 noms populars per als 517 tàxons citats. En aquest comptatge de noms populars s'hi inclouen també les referències a les parts de les plantes (sobretot als fruits), però no s'hi comptabilitzen els noms citats que difereixen en el singular o plural i en algun matís del tipus “card per a fer formatge” o “card de fer formatge” – igual com ho van fer Bonet (2001) i Akerreta (2009) -. De fet, i per tal de ressaltar aquests i

altres matisos de la pronúncia i evitar possibles anormalitats ortogràfiques, acompanyem els noms populars amb les respectives transcripcions fonètiques, que en reflecteixen les variants, quan n'hi ha.

Cal tenir present que el català que es parla a Mallorca és el que Veny (1993) defineix com “el dialecte balear, probablement el més diferenciat dins el mosaic lingüístic català”. L'autor afegeix que “aquest, d'un costat, abona, a través d'un immobilisme de segles, l'arrelament ferm d'arcaïsmes de tota casta, i de l'altre, deixa el camí obert, pel relaxament d'una norma, a l'impuls innovador, especialment en el camp de la fonètica, representat per l'abundor i la varietat d'assimilacions i palatalitzacions”. De les moltes variacions referides a vocalismes, consonantismes, morfologia, sintaxi i lèxic (àmpliament tractades a Veny, 1993) que apareixen a Mallorca (una àrea dialectal relativament àmplia), destaquem, perquè es fa ben palès en els noms populars de plantes, les diferències entre pobles que detallem a continuació, a part del tret popularment més conegut que és l'article salat. Són, de manera resumida, les que afecten les vocals e tòniques (de [e] a [ɛ], a Binissalem, Alaró i Lloseta), a les o àtones ([u] a Sóller) i a la distinció entre [k] i [c]. A més a més, altres parlars diferenciats que ressalten són els de Pollença (que fa ús de l'article normatiu, amb algunes variants: *u tronc*, *el tronc*, *u troncs*, *els troncs*, *la planta*, *les plantes*), els de Sóller (ja ho hem dit, pel canvi de l'o àtona per [u]), Sineu (canvia la a tònica precedida per palatal o de /k, g/ per [é], i també l'àtona [ə] en els mateixos casos i abans de la i; per exemple, *fue* per *fulla*) i Felanitx (sobretot pel canvi de la a a la e) (Veny, 1993).

Val a dir que en els 1401 noms populars registrats no s'inclouen els de les plantes que no han estat determinades (de la taula de l'apartat 4 del capítol de resultats). En aquesta taula es llisten aquelles citacions que reporten informació sobre alguna planta, però per a les quals no hem pogut confirmar la referència botànica, es a dir, no hem pogut identificar la planta. Alguns dels noms populars per als quals no tenim correspondència científica són les denominacions “herba de granet”, “herba prima”, “herba santa”, “herba de sang” i “card”; són en realitat noms d'abast general per a espècies diferents. Fins i tot, i en alguns casos, els informants recorden el nom “un card”, “una herba de sang”, però no recorden com era la

planta, només en queda la caracterització (per a les arenes, per a baixar la sang, per a curar-ho tot, etc.). Sovint passa el cas contrari: els informants recorden com era la planta, però no en recorden el nom: “hi havia com una patateta que se feia a dins la terra i tenia el gustet com a de castanya. Primer es feia més perquè no se llaurava tan fondo. El pales i a dedins és blanc. Fa una fulleta petitona” (informants 224 i 226), i “a la botella d’herbes hi posaven unes carxofetes petites no sé de quina planta” (informant 169). A la mateixa taula també hi ha algunes referències a polisèmies que queden indefinides, per exemple, el cas de “gatova” i “card”. Referent a la “gatova”, l’informant 143 diu “diuen gatova a moltes plantes espinoses, també coixinet de monja. Les posaven a la boca de les canals per a evitar que hi anassen les impureses, un dragó, una cuca. També servia per a sacorrar la pell del porc, però ara ja es fa amb *flamete*” (informant 143), i per al “card” les referències són més confuses i les definicions més genèriques (hi ha cards per a menjar, per a donar als animals, per a fer rams...).

2.6.1. Fenòmens de sinonímia i polisèmia

Com passa en pràcticament tots els àmbits de coneixement i com autors precedents han assenyalat en treballs etnobotànics (Parada, 2007, i referències que conté), trobem casos de fenòmens de sinonímia i polisèmia en els noms populars referenciats al catàleg; a vegades un mateix tàxon té més d’un nom popular i en d’altres un mateix nom popular qualifica diversos tàxons.

Alguns exemples de polisèmia, separats per la relació filogenètica dels tàxons, són els següents (seguint la classificació de Parada, 2007, i, per tant, seguint l’exemple que el grup Etnobotcat té com a referència d’anàlisi, basada en Vallès, 1996 i Vallès *et al.*, 2005):

- a) El mateix nom popular per a espècies del mateix gènere.
 - Boix: *Buxus balearica*, *Buxus sempervirens*.
 - Coa de cavall: *Equisetum ramosissimum*, *Equisetum telmateia*.
 - Espareguera: *Asparagus acutifolius*, *Asparagus albus*, *Asparagus horridus*.
 - Ginebró: *Juniperus communis*, *Juniperus oxycedrus* subsp. *oxycedrus*.

- Llevamà: *Calendula arvensis*, *Calendula officinalis*.
 - Ortiga: *Urtica membranacea*, *Urtica urens*.
 - Ruda: *Ruta chalepensis*, *Ruta graveolens*.
 - Vauma: *Lavatera arborea*, *Lavatera cretica*.
- b) El mateix nom popular per a espècies de gènere diferent, però de la mateixa família.
- Card: *Atractylis cancellata*, *Carduus tenuiflorus*, *Cynara cardunculus*, *Galactites tomentosa*, *Scolymus hispanicus*, *Silybum marianum*.
 - Cirera del bon pastor: *Crataegus monogyna*, *Prunus spinosa*.
 - Garganyer: *Crataegus monogyna*, *Prunus spinosa*.
 - Herba de Sant Joan: *Achillea ageratum*, *Helichrysum stoechas*.
 - Margalida: *Chrysanthemum coronarium*, *Urospermum dalechampii*.
 - Rapa: *Arisarum vulgare*, *Arum italicum*.
 - Senyorida: *Salvia microphylla*, *Satureja hortensis*, *Thymbra capitata*, *Thymus vulgaris*.
 - Vauma: *Althaea rosea*, *Lavatera arborea*, *Malva sylvestris*.
- c) El mateix nom popular per a espècies de famílies diferents.
- Arròs: *Oryza sativa*, *Sedum sediforme*.
 - Card: *Cynara cardunculus*, *Eryngium campestre*.
 - Cirera o bolla del bon pastor: *Prunus spinosa*, *Ruscus aculeatus*.
 - Cirereta: *Capsicum annuum*, *Crataegus monogyna*, *Ruscus aculeatus*.
 - Ginebró: *Juniperus oxycedrus* subsp. *oxycedrus*, *Ruscus aculeatus*.
 - Herba de Sant Joan: *Achillea ageratum*, *Hypericum perforatum*.
 - Rapa: *Arisarum vulgare*, *Olea europaea* var. *europaea* (inflorescència).

Per contra, trobem també alguns exemples de sinonímia, en els quals a una mateixa espècie botànica se li assignen diferents noms populars (i segons les referències anteriors):

- *Ceterach officinarum*: dauradella, falguera doradeta, auradella, herba de sang, herba de la sang, herba de *rosillo*, herba rovellosa, herba per a sa sang espessa.
- *Cynara cardunculus*: card de formatjar, carxofera borda, carxofera silvestre, gallufa, card calapoter, card bord, card gallofer, card de carxofa, card, herba de carxofera, card coler.
- *Lonicera implexa*: rotaboc, mataselva, xuclamel, mistreres.
- *Parietaria officinalis* subsp. *judaica*: mollera roquera, herba mollera, mollera, morella, parietària, herba morella, roca mollera, herba molla roquera, molla roquera, morera roquera, morella roquera.
- *Ruscus aculeatus*: ginebró, cirerer de Betlem, bolleta i bolles del bon pastor, cireres i cireretes de pastor, galavern, bolleta de Nadal, bolleta de pastor, cirerer de pastor, cirereta de Betlem, plantes de cirereta.
- *Zea mays*: maís, blat de moro, pinyera, blat d'indi, blat de les Índies (i la variant blat de les Indris); cabellet, cabellet de maís, cabell de maís, cabellera de maís, cabellet de blat de les Índies (i la variant cabellet de blat de les Indris), pèl de sa pepa des blat de les Indris, cabellet d'àngel, cabells des blat de la Índia (estils i estigmes), pepa (infructescència).

Un exemple de sinonímia molt citat i que refereix categories inferiors a l'espècie és el d'*Olea europaea*, en què hom es refereix a la varietat *europaea* només com a "olivera" i a la varietat *sylvestris* com a "ullastre" o "olivera borda". Pot ser comuna aquesta situació en casos d'espècies cultivades.

Assenyalem tres exemples de noms populars que canvien segons la part de la planta a què fa referència. *Asphodelus aestivus* s'anomena porrassa quan hom es refereix a les fulles, albó quan hom es refereix a la tija verda, caramutxa per la tija seca, i porrassons o coions de porrassa quan hom es refereix als tubercles. El nom d'*Agave americana* en general és atzavara, però també es coneix com a pitera (perquè la seva fibra és la pita), punyalera, i la tija és el xeremec. Per a *Chamaerops humilis*, extensament garballó, referit a tota la planta, les fulles són les paumes, els folíols, els brins, el producte elaborat, la llatra o llata, els paumissons o garballons són els fruits i una paumera fa referència a un conjunt d'individus.

2.6.2. Índexs d'etnofitonímia, etnofitonímia al·lòctona i diversitat lingüística

Aquesta diversitat de noms per a una mateixa planta dóna idea d'un coneixement molt ampli i profund de les plantes i de la diversitat dels seus usos. L'avaluació dels fitònims també pot servir per a identificar la vitalitat dels coneixements sobre les plantes en la regió estudiada. Segons Parada (2007), "un percentatge alt de plantes nominades i una gran varietat de noms per a referir-s'hi impliquen una estreta vinculació entre les persones i els vegetals que les envolten". Així doncs, Bonet *et al.* (1999) varen proposar un índex d'etnofitonímia (basat en el d'etnobotanicitat de Portères, 1970) que expressa la proporció de plantes de la flora d'un lloc geogràfic determinat que reben nom popular. Per al nostre estudi, el valor de l'índex d'etnofitonímia és de 29,8, o sigui, prop d'un 30 per cent de les plantes mallorquines reben almenys un nom popular. D'aquestes, per a un 2,35% no s'ha citat cap ús. Aquest valor de l'índex d'etnofitonímia és relativament alt comparat amb els d'estudis en altres territoris: 35 al Pallars (Agelet, 1999), 31 a l'Alt Empordà (Parada, 2007), 28 al Montseny (Bonet, 2001), 18 a Castelló (Mulet, 1991) i 11 a Navarra (només les medicinals; Akerreta, 2009).

De la mateixa manera que hem diferenciat, en base a les propostes d'altres autors, l'índex d'etnobotanicitat (IE) de l'índex de fitoal·loctoneïtat (IFEA), proposem aquí de diferenciar l'índex d'etnofitonímia (basat en l'IE) d'un índex d'etnofitonímia al·lòctona, basat en l'IFEA. L'índex d'etnofitonímia al·lòctona seria la proporció de tàxons amb algun nom popular que prové de llengües diferents del català – encara que aquest tàxon també tingui noms catalans – respecte el total de tàxons recollits (multiplicat per cent si es vol donar en percentatge). Per al nostre cas, l'índex d'etnofitonímia al·lòctona seria de 27,8%, amb un clar predomini dels noms castellans i alguns d'influència francesa concretament a Sóller i a s'Arracó. Destaquen els noms castellans per raons òbvies, essent la mallorquina una societat bilingüe (català i castellà). Tant Sóller com s'Arracó varen tenir molta emigració cap a França a principis del segle XIX, construint unes relacions comercials amb el país europeu molt estretes, i a finals del mateix segle els emigrants varen tornar als pobles, influenciats per la llengua i la cultura del país que els havia acollit durant

anys. La relació de noms populars forans respecte els noms populars totals és de l'11%.

Hi ha una tendència clara a anomenar els tàxons al·lòctons amb noms en castellà, sobretot per a les plantes ornamentals, que sovint tenen noms comercials (*agapantus, grossini, aloe vera, rascamoño*), però també s'usa aquesta llengua per a impressionar o per a certificar, d'alguna manera, que en l'entrevista informant i informat sabem del que xerren (per exemple, parlant del marduix, els informants apunten "que en castellà és la *mejorana*"). També, els noms en castellà poden demostrar exotisme i diferenciar les plantes autòctones de les al·lòctones. Un exemple molt clar és el de les denominacions *prados* i *vinagrella*. Per als informants de més edat, els *prados* són *Oxalis pes-caprae* i la *vinagrella*, diferents espècies de *Rumex*; en canvi, per als més joves la *vinagrella* és *Oxalis pes-caprae*, i desconeixen l'ús i el nom de *Rumex*. Els informants de més edat fan ús d'un terme castellà per a diferenciar-ho de l'espècie que ells ja coneixen i, de retruc, ens descobreixen que *Oxalis pes-caprae* va ser conegut més tard que *Rumex*, és una espècie introduïda, tot i ser avui en dia una planta molt estesa i amb noms populars catalans, ben coneguts pels més joves.

Un altre índex proposat a Bonet (2001) i posteriorment publicat a Bonet i Vallès (2006) és el de diversitat lingüística en la fitonímia, que manifesta la riquesa lingüística en els noms de les plantes d'un territori independentment de la seva flora. S'obté dividint el nombre de fitònims pels tàxons citats, i en aquest treball de Mallorca és 2,71, o sigui, per a cada planta es coneixen uns tres noms populars. Al Montseny té un valor d'1,76 (Bonet, 2001), a l'Alt Empordà d'1,94 (Parada, 2007), i a Navarra, per a les medicinals, d'1,87 (Akerreta, 2009).

2.6.3. Comparació i categorització de les dades fitonímiques amb altres treballs

Si comparem les nostres dades amb les del *Recull de noms catalans de plantes* (Vallès, 2009) identifiquem 250 noms populars en català no documentats en les obres incloses al projecte. Cal tenir en compte que, com més treballs sobre etnobotànica i fitonímia es fan, menys possibilitats de trobar novetats hi ha. Per

tant, creiem que haver recollit 250 noms populars nous és un bon símptoma de la vivacitat de la fitonímia mallorquina i que, tot i haver volgut seguir i completar la taula de dades quantitatives sobre noms de diversos territoris del nostre domini lingüístic de Parada (2007) i haver obtingut valors més baixos (taula 9), les comparacions no són totalment fiables si es volen establir de manera directa, perquè el corpus de comparació d'obres més antigues és menor –molt menor en alguns casos- que el de treballs més moderns (fins a la construcció del projecte *Recull de noms catalans de plantes* les comparances es feien només amb Masclans, 1981).

Taula 9. Nombre d'espècies (P), de noms populars (NP), de noms no documentats (NND) i índex de noms no documentats per planta (NND/P) en el present treball i en estudis etnobotànics d'altres autors.

<i>Zona estudiada</i>	<i>P</i>	<i>NP</i>	<i>NND</i>	<i>NND/P</i>
Província de Castelló (Mulet, 1990)	365	1793	1330	3,64
Cerdanya (Muntané, 1991)	290	480	164	0,57
Vall del Tenes (Bonet, 1991)	209	252	35	0,17
Segarra (Raja, 1995)	142	201	18	0,13
Guilleries (Selga, 1998)	226	335	80	0,35
Pallars (Agelet, 1999)	529	1004	683	1,29
Montseny (Bonet, 2001)	584	1027	446	0,76
Capcir, Cerdanya, Conflent (Muntané, 2005)	225	513	170	0,76
Alta Vall del Ter (Rigat, 2005)	312	454	66	0,21
Alt Empordà (Parada, 2007)	523	1015	533	1,02
Mallorca (dades pròpies)	511	1401	250	0,49

Com a corroboració, en certa manera, de la susdita vivacitat, la varietat i la rellevància de la fitonímia popular mallorquina, podem dir que els nostres informants han reportat el 84% dels noms recollits al conegut poema “Camí florit” (Llompарт, 1990), de l'insigne escriptor mallorquí Josep M. Llompарт, format per 38 noms de plantes (i només complementat amb una curta frase). Aquest fet és un testimoni de la importància dels noms populars, en aquest cas arribats a la literatura culta, sens dubte a partir del que l'autor havia anat sentint de gent del poble (la poesia en qüestió conté noms i variants inequívocament populars), qui sap si en alguna ocasió de boca d'algun dels informants d'aquest treball.

Seguint la categorització proposada per Vallès *et al.* (2005), hem completat les diferents tipologies de noms de plantes a la taula 10. És important ressaltar que a vegades els noms populars poden pertànyer a més d'una categoria i, tot i que hem intentat trobar almenys un exemple per a cada una, ens ha faltat el corresponent als noms onomatopèics. Tot i així, alguns noms de fruites en mallorquí defineixen un cop violent i són usats com a sinònim de bufetada, trompada o xoc; són, entre d'altres, la nespla, la magrana, la castanya, la sordonaia i la pruna.

Taula 10. Categorització segons Vallès *et al.* (2005) de les diferents tipologies de noms de plantes en aquest estudi.

<i>Forma</i>	
Port	fumaterra
Dimensions	fonollassa, taperot, rapa de fulla grossa
Arrel	coions de porrassa
Tronc/tija	herba prima
Fulla	aladern de fulla estreta, herba de ses cinc venes
Inflorescència	Confiteres
Flor	herba de capellet, didalera
Fruit	bossa de pastor, taleca de pastor
Llavor	herba de granet
Tal·lus	herba de <i>rosillo</i> , arengades, herba rovellosa
Color	estepa blanca
Gust	pebre coent, herba dolça
Olor	camamil·la pudenta, alè de bou rotaboc
So	petarrell
Tacte	vauma peluda, raspeta
Fisiologia	xupes
Mode de vida	pi parraquer
Característiques químiques (suc, làtex...)	lletrera
Fenologia	col d'hivern
Corologia o origen geogràfic	pomes del desert, castanyer d'Índies, blat de les Índies
Ecologia	fonoll marí, col de penyal, menta d'aigua, canya de torrent
<i>Usos</i>	
Medicinals	llevamals, herba queixalera
Alimentaris	card de formatjar, card coler
Artesanals	card de desfilassar, herba blenera, carabassera d'esponges, estepa d'escurar
Altres	assots, herba de rams

Propietats nocives i/o tòxiques	escanyacabres, metzinera, eixorbates, matapoll
<i>Creences</i>	
Religió	sacramentària, herba santa
Personatges sagrats	arbre de Judes
Màgia	herba <i>milagrosa</i> , figuera borda infernal
Tabú	estrany, herba enamorada
Símbols	rapa de frare
Tradicions	herba de Sant Joan, falguera de Lluc
Al·lusió o comparació amb altres plantes	magrana agra, llorer bord
Noms relacionats amb fenòmens naturals	sol coronat
Noms relacionats amb minerals	herba de pedres, roca mollera
Noms relacionats amb animals	pèl de ca, pèl de moix, morro de porc, herba de capserigany, cresta de gall
Noms relacionats amb persones i noms propis de persones	herba de s'escolà, <i>asiento</i> de sa sogra, Beteta
Noms relacionats amb parts del cos humà	cama-roja, cabellet, peu de Déu, herba fetgina
Noms relacionats amb objectes	planta dels doblers, mistreres, enciam de patena
Noms relacionats amb llocs	herba de Sa Punta, camamil·la de Maó, blat de les Índies
Noms originats per deformació o modificació d'altres denominacions	fleix, vauma, pauma
Noms onomatopeics	no n'hem trobat cap exemple
Noms sense significat conegut	herba de la banda, herba de tots aguts
<i>Noms traduïts i/o adaptats del nom científic</i>	
D'arrel popular	herba barbera – de <i>Verbena</i> -, ruda de Muro – d' <i>Asplenium ruta-muraria</i> -, <i>quingo bivola</i>
De creació culta	violeta trinitària, llàgrimes de Job
Noms adaptats d'altres llengües	<i>nisprero</i> , <i>calistro</i> , peixes, estiregasso

Ens sembla pertinent de fer referència a uns quants casos de fitònims d'algunes espècies que, per les seves característiques, resulten interessants. Primer, a uns noms que, tot i ser molt estesos, varien molt dins l'illa, tant que els mateixos illencs poden arribar a tenir problemes per entendre'ls: són xítxero, pitxo, pèsol i estiregassó (*Pisum sativum*), clequi, quequi i caqui (*Diospyros kaki*), i també, però no tan marcat, tomàtiga, domàtiga i domàtica (*Solanum lycopersicum*). Per a l'exemple de la tomàtiga, Veny i Pons (2008) recullen cinc variants fonètiques a Mallorca, destacant sobretot les diferències amb les t o d inicials i les g o γ. A Andratx, el fonoll (*Foeniculum vulgare*) és l'herba de vinya, i altres localismes citats

per més de tres informants diferents són l'herba de s'escolà (*Phagnalon saxatile*) i l'herba de Sa Punta (*Paronychia argentea*), ja recollides a Carrió (2007) al municipi d'Artà. A més, i perquè és molt usat a Mallorca, sobretot en les citacions medicinals (per als tàxons *Malva sylvestris*, diverses espècies de *Lavatera*, diverses espècies de *Pelargonium* i *Althaea rosea*), creiem que és interessant comentar el nom vauma. Segons el DCVB (dcvb.iecat.net) el mot vauma s'ha format per metàtesi de malva i per la vocalització en u d'una l, que és molt velar (Martí, 1990), igual que passa en el cas de palma per pauma (*Chamaerops humilis*).

3. Els usos

[...Els reis de França curaven...]

El senyor somrigué:

- *No eren metges ni sants, però eren reis. Avui vivim en es segle de sa ciència positiva i aquestes coses resulten estranyes. No obstant, sa ciència no podrà, a la llarga, desprendre's des seu caràcter de bruixeria.*

[...]

- *Quines malalties curaven?*

El senyor tornà a somriure.

- *Gaudint de facultats sobrenaturals, les haurien d'haver curades totes, però s'havien especialitzat, no sé per què, en escròfules i paperes. [...] Tal volta fos perquè aquestes malalties acaben per curar-se totes soles.*
- *Eren, doncs, mistificadors? [...]*
- *S'engan i sa veritat formen part d'un tot. [...] Precaució em sembla millor que engan. Es savis d'es temps d'Albert el Magne ficaven ous de gallina p'es coll d'una botella. Això, ho realitzaven per dos mitjans: o bé es valien d'una paraula màgica, o submergien s'ou, durant hores, dins un bany de vinagre que reblania sa closca. Sa bona màgia és de suposar que es valia d'es dos procediments. [...]*
- *Si reblanien sa closca perquè passàs s'ou, sobrava es conjur màgic.*
- *Tu ho creus, fill meu?*

Fragment de Bearn o la sala de les nines, de Llorenç Villalonga
(1980).

Hem organitzat la informació sobre els usos de les plantes recollida en les entrevistes, com hem dit al llarg d'aquest i d'altres capítols, en tres grans categories: medicina humana i veterinària, alimentació humana i animal, i altres

usos diversos (artesanía, maneig agrosilvopastoral, literatura oral, etc.). En total hem recopilat prop de 4000 citacions d'ús per a aquestes categories i, a més, unes 325 sobre la toxicitat dels tàxons, unes 160 barreges medicinals amb plantes i 600 dades etnogràfiques no referides a vegetals. És aquesta la informació que tractarem en el present apartat, tenint en compte la diversitat de dades i intentant no solapar-la amb les anàlisis anteriors.

3.1. Els usos medicinals

En aquest apartat discutirem les plantes medicinals, aquelles que tenen un ús sanitari en sentit ampli (terapèutic, profilàctic o diagnòstic) tant en l'àmbit de la medicina humana com en el de la veterinària. Són aquelles plantes que la gent de Mallorca coneix com a "bones per a necessari". S'inclouen aquí, doncs, els usos relacionats directament o indirectament amb la salut de les persones i els animals. A més, donarem una breu visió de l'estat actual de la medicina tradicional a l'illa basant-nos en les informacions que ens han transmès les persones entrevistades.

3.1.1. Medicina humana

Sampietro (2006) recull, de cinc inventaris d'apotecaries mallorquines d'anys compresos entre el 1348 i el 1550, 281 plantes útils en farmàcia, 187 de les quals crescudes a Mallorca. D'aquestes en destaca dues: el gessamí i els lletsons (sense nom científic) perquè no s'han pogut localitzar en altres inventaris de l'època considerats de referència (entre ells, la Concòrdia catalana del 1511). Barceló (1879-1881) i Bonafè (1977-1980) recullen 343 i 577 plantes, respectivament, amb aplicacions medicinals per a flores lligades a Mallorca. Nosaltres hem recopilat, fent entrevistes a la gent de l'illa, 255 tàxons útils en medicina humana (137 de silvestres).

Les diferències, notables, de les referències antigues amb les actuals poden ser degudes a l'erosió dels coneixements o al lligam d'aquestes obres a informacions bibliogràfiques d'altres llocs; observem, si no, que en són 187 les que creixen a l'illa entre els segles XIV i XVI. En aquest treball no hem calculat l'índex de vigència dels

usos (U/C) proposat per Muntané (1991) perquè no hem demanat de manera regular l'ús de la planta, només el coneixement, i per a donar l'U/C l'hauríem d'estimar. No sabem si encara s'utilitzen tots els remeis recollits, però sí que sabem que durant la vida dels informants s'han fet servir alguna vegada (estem tractant, doncs, dades dels segles XX i principis del XXI).

Creiem que és interessant notar que en els anys anteriors, en què es publiquen els treballs esmentats, ja hi ha una mescla de plantes properes i llunyanes, una obertura a la flora medicinal de fora de l'illa. En l'actualitat també podem emmarcar la flora útil de Mallorca i, per tant, l'etnobotànica de l'illa en una situació a cavall de la medicina tradicional i la fitoteràpia moderna (i no de trànsit, com comenta Parada, 2007, sinó ara ja de total simbiosi).

Per tal d'avaluar aquesta situació, discutirem les dades referides als usos de les plantes sobre medicina humana de la mateixa manera que ho vàrem fer a l'article Carrió i Vallès (2012b) per a dades parcials d'aquest estudi (vegeu l'annex 10 de publicacions). Aquest article va representar el primer estudi etnobotànic a gran escala de l'illa de Mallorca -tot i que només en una part de l'illa-, proveint informació sobre usos farmacèutics de plantes fent entrevistes a persones natives, donant a conèixer la importància etnofarmacològica dels seus sabers. L'objectiu de l'estudi era recollir, analitzar i avaluar el coneixement etnobotànic sobre plantes medicinals al nord-est de l'illa (als municipis d'Artà, Capdepera i Son Servera).

Els reports d'ús més citats

Pel que fa a plantes usades en medicina humana per a tota l'illa, se'n recullen un total de 1811 citacions d'ús (200 d'úniques) amb un consens de tres informants. Considerant el mateix consens, les subcategories d'ús més destacades són, de major a menor valor dels reports d'ús (RU), l'antihelmíntica (179), l'anticatarral (177), l'antihipertensiva (170), l'antiinflamatòria gàstrica (165), la tranquil·litzant (107) i la litotíptica renal (84). Ara bé, si féssim els comptatges amb un consens d'u (o sigui, amb totes les dades, 4152 RU), la distribució dels RU seria diferent, també de major a menor nombre de RU: ús antihipertensiu (274), ús anticatarral

(267), ús antiinflamatori gàstric (224), ús antihelmíntic (216), ús tranquil·litzant (153) i ús litotríptic renal (145). Tot i que es mantenen les mateixes categories, l'ordre d'importància depèn únicament del nombre de RU i la seva avaluació depèn del consens.

Per tal d'evitar aquesta variabilitat, a Carrió i Vallès (2012b) ja vàrem proposar un índex d'importància medicinal (IM), que és una proporció d'importància relativa obtinguda de dividir el total de RU citats per a una categoria d'ús específica entre el nombre de tàxons que tenen aquest ús; per tant, la importància de la categoria d'ús no només depèn del total de RU sinó també dels RU per tàxon (basat en una idea de Hoffman i Gallaher, 2007). Així doncs, com més baix sigui el nombre d'espècies citades per report d'ús per a un major valor de reports d'ús totals, més destacat serà l'ús del tàxon en aquella categoria. Estem davant, doncs – en el cas d'IMs alts –, de tàxons més especialitzats. Els IMs per a les sis categories comentades anteriorment són els de la figura 9.

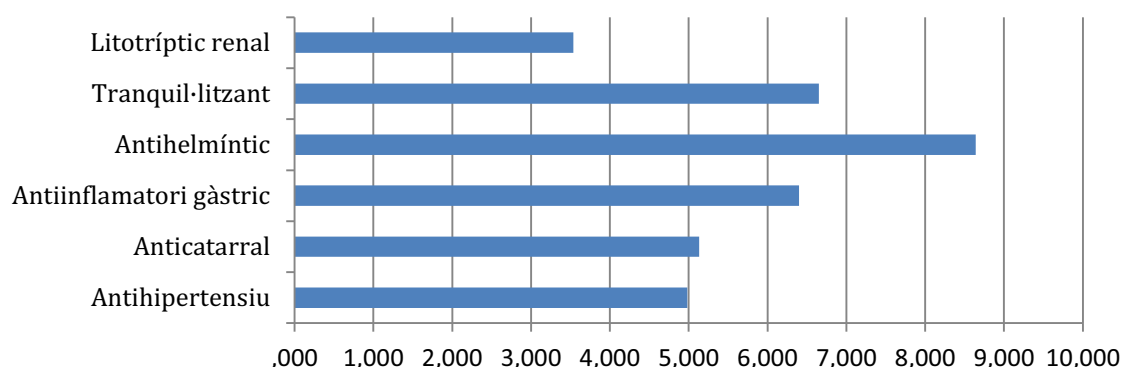

Figura 9. Índex d'importància medicinal (IM) per a les categories d'ús medicinals més destacades.

L'ús antihelmíntic és el que presenta un índex d'importància medicinal major (8,64), o sigui, aquell per al qual per a menys tàxons es citen més reports d'ús. Creiem que aquest índex pot ser molt útil a l'hora de fer buidatges etnofarmacològics per a futures recerques en el desenvolupament de fàrmacs, ja que redueix molt el ventall d'activitats que són susceptibles de ser estudiades, reduint, alhora, el llistat de plantes útils per a aquella activitat o categoria. L'IM pot ser un bon indicador, també, igual que el F_{IC} ho és per als informants, del consens

entre els tàxons i les activitats farmacològiques. Com més alt és l'IM, més robusta és la relació del tàxon amb l'ús; és una demostració de l'eficàcia d'aquestes plantes per a una categoria concreta i, com dèiem, fa més senzilla la determinació dels que podrien ser medicaments tradicionals a base de plantes (MTP) o complements alimentaris (avui en dia més de moda, i amb més facilitats per a entrar al mercat) (Albert Sala, com. pers.).

Si comparem aquestes sis categories més citades en medicina humana amb les dels treballs etnobotànics fets en territoris semblants al nostre (i els inclosos en la base de dades etnobotanica.cat), trobem que en la majoria d'estudis l'ús medicinal més destacat és el destinat als trastorns de l'aparell digestiu, seguits dels usos per a problemes respiratoris, cardiovasculars, urinaris, dermatològics i nerviosos (González *et al.*, 2010; Akerreta, 2009; Anllo, 2010; Maxia *et al.*, 2008; Vitalini *et al.*, 2009; Benítez *et al.*, 2010; Aceituno, 2010; Cakilcioglu *et al.*, 2010, 2011; Novais *et al.*, 2004). En les nostres sis primeres categories mancarien, doncs, les referències dermatològiques.

Una de les aplicacions medicinals que, tot i no ser de les més destacades en els índexs i comptatges dels reports d'ús – però sempre en posicions elevades en la classificació – és la que es refereix als trastorns genitourinaris i, concretament, els usos diürètic i litotríptic renal. Destaquem aquests perquè sempre solen aparèixer en les primeres citacions de plantes en les entrevistes (importants en el *freelisting*). En total hem recopilat 180 remeis relacionats amb l'aparell genitourinari (358 RU), 144 citacions d'ús que coincideixen en almenys tres informants independents. Per a aquesta categoria d'ús, les espècies més citades són les que apareixen en la taula 10, amb els corresponents valors dels reports d'ús, i la forma farmacèutica general d'aquests usos, la tisana. Les diferències en les citacions diürètiques i litotríptiques renals entre sexes són significatives (valors p de 0,114 i 0,1022 respectivament), essent els homes els que més n'anomenen, tant pel que fa a les diürètiques (117 RU enfront dels 55 RU de les dones), com pel que fa a les litotríptiques renals (145 RU enfront dels 52 de les dones).

Taula 10. Espècies més citades en les categories d'usos relacionats amb l'aparell genitourinari. RU es refereix als reports d'ús únics.

<i>Espècie</i>	<i>Categoria d'ús</i>	<i>RU</i>
<i>Herniaria hirsuta</i> L. subsp. <i>cinerea</i> (DC.) Arcang.	Litotríptic renal	32
<i>Zea mays</i> L.	Diürètic	20
<i>Zea mays</i> L.	Litotríptic renal	20
<i>Herniaria hirsuta</i> L. subsp. <i>cinerea</i> (DC.) Arcang.	Diürètic	16
<i>Prunus avium</i> (L.) L.	Litotríptic renal	5
<i>Parietaria officinalis</i> L. subsp. <i>judaica</i> (L.) Béguinot	Litotríptic renal	6
<i>Allium cepa</i> L.	Litotríptic renal	3
<i>Opuntia maxima</i> A. Berger	Diürètic	4
<i>Lippia triphylla</i> (L'Hér.) O. Kuntze	Antidismenorreic	3
<i>Ceterach officinarum</i> DC. in Lam. et DC.	Litotríptic renal	3
<i>Prunus avium</i> (L.) L.	Diürètic	3
<i>Santolina chamaecyparissus</i> L. subsp. <i>magonica</i> O. Bolòs, Molinier et P. Monts.	Antidismenorreic	3

Durant les entrevistes vàrem preguntar per què els informants bevien tisanes d'aquestes espècies concretament i per a aquestes categories d'ús, i la resposta de molts d'ells va ser "perquè l'aigua a Mallorca és rica en calci". Certament, la composició de l'aigua a les Illes Balears (excepte una part de Menorca que és de naturalesa silícica) està influenciada pels sòls calcaris (Colom, 1975, 1978; Colom i Flaquer, 2000), i per tant és una aigua dura, que predisposa a l'origen de pedres a la bufeta i al ronyó. Creiem que aquest pot ser un punt de partida per a anàlisis futures sobre la importància relativa de l'ús diürètic considerant factors externs i no només les respostes dels informants. Això podria estar lligat a algunes referències d'altres autors als factors ecològics (especialment climatològics i edafològics) que influeixen la distribució i abundància de les plantes, que a la vegada són els factors biològics que afecten la selecció de les plantes medicinals (Akerreta *et al.*, 2007a).

Les formes de preparació i administració

Pel que fa a les formes de preparació i d'administració de les plantes en la medicina humana a Mallorca, les més comunes són, sempre considerant tant un consens d'u com de tres (els càlculs els fem amb els valors de tres, però les proporcions són molt semblants amb el d'u): les formes farmacèutiques d'administració oral (representant un 46,16% del total), seguides de les preparacions directes (14,41%), de les formes d'aplicació tòpiques (13,97%) i de les preparacions en forma d'aerosols (8,34%). La via d'administració dels remeis tradicionals és bàsicament interna (69,13%), i els percentatges per a l'aplicació externa i l'aplicació desconeguda (no consta) són 27,11% i 3,75% respectivament.

Més específicament, les tisanes, com a exemple de formes d'administració oral, i sobretot les preparades en forma de decocció, són el mode de preparació més destacat dels remeis en la tradició mallorquina (en un 42,13%). A la figura 10 apareixen les gràfiques del repartiment numèric de les formes més citades.

Aquesta distribució de les formes farmacèutiques per a l'etnofarmacologia de Mallorca s'assembla molt a la d'estudis previs en altres llocs (González *et al.*, 2010; Akerreta, 2009; Anllo, 2010 Maxia *et al.*, 2008; Vitalini *et al.*, 2009; Benítez *et al.*, 2010; Aceituno, 2010; Cakilcioglu *et al.*, 2010, 2011; Novais *et al.*, 2004), en els que les tisanes també són, de llarg, les més anomenades, segurament per la seva facilitat de preparació i d'administració. Les formes més citades després de les tisanes en aquests treballs són els emplastres (Agelet, 1999), les formes directes (Parada, 2007) o les maceracions en alcohol (Benítez, 2010; Aceituno, 2010). Creiem que és significatiu que, per als estudis que detallen la preparació de les tisanes (Novais *et al.*, 2004; Parada, 2007; Benítez, 2010; Anllo, 2010), la decocció sigui el mètode més emprat, seguit de la infusió.

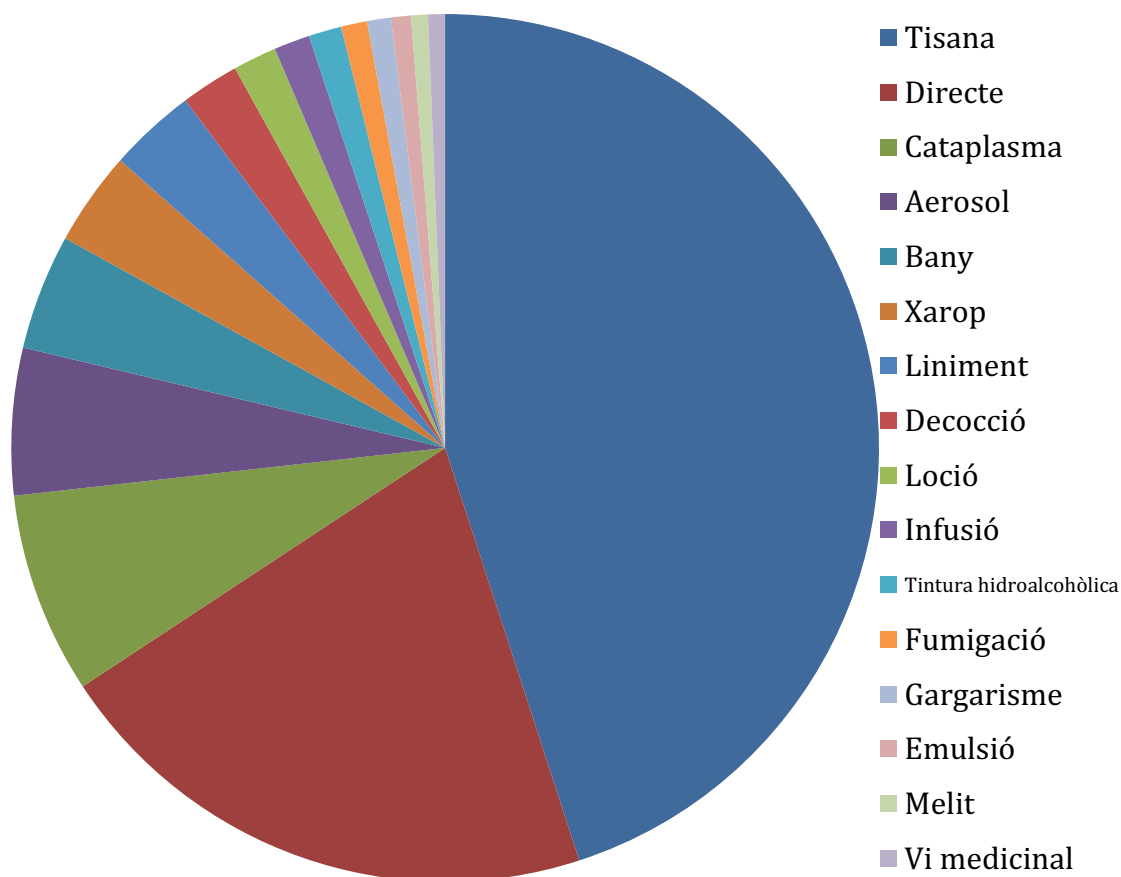

Figura 10. Les formes farmacèutiques més usades en l'etnomedicina humana a Mallorca.

La decocció, a Mallorca coneguda com a bullidura, consisteix a fer bullir la part de la planta emprada durant un temps, en canvi en la infusió no es bull la planta, sinó que es deixa en contacte amb l'aigua calenta perquè es dugui a terme l'extracció. Podríem dir que la decocció és un mode de preparació més primitiu que la infusió, més rude i agressiu sobretot per a parts de planta delicades com per exemple inflorescències, algunes fulles i parts aèries en general de plantes no llenyoses. Seria recomanada, però, per a parts gruixades i llenyoses, com per exemple arrels i escorces (no tan citades en la medicina tradicional mallorquina).

Els canvis en els procediments de preparació de les medicines tradicionals són també un dels punts tractats amb els informants, que diferencien clarament la bullidura de l'escaldadura o infusió (informant 168), que puntualitzen que "si l'herba és seca s'ha de preparar en infusió i posar-la a lo darrer. Si és verda, bullir-

la en decocció” (informant 146) i que segueixen les formes de dosificació i temps de preparació apreses de la tradició. Dos exemples d’aquestes últimes afirmacions són, per una banda, l’ús de nombres imparells de parts o trossos de planta en les dosis medicinals o en els temps de presa d’un preparat vegetal – “abans cercaven que no fes colla” (informant 36) – àmpliament tractat en estudis etnobotànics previs (Gavilanes, 1995; Verde, 2000). Els informants d’aquest estudi reconeixen que són “manies de la gent d’un temps” (informant 36), o “misteris antics” (informant 37), o fins i tot “cosa de bruixes” (informant 54). I sobre els temps de preparació, alguns informants fan referència a les durades de les pregàries religioses per a saber quant de temps s’havia de fer bullir una planta – “deixar bullir mentres reses un parenostre, i després atures” (informant 30) – o el temps per a obtenir l’efecte desitjat d’un preparat – “ho havies de dur el temps que resaves un rosari” (informant 4).

3.1.2. Veterinària

L’interès a avaluar les dades referides a l’ús veterinari ha estat constant en tots els treballs etnobotànics precedents, tot i la presència, cada cop menor, d’animals a les llars familiars. A Mallorca, de fet, no fa tants d’anys que a cada casa hi havia un animal de càrrega (un ase, una somera, un mul, etc.), un porc, algunes ovelles i cabres, i l’aviram, a banda dels cans i moixos i algun ocell de companyia o dedicat al reclam per a la caça; encara hi ha cases que ho tenen, sobretot les que estan a foravila. Els propietaris tenien i tenen cura dels problemes de salut més quotidians d’aquests animals, en general remeis tradicionals casolans de preparació immediata. Un pastor de Maria de la Salut (informant 109) ens delata el seu paper en la cura dels animals: “jo per a les ovelles som tres coses: el pastor, l’amo i el manescal”.

En la bibliografia internacional, el tema de la medicina etnoveterinària es fa més i més freqüent, i el nombre de projectes de recerca que s’hi dediquen augmenta (Akerreta *et al.*, 2010; González *et al.*, 2011). Nosaltres el vàrem tractar àmpliament a Carrió *et al.* (2012) (vegeu l’article a l’annex 10 de publicacions), comparant les dades sobre medicina animal del Llevant de l’illa amb territoris pirinencs (Alt Empordà i Alta Vall del Ter) i l’illa de Formentera. En aquest treball

recopilàvem 100 tàxons per a tots els territoris junts (17 per al Llevant de Mallorca) i preteníem, en primer lloc, inventariar l'etnoveterinària basada en recursos vegetals de les àrees escollides, avaluar el grau de coincidència amb la medicina humana i, finalment, valorar el consens i la veracitat dels usos i, per tant, la vitalitat de la medicina alternativa i complementària i la seva incidència real en el sistema mèdic actual. Trobàvem que només dues espècies, *Olea europaea* var. *europaea* i *Ruta chalepensis*, coincidien en tots els territoris i que era molt difícil establir un coneixement estàndard comú a les àrees estudiades sense contemplar un factor de correcció florístic, bioclimàtic i sociohistòric, després d'haver portat a terme comparacions fent ús de tests d'anàlisi de la variància (ANOVA) i d'anàlisi de components principals (PCA) amb l'índex de Jaccard. Tant l'ús dels ANOVA com dels PCA serveix per a identificar com d'iguals o diferents són els coneixements entre les diferents àrees. Els usos veterinaris més citats eren els de coadjuvant del postpart, l'antidiarreic, l'antisèptic, el vulnerari i l'antiestàtic ruminal. Proposàvem i calculàvem l'índex d'etnoveterinaricitat (IEv), una adaptació de l'índex d'etnobotanicitat de Portères (1970), que dóna la proporció de tàxons usats en veterinària respecte els tàxons totals del territori. L'IEv per a les quatre zones estudiades era de 0,03 a l'Alt Empordà i a l'Alta Vall del Ter, i de 0,02 al Llevant de Mallorca i Formentera; o sigui, un 2-3% de les plantes dels territoris eren citades com a útils en veterinària.

Per a les dades recollides en el present treball, els informants citen 92 remeis veterinaris referits a 53 tàxons diferents. D'aquests 92 remeis n'hi ha 52 que són exclusius per a animals i 40 que són compartits amb la medicina humana. La informació que donen homes i dones no és, estadísticament, significativament diferent (valor $p=0,0038$), però cal dir que hi ha un desequilibri considerable entre els homes i les dones que citen usos veterinaris (37 i 15) i, per tant, l'anàlisi és dubtosa. L'índex d'etnoveterinaricitat per a tot Mallorca és de 0,03, o sigui, no varia gaire respecte dels altres treballs comentats en Carrió *et al.* (2012), i el factor de consens d'informants (F_{IC}) per a les dades d'etnoveterinària és del 0,43. Aquestes dades no difereixen gaire de les d'altres estudis sobre l'etnoveterinària a Arribes del Duero i al ponent de Granada, amb 84 i 60 espècies diferents i amb 62 RU (per tres informants diferents alhora) i 82 RU (amb consens u), respectivament

(González *et al.*, 2011; Benítez *et al.*, 2012). A Navarra, Akerreta *et al.* (2010) recullen informació etnoveterinària sobre 36 espècies, entre les quals destaquen *Malva sylvestris*, *Juglans regia* i *Verbena officinalis* i més lluny, però en un estudi més recent, a Etiòpia, Giday i Teklehaymanot (2013) esmenten 49 espècies de plantes dedicades a les malalties animals.

Les plantes amb ús veterinari més citades pels mallorquins són l'olivera (*Olea europaea* var. *europaea*) i la ruda (*Ruta chalepensis*), amb les indicacions repel·lent d'insectes i antiestàtic ruminal (per a cobrar el remuc), respectivament, i que eren les coincidents al treball d'etnoveterinària en diferents àrees catalanes. Per a l'ús repel·lent d'insectes destaquen quatre barreges recollides als pobles d'Ariany, Capdepera, Felanitx i Santa Eugènia que serveixen per esmorcar les ovelles (esmorcar vol dir untar d'un brou d'oli bullit amb altres ingredients les esquenes de les ovelles perquè les mosques no les piquin ni dipositin els virones entre la llana) i que, amb la base d'oli, varien molt poc en ingredients: tots tenen ruda (*Ruta chalepensis*) i el fruit coent del *Capsicum annuum*, tres de les quatre barreges inclouen el bulb de la ceba marina (*Urginea maritima*) i, excepcionalment, tenen també olivarda (*Inula viscosa*) o resina i escorça de pi (*Pinus halepensis*). També, aquest ús ha estat reportat per sis informants independents més però sense especificar els ingredients, només citant la base d'oli i fent referència a l'almangra, preparat comercial (peròxid de ferro aluminós) que serveix també per a esmorcar i que no porta tant de temps de preparació.

3.1.3. Les barreges medicinals

En el catàleg de barreges comptem 159 mesclades de plantes reportades pels informants de Mallorca, que inclouen un total de 110 tàxons diferents. Hem recollit les combinacions de dues o més plantes sempre i quan tots els ingredients aportin activitat medicinal, segons els informants, i que no només actuïn com a excipients. A més, tampoc hem recollit al catàleg de barreges aquelles combinacions que han estat esmentades com a possibles (se pot mesclar A amb B), però no veritablement citades com a tals. És veritat que l'elecció de l'excipient no és mai aleatòria i, en molts casos actua sinèrgicament amb la planta principal (per això trobem moltes barreges amb oli d'oliva, segó de blat, vi, etc., pels seus efectes demulcents i

antisèptics). Sembla que les combinacions de les plantes es regeixin per aquestes sinergies d'accions; en la preparació de les mescles tradicionals es tendeix a usar plantes que han estat citades amb els mateixos usos, sobretot per a les antihipertensives, anticatarrals i antitussígenes, digestives i, especialment, les diürètiques.

Per a les 159 barreges es recullen 662 citacions d'ús, de les quals majoritàriament, un 94%, fan referència a medicina humana i la resta a veterinària. Fent una anàlisi semblant a la de les plantes medicinals simples (no mesclades), observem que les parts de les plantes més usades són la part aèria (20%), la fulla (17%) i el fruit (10%); les parts de planta amb percentatges menors però igualment destacats serien la part aèria jove (7%) i el lluc tendre (6%). Aquestes últimes són conegudes pels informants com els tendrums de les plantes, un concepte lligat a la decocció dels brots tendres de diferents plantes, sobretot relacionat amb l'acció antihipertensiva i anticatarral: és la coneguda com "bullidura de tendrums" (pronunciat [tunrúms]).

De fet, la majoria de barreges són citades per a ús intern (en un 68%). Les formes farmacèutiques més usades són la tisana (38%), el xarop (12%) i el cataplasma (11%), aquest darrer d'aplicació externa. Val a dir aquestes tres preparacions són les que presenten combinacions més extenses de plantes (o sigui, més plantes per mescla). Les tintures hidroalcohòliques representen un 8% de les citacions sobre les formes farmacèutiques, i estan molt lligades als preparats d'herbes que comentem en l'apartat d'alimentació humana.

Els usos més citats, segons la importància relativa del total de reports d'ús, són l'anticatarral, el digestiu i l'antitussigen amb 100, 56 i 41 RU respectivament. Ara bé, si avaluem la informació dels usos per barreja, o sigui, el nombre de barreges que han estat citades per a un ús determinat (un total de 180, ja que una mateixa barreja pot tenir més d'un ús), trobem igualment que l'anticatarral és l'ús més destacat (amb 25 barreges, un 16%), però canvien els altres: ara hi ha l'antiequimòtic, amb 13 barreges (8%) i l'antiinflamatori gàstric i el litotríptic renal, amb 11 i amb 10 barreges (un 6 i 7%), respectivament. Les dades dels usos

més citats per a les barreges es resumeixen a la taula 11 (a partir de cinc barreges), amb els percentatges d'importància relativa respecte les 159 barreges totals.

Taula 11. Usos més citats en les barreges medicinals (tant humana com animals), els reports d'ús (RU) i la importància relativa (IR) en percentatge (valors en %).

Ús	<i>RU</i>	<i>Importància relativa (%)</i>
Anticatarral	25	15,72
Antiequimòtic	13	8,18
Antiinflamatori gàstric	11	6,92
Litotríptic renal	10	6,29
Antitussigen	8	5,03
Digestiu	8	5,03
Antidiarreic	7	4,40
Antiinflamatori/antiàlgic muscular	7	4,40
Salutífer	7	4,40
Antibronquític	6	3,77
Antihelmíntic	6	3,77
Repel·lent d'insectes	5	3,14
Vulnerari	5	3,14

3.1.4. Les accions nocives o tòxiques

Tractem les dades sobre toxicitat en una secció separada a les medicinals humanes i veterinàries, tot i que en un 39% s'hi relacionen. En total, 119 informants han citat 72 tàxons per als quals s'ha de tenir alguna precaució alhora de fer-ne ús, tant medicinal com alimentari, un total de 323 reports. La majoria de les informacions es refereixen a la presa de la planta per via interna i a un grau baix de toxicitat (només un 10% de les citacions són esmentades com a letals). Aquesta informació, inclosa en el catàleg de tàxons, fa referència tant a animals (en un 18%) com a humans, i inclou contraindicacions (per exemple, està contraindicat prendre *Aloe vera* quan la persona pateix d'hemorroides), efectes secundaris (per exemple, els informants remarquen que no es pot abusar de l'efecte hipotensor de *Rosmarinus officinalis* i *Olea europaea*, perquè pot baixar massa la pressió sanguínia) i la toxicitat directa (les fulles de *Nerium oleander* i les càpsules de *Papaver somniferum*, temudes pel fet de ser considerades drogues mortals).

A la taula 12 s'hi resumeixen les espècies més citades en l'apartat de toxicitat, el nombre totals de reports d'ús (RU), i l'índex d'importància relativa d'aquests

valors pel total d'informants de l'estudi (235) i pel total d'informants que ha referit alguna citació tòxica (119). Veiem que les arbores (Arbutus unedo) són uns fruits silvestres molt coneguts per la gent de Mallorca i que, si se'n mengen massa, segons els informants, maregen. L'altra droga ben coneguda arreu de Mallorca (en tots els municipis) és el cascall (Papaver somniferum), usat com a sedant però molts cops (25 RU), en la descripció de l'ús feta per l'informant hi ha, complementàriament, hi ha l'advertència d'alerta amb la dosi i la ingesta interna, per això molta gent no la bull, sinó que la posa a sota el coixí.

Taula 12. Espècies més citades en l'apartat de toxicitat. S'inclouen els reports d'ús (RU) i els valors de la importància relativa (IR) per a tots els informants de l'estudi (235) i per a tots els informants que han citat usos relacionats amb la toxicitat (119).

Espècies més citades	RU	IR (235)	IR (119)
<i>Arbutus unedo</i> L.	41	0,17	0,34
<i>Papaver somniferum</i> L.	25	0,11	0,21
<i>Ficus carica</i> L.	18	0,08	0,15
<i>Nerium oleander</i> L.	17	0,07	0,14
<i>Parietaria officinalis</i> L. subsp. <i>judaica</i> (L.) Béguinot	15	0,06	0,13
<i>Santolina chamaecyparissus</i> L. subsp. <i>magonica</i> O. Bolòs, Molinier et P. Monts.	12	0,05	0,10
<i>Urginea maritima</i> (L.) Baker	12	0,05	0,10
<i>Oxalis pes-caprae</i> L.	11	0,05	0,09
<i>Ruta chalepensis</i> L.	11	0,05	0,09
<i>Oryza sativa</i> L.	8	0,03	0,07
<i>Ricinus communis</i> L.	8	0,03	0,07
<i>Vitis vinifera</i> L.	8	0,03	0,07
<i>Arum italicum</i> Mill.	7	0,03	0,06
<i>Papaver somniferum</i> L. subsp. <i>setigerum</i> (DC.) Arcang.	7	0,03	0,06
<i>Capsicum annuum</i> L.	6	0,03	0,05
<i>Clematis flammula</i> L.	6	0,03	0,05
<i>Rosmarinus officinalis</i> L.	6	0,03	0,05
<i>Solanum linnaeanum</i> Hepper et Jaeger	6	0,03	0,05
<i>Papaver rhoeas</i> L.	5	0,02	0,04
<i>Vicia faba</i> L. var. <i>faba</i>	5	0,02	0,04

Si comparem aquests resultats amb d'altres estudis etnobotànics semblants, el nombre de plantes tòxiques citades pels informants de Mallorca (73) és més alt que al ponent de Granada, amb 23 espècies (Benítez, 2009), i que diferents àrees peninsulars com l'Alta Vall del Ter, el Cap de Gata-Níjar, la Cerdanya, les Guillerries, la Segarra, la Serra de Cazorla i la província de Castelló, amb valors que oscil·len

entre les 12 i les 35 plantes (Mulet, 1990, 1991; Muntané, 1991, 1994; Martínez, 1993; Martínez *et al.*, 1997; Raja, 1995; Selga, 1998; Fernández, 2000; Rigat, 2005), però menor que en les tesis d'etnobotànica precedents del grup Etnobotcat a l'Alt Empordà, el Montseny i el Pallars, amb 104, 107 i 146 plantes respectivament (Parada, 2007; Bonet, 2001; Agelet, 1999) i en el recull per usos i propietats de l'herbari virtual del mediterrani occidental (herbarivirtual.uib.es), amb 89 tàxons esmentats com a tòxics. Convé remarcar que aquest darrer treball no és basat en entrevistes etnobotàniques, sinó en una recopilació bibliogràfica d'obres que tracten plantes del mediterrani occidental.

La revisió bibliogràfica d'altres obres de caire etnobotànic i fitoteràpic que inclouen referències a plantes tòxiques, incloses en el llistat d'obres de referència del capítol de metodologia, no revelen cap sorpresa respecte les conclusions ja comentades en obres anteriors (Agelet *et al.*, 1997 i Parada, 2007): el coneixement de les plantes tòxiques és bastant homogeni i no varia gaire del coneixement de caire científic. De les 197 espècies vegetals llistades en l'ordre del ministeri de salut i consum (d'aplicació en tot l'estat espanyol) com a tòxiques (BOE 32/2004, 6 de febrer) i, per tant, de les quals se'n prohibeix la venda al públic, així com la dels seus preparats, els informants de Mallorca n'han citades 31 (un 16%). Aquest tipus de coneixement etnotoxicològic, ja sigui per supervivència, ja sigui per inseguretat, es manté bastant, i ens atreviríem a dir que s'ha mantingut tot i el buit generacional del qual hem anat parlant durant tot l'estudi i que fa referència al pas de la ruralitat a la tecnologia. De fet, en un projecte que estem duent a terme actualment sobre plantes alimentàries silvestres i en el qual incloem com a una de les plantes d'estudi l'arbocera (*Arbutus unedo*), un percentatge alt de persones joves sap que no és bo menjar-ne gaires perquè engaten (embriaguen).

3.1.5. Citacions prèvies medicinals i comparació amb altres treballs

Ja hem dit en el capítol de metodologia (subapartat 2.4.3) que per a la comparació de les dades sobre plantes útils (sobretot medicinals) de Mallorca fem ús de treballs etnobotànics d'àmbit mediterrani. Ens basem en algunes idees de Davis (1983) per a justificar aquesta decisió, i creiem que aquestes afirmacions resumeixen molt bé les sensacions que nosaltres hem captat -i que en algun moment hem necessitat rellegir- a l'hora de fer el tractament comparatiu dels nostres resultats. Davis (1983) afirma que (a) l'anàlisi de les institucions mediterrànies ha donat peu a idees fructíferes que han influït en l'anàlisi de les societats més remotes; (b) allò que fa prometedora l'antropologia del Mediterrani és la varietat de formes polítiques que es congreguen en una regió bastant homogènia; (c) els mediterraneistes solen tenir inseguretats professional: l'antropologia també és antropologia quan es fa en territoris no remots; i (d) les característiques exclusives de la regió mediterrània s'han de recollir i analitzar. Cada etnògraf -i cada científic de l'àmbit que sigui- que tracta de generar coneixement dins dels seu camp d'interessos ha de dedicar una atenció especial al que van fer els seus predecessors i al que li exigiran els seus successors: del propòsit comparatiu i de la disposició a proporcionar materials per a la comparació sorgeix la necessitat d'utilitzar la història, de desenvolupar una teoria de les relacions entre les parts.

Amb aquestes idees al cap i havent fet la revisió de més de 250 obres, ens hem adonat que Mallorca entra dins dels esquemes de coneixement de la mediterrània. El corpus de tàxons útils de Mallorca té moltes similituds amb estudis etnobotànics semblants fets en la conca mediterrània, i per això es fa difícil trobar exclusivitat en les nostres dades. La mediterraneïtat dels usos de les plantes a Mallorca es fa palesa quan revisem articles com el de Benítez *et al.*, 2010 (a Granada, amb uns 500 reports d'ús iguals per a plantes medicinals), el de Merzouki *et al.*, 2000 (al Marroc, amb uns 40 reports d'ús iguals també per a medicinals) i els articles fets en terres italianes (Cornara *et al.*, 2009; Di Novella *et al.*, 2012), amb uns 180 reports d'ús semblants. No deixa de ser destacable que trobem similituds amb aquests estudis fins i tot en l'elecció de les plantes per a tractar les que anomenem

“malalties modernes” (hipercolesterolèmia, hiperglucèmia, etc.), configurant així etnofarmacopees actuals semblants en les diferents àrees comparades (Cakilcioglu *et al.*, 2010, 2011).

Un total de 38 tàxons es poden considerar mai o poc citats anteriorment com a medicinals i, per tant, comptats com a noves aportacions a l’etnoflora mèdica de Mallorca, ja que no apareixen – o apareixen rarament – en els treballs revisats de la Mediterrània i en les obres que tracten anteriorment l’etnobotànica de l’illa. Tot i així, cal fer algunes consideracions a aquest comptatge de plantes noves: en distingim tres grups diferents. Primer, un grup d’espècies que, tot i ser socialment conegudes (en l’àmbit de la salut pública) com a beneficioses per a la salut, no solen aparèixer en els catàlegs etnobotànics mediterranis. Solen ser espècies al·lòctones o cultivades (Moragues i Rita, 2005). Aquestes són:

Actinidia chinensis

Aloe ferox

Croton sp.

Cymbopogon citratus

Diospyros kaki

Echinacea purpurea

Ginkgo biloba

El segon grup és el més nombrós i és el que inclou aquelles espècies –al·lòctones, cultivades o autòctones- poc citades com a medicinals en les obres revisades (mai en més de cinc obres, i mai extensament). Aquestes són:

Aegilops geniculata

Alsidium helminthocorton

Arisarum vulgare

Chamaerops humilis

Cneorum tricoccon

Coronopus squamatus

Crataegus azarolus

Crepis vesicaria
Cynoglossum creticum
Erica multiflora
Glaucium corniculatum
Ipomoea batatas
Mespilus germanica
Osyris alba
Oxalis pes-caprae
Pelargonium capitatum
Plantago lagopus
Platanus xhispanica
Posidonia oceanica
Quercus faginea
Reseda alba
Reseda lutea
Rumex pulcher
Satureja cordata
Solanum linnaeanum
Thymbra capitata
Viola alba subsp. *dehnhardtii*

I el tercer grup és el que conté els endemismes que, per la seva qualitat de plantes pròpies de l'illa, tenen un ús medicinal molt restringit. És el grup més petit, i inclou:

Buxus balearica
Digitalis minor
Hypericum balearicum
Santolina chamaecyparissus subsp. *magonica*

Cal fer notar, però, que l'ús d'endemismes en medicina és gairebé residual, excepte per al cas de la camamil·la, que s'usa de la mateixa manera que les altres subespècies de *Santolina chamaecyparissus* d'arreu de la mediterrània. En aquest últim punt més que en els altres ens adonem de la importància de les citacions

úniques, molt lligades al coneixement de la biodiversitat per part dels informants: són aquests reports d'ús una reminiscència del que realment passava temps enrere? La resposta no és clara i, per tal d'esbrinar-ho, cal anar a les fonts antigues escrites com per exemple el llibre de Barceló (1879-1881). Tant el boix (*Buxus balearica*) com la didalera (*Digitalis minor*) apareixen com a medicinals, el primer com a purgant i la segona per a les malalties del cor igual que les altres *Digitalis*. No hi apareix, en canvi, l'estepa joana (*Hypericum balearicum*). Hi ha altres exemples d'endemismes medicinals per als quals nosaltres no hem pogut recollir usos -tot i que en algun cas sí noms-, però de les quals tal vegada fent un estudi més acotat tractant només les plantes pròpies de l'illa i els seus usos, podríem arribar a obtenir informació: són la peònia (*Paeonia cambessedessii*) i el pa porcí, artanita o rapa de porc (*Cyclamen balearicum*). A l'obra esmentada, la peònia és citada com a antiepilèptica, i el tubercle fresc del pa porcí com a purgant i emètic. Per a aquest últim cas, trobem diverses citacions per a *Cyclamen* en altres obres d'àmbit mediterrani, fet que ens fa pensar en l'ús desaparegut (o ja no destacat) dels ciclàmens a Mallorca: ús de *C. hederifolium* Aiton en diverses zones d'Itàlia (Leporatti i Ivancheva, 2003; Pieroni *et al.*, 2004; Guarrera *et al.*, 2008) i de *C. persicum* Mill. com a coadjuvant del càncer a Palestina (Ali-Shtayeh *et al.*, 2011) i com a antireumàtic i antiartrític al Líban (Marc *et al.*, 2008).

A més, és també destacable la citació d'usos medicinals per a plantes d'ambients litorals, una característica d'aquests tipus de treballs fets a zones insulars. Com comentàvem a Carrió i Vallès (2012a), Mallorca, pel fet de ser una illa, presenta dos tipus de plantes amb un particular interès referit als usos: un és el que hem comentat dels endemismes, i l'altre el de les plantes litorals o fins i tot aquàtiques. Bons exemples d'aquest darrer cas són el fonoll marí (*Crithmum maritimum*), d'ús i coneixement molt estès a Mallorca, per al qual es reporten informacions alimentàries a la península, però no medicinals (Parada *et al.*, 2009, 2011), i l'herba cuquera (*Alsidium helminthocorton*), un altre testimoni de la proximitat dels habitants de l'illa amb la flora litoral que, tot i que se n'ha recollit l'ús ja ben reconegut de l'espècie, l'antihelmíntic o vermífug (Michanek, 1979; Napoli, 2008), és un dels pocs exemples de l'ús d'algues i, en general, de les escasses citacions per

a plantes no vasculars dels estudis etnobotànics (Agelet i Vallès, 2003, i les referències que conté).

De reports d'ús nous o poc citats (tant medicinals humans com veterinaris) se'n comptabilitzen 306. Aquestes citacions d'ús s'oposen al que podríem definir com usos habituals, que apareixen en un gran nombre de les obres consultades, i coincideixen amb les plantes més citades i els usos més citats d'aquesta tesi. A continuació es llisten els usos medicinals que, després de contrastar-los amb les obres de referència, considerem com a usos poc o molt escassament documentats (que, simplificant, anomenem usos no documentats, UND) (taula 13). Citem el nom científic del tàxon i, seguidament, els reports d'ús recollits i el nombre de citacions entre parèntesi. En cas que s'hagin referit en alguna de les obres consultades, incloem l'autor i l'any del treball en qüestió.

Diem que els usos són poc o gens documentats si les aplicacions terapèutiques reportades pels nostres informants no apareixen per a un tàxon determinat en les obres de referència (o que figuren com a molt en dues d'elles). Estrenyem els límits de detecció de nous usos respecte Parada (2007) i Parada *et al.* (2009), que consideraven noves o poc documentades aquelles citacions que no figuraven en cap o com a màxim en tres obres. La raó per a la reducció del valor de tall que permeti l'assignació d'un ús com a poc citat és doble. Primer, avaluar si això dóna més solidesa als resultats, ja que no s'ha realitzat una estandardització de les classificacions de tots els usos consultats de la bibliografia de referència i hi ha usos que, tot i ser assignats amb noms diferents, pertanyen a la mateixa categoria d'ús (un exemple molt estès és el d'hipotensor/antihipertensiu). Així doncs, reduïm les opcions de sobrevalorar alguns usos. A més, aplicant la idea de Le Grand i Wondergem (1987) i Johns *et al.* (1990), que dóna fiabilitat a la informació recollida de tres informants independents, i extrapolant-ho a tres treballs independents, creiem que el fet que un ús sigui citat en tres estudis diferents ja li dóna prou credibilitat. Si, en canvi, amb els nostres resultats fem una aportació que completa la trilogia de citacions, aquesta serà més destacada per a ser discutida en aquest treball.

En el llistat dels UND hem marcat amb un asterisc (*) les citacions que han estat reportades per almenys tres informants independents d'aquest treball, i amb dos asteriscs (**) les que amb la nostra aportació completen una trilogia de citacions en obres independents. Val a dir que no hem avaluat les citacions d'ús provinents de les barreges perquè es fa difícil saber quina planta en concret és la responsable de l'acció farmacològica. De les marcades amb un asterisc o dos, en destaquen tres que reuneixen les dues condicions alhora, són: l'ús antipiròtic de *Cydonia oblonga*, l'ús antieritematós de *Lonicera implexa* i l'ús antiàlgic extern d'*Opuntia maxima*.

Taula 13. Usos medicinals per tàxon poc o molt escassament documentats.

<i>Achillea ageratum</i> L.: antipiròtic (2); expectorant (1)
<i>Aegilops geniculata</i> Roth.: diürètic (1); regulador de la tensió arterial (1)
<i>Aesculum hippocastanum</i> L.: galactogen (1)
<i>Agave americana</i> L.: analgèsic (1) - Agelet (1999), Fernández (2000); antiequimòtic (1) - Pieroni (1999)
<i>Allium sativum</i> L.: tranquil·litzant (1) - Akerreta (2009)
<i>Aloe ferox</i> Mill.: antiàlgic lumbar (1)
<i>Apium graveolens</i> L.: abortiu (1) - Duke (1986); antiinflamatori faringi (1) - Bonafè (1977-1980); antiprostàtic (1)
<i>Arisarum vulgare</i> Targ.-Tozz.: vulnerari (1) - Merzouki <i>et al.</i> (1997); antialopèdic (1) - Roig (1988)
<i>Artemisia arborescens</i> L.: diürètic (1) - Bellakhdar <i>et al.</i> (1991); orexigen (1) - Bellakhdar <i>et al.</i> (1991)
<i>Arum italicum</i> Mill.: antiodontàlgic (1)
<i>Arundo donax</i> L.: antidiarreic veterinari (1); antiequimòtic (1); per a les dislocacions (2) - Pardo de Santayana (2008)
<i>Beta vulgaris</i> L.: antiacneic (1) - Schröder <i>et al.</i> (1996), Villar <i>et al.</i> (1992)
<i>Brassica oleracea</i> L.: anticefalàlgic (1) - Schröder <i>et al.</i> (1996), Rigat (2005); carminatiu (1); coadjuvant del tractament del càncer (1) - Ali-Shtayeh <i>et al.</i> (2011)
<i>Calendula arvensis</i> L.: antihemorroidal (1) - Saric-Kundalic <i>et al.</i> (2011); anticatarral (1) - Saric-Kundalic <i>et al.</i> (2011)

Cannabis sativa L.: antiemètic (1) - Merzouki *et al.* (2000). Es tracta d'un ús actualment extensament conegut, perquè ha sortit als mitjans de comunicació, però és poc citat en obres etnobotàniques.

Capparis spinosa L.: hemostàtic extern (1); vitamínic (1)

Capsicum annum L.: cardiotònic (1); cicatritzant (1); laxant (1); salutífer (1)

Carpobrotus edulis (L.) N. E. Br. in Phillips: espant (4)*

Centaurea calcitrapa L.: antiotàlgic (1) - Arnold-Apostolides (1991), Pérez de Paz i Medina (1988)

Ceratonia siliqua L.: vulnerari (1) - Martínez (1993), Palevitch *et al.* (1986)

Ceterach officinarum DC. in Lam. et DC.: litotríptic renal (2) - Polat i Satil (2012)

Chamaerops humilis L.: antiberrugós (2); antiprostatític (1)

Cicer arietinum L.: antiacneic (1) - González-Tejero *et al.* (2008)

Cichorium endivia L.: hipoglucemiant (1) - Rigat (2005)

Cichorium intybus L.: antihipertensiu (6) - Scherrer *et al.* (2005); tranquil·litzant (1)

Cinnamomum zeylanicum Nees.: per al part laboriós (1) - Agelet (1999)

Cirsium arvense (L.) Scop.: antiinflamatori gàstric (1)

Cistus albidus L.: antihemorroïdal (1) - Sezik *et al.* (1991); antisèptic extern (2) - Belda *et al.* (2012); antitussigen (1) - Belda *et al.* (2012), Parada (2007); antiequimòtic (1) - Barceló (1879-1881), Belda *et al.* (2013); antiparkinsonià (1); hepatoprotector (1); salutífer (1)

Cistus salviifolius L.: hipoglucemiant (1)

Citrus aurantium L.: antireumàtic (1)

Citrus limon (L.) Burm.: antiequimòtic (1) - Parada (2007); cicatritzant (2) - Arnold-Apostolides (1991), Arteché *et al.* (1992); laxant (1)

Citrus sinensis (L.) Osbeck: antisèptic extern (1) - Torres (1999); antisèptic gingival (1)

Clematis flammula L.: antihipertensiu (1)

Cneorum tricoccon L.: antihipertensiu (1) - Bonafè (1977-1980); diürètic (1); antidiarreic (1); antifúngic (1); litotríptic renal (1)

Cocos nucifera L.: litotríptic renal (1)

Coffea arabica L.: orexigen (2); antidiarreic (1); antidismenorreic (1); antiequimòtic (1)

Convolvulus arvensis L.: litotríptic renal (1); antiulcerós (1); antihemorroidal (1)

Coronopus squamatus (Forsk.): antihipertensiu (1); diürètic (1) - Bonafè (1977-1980), Palau (2005)

Crataegus azarolus L.: antidiarreic (1)

Crataegus monogyna Jacq.: litotríptic renal (1) - Saric-Kundalic *et al.* (2011)

Crepis vesicaria L.: antiinflamatori gàstric (1); diürètic (1)

Crithmum maritimum L.: antiartròsic (1); antiescorbútic (1) - Bonafè (1977-1980); digestiu (1) - Bonafè (1977-1980); diürètic (1) - Barceló (1879-1881), Bonafè (1977-1980)

Croton sp.: laxant (1)

Cucurbita maxima Duch. in Lam.: laxant (1) - Feo *et al.* (1992)

Cucurbita pepo L.: antiinflamatori faringi (2) - Mustafa *et al.* (2012)

Cydonia oblonga Mill.: antipiròtic (3) - Villar *et al.* (1992), Pinto Carvalho (2005); laxant (1) - Agelet (1999)

Cynara scolymus L.: antiequimòtic (2) - Boulos (1993)

Cynoglossum creticum Mill.: antibronquític (1); antiequimòtic (1)

Digitalis minor L.: cardiotònic (2) - Moll (2005), Palau (2005)

Diospyros kaki Linn.f.: antidiarreic (3)*; anticefalàlgic (1); antiemètic (1); antihipertensiu (1); hipocolesterolèmic (1)

Eriobotrya japonica (Thunb.) Lindl.: antihipertensiu (1) - Ziyat (1997)

Eryngium campestre L.: emmenagog (1)

Ficus carica L.: per a treure espines (6)*

Foeniculum vulgare Mill.: antiestàtic ruminal (1); antihipertensiu (1) - Bézanger-Beauquesne *et al.* (1990), Conca (1996)

Fraxinus angustifolia Vahl.: hematocatàrtic (1); hemostàtic intern (1)

Fumaria officinalis L.: per a les sedes (1)

Glaucium corniculatum (L.) J. H. Rudolph: hipoglucemiant (1) - Bonafè (1977-1980)

Globularia alypum L.: anticatarral (1) - Khabbach *et al.* (2012), Martínez (1993)

Hedera helix L.: antihelmíntic (12)* - Parada (2007)

Helichrysum stoechas (L.) Moench: antihipertensiu (1)

Herniaria hirsuta L. subsp. *cinerea* (DC.) Arcang.: analgèsic urinari (1) - Khabbach *et al.* (2012)

Hordeum vulgare L.: antihelmíntic porcí (1); antipiròtic (1) - Duke i Ayensu (1985)

Hyoscyamus albus L.: antiasmàtic (1) - Bonafè (1977-1980); antiodontàlgic (4) - Bonafè (1977-1980)

Hypericum balearicum L.: hipoglucemiant (1); antireumàtic (1); antidepressiu (1)

Illicium verum Hook. f.: diürètic (1) - Duke i Ayensu (1985); anticatarral (1)

Inula viscosa (L.) Ait.: per a la infestació per puces (1); cicatritzant (1) - Cornara *et al.* (2009), Salhi *et al.* (2010)

Ipomoea batatas Poir.: antivaricós (1)

Juglans regia L.: antialopècic (1) - Fernández (2000), Lev i Amar (2000)

Juniperus oxycedrus L. *oxycedrus*: antidiarreic (1) - Boukef (1986), Leporatti i Ghedira (2009)

Lavandula dentata L.: antiinflamatori/antiàlgic muscular (1)

Lavatera arborea L.: antitussigen (1) - Cornara *et al.* (2009), Benítez *et al.* (2010)

Lavatera cretica L.: anticatarral (2); antisèptic ocular (1); tractament antiobesitat (1)

Lens culinaris Medic.: per a la ferropènia (1) - Parada (2007). Molt estesa actualment, però poc freqüent en els estudis etnobotànics

Lippia triphylla (L'Hér.) O. Kuntze: antihipertensiu (1) - Rigat (2005), Ziyat (1997); antisèptic ocular (1); litotríptic renal (1); antihelmíntic (1); hepatoprotector (1)

Lonicera implexa Ait.: antihipertensiu (1); hipoglucemiant (9)*; antihemorroidal (1); antidiarreic (1); antiestàtic ruminal (1); antieritematós (dermatològic) (12) - González-Tejero *et al.* (2008), Merzouki *et al.* (1997)

Melissa officinalis L.: antidismenorreic (1) - Agelet (1999), Schröder *et al.* (1996)

Mentha pulegium L.: antihelmíntic (2); antieczematós (1)

Morus alba L.: antihipertensiu (1) - Leporatti i Ivancheva (2003)

Musa sp.: antitussigen (1) - Bonet (2001)

Myrtus communis L.: antidiabètic (1) - Cornara *et al.* (2009); vitamínic (1)

Ocimum basilicum L.: antiemètic (1) - Roig (1988)

Olea europaea L. var. *europaea*: antiestàtic ruminal (5)* - Aceituno (2010)

Olea europaea L. var. *sylvestris* (Mill.) Brot.: antiestàtic ruminal (1)

Opuntia maxima A.Berger: antiàlgic (6)* - Marc *et al.* (2008), Bonet (2001); antiequimòtic (25)* - Barceló (1879-1881); antiinflamatori faringi (1) - Bonafè

(1977-1980); litotríptic renal (2) - Lahsissene i Kahouadji (2010); resolutiu (5)* - Bonafè (1977-1980); vulnerari (1)

Origanum majorana L.: antihelmíntic (1) - Agelet (1999); antipirètic (1) - Karousou i Deirmentzoglou (2011), Bellakhdar *et al.* (1991)

Oryza sativa L.: antihemorroidal (1) - Duke i Ayensu (1985), Villar *et al.* (1992)

Osyris alba L.: litotríptic renal (1); antisèptic urinari (1); antiàlgic lumbar (1); antiinflamatori renal (1); antipsoriàsic (1)

Oxalis pes-carpae L.: antihelmíntic (1)

Pallenis spinosa (L.) Cass.: antiamenorreic (1); vulnerari (1) - Agelet (1999)

Papaver rhoeas L.: afrodisíac (1) - Arnold-Apostolides (1991)

Parietaria officinalis L. *judaica* (L.) Béguinot: antiinflamatori genitourinari (1) - Cornara *et al.* (2009); antiodontàlgic (1) - Leonti *et al.* (2009)

Pelargonium capitatum Ait.: anticatarral (2); anticefalàlgic (1); antiinflamatori gàstric (1)

Pelargonium sp.: antidiarreic (1)

Petroselinum crispum (Mill.) Hill.: anticefalàlgic (1) - Leporatti i Ghedira (2009); antiferropènic (1); antiotàlgic (2) - Bartrolí (1989), Parada (1997)

Phagnalon saxatile (L.) Cass.: diürètic (1); antiinflamatori renal (1); litotríptic renal (1); antiinflamatori hepàtic (1); protector renal (1); antiprostatític (1)

Phyllitis scolopendrium (L.) Newm.: antisèptic bucal (1)

Pimpinella anisum L.: antiemètic (1); antihalitòsic (1) - Ara (1994), Jaric *et al.* (2011)

Pinus sp. pl.: per a treure espines (1) - Parada (2007); antihemorroidal (2); cicatritzant (1); per a la impotència (1)

Pistacia lentiscus L.: antiberrugós (3)* - Duke (1986); antieczematós (2) - Palevitch *et al.* (1986)

Plantago afra L.: antiinflamatori gàstric (1); litotríptic renal (1)

Plantago lagopus L.: antiinflamatori (1); antisèptic urinari (1); anticatarral (1)

Platanus xhispanica Mill. ex Münch.: antihemorroidal (1)

Portulaca oleraceae L.: sedant (1)

Posidonia oceanica (L.) Delile: antipsoriàsic (1)

Prunus armeniaca L.: antidiarreic (1); laxant (1)

Prunus dulcis (Mill.) Webb.: antidiarreic (1) - Parada (2007), Scherrer *et al.* (2005)

Pteridium aquilinum (L.) Kuhn: antisèptic extern (1); antihipertensiu (1) - Royo *et al.* (2008); vulnerari (1) - Moll (2005)

Punica granatum L.: antiestàtic ruminal (1)

Pyrus communis L.: diürètic (1) - Arnold-Apostolides (1991)

Quercus faginea Lam.: antihemorroidal (1) - Royo *et al.* (2008)

Quercus ilex L.: antiinflamatori faringi (1) - Parada (2007); antidiaforètic i refrigerant (3)*; cardiotònic (1); antihipertensiu (1) - Agelet (1999); reforçant ossi (1) - Bonet (1991, 1993)

Raphanus raphanistrum L. subsp. *sativus* (L.) Domin: cardiotònic (1)

Reseda alba L.: antidiarreic (1)

Reseda lutea L.: antidiarreic (2)

Ricinus communis L.: cicatritzant mucronal (1) - Arnold-Apostolides (1991)

Rorippa nasturtium-aquaticum (L.) Hayek: antihipertensiu (1)

Rosmarinus officinalis L.: hipertensiu (1)

Rubus ulmifolius Schott: antiequimòtic (1); antinauseabund (1); antineoplàstic (1); antidismenorreic (1); hipocolesterolèmic (3)* medicina tradicional diferent de la moderna, per això poca presència en els estudis etnobotànics; antipiròtic (1) - Leporatti i Ghedira (2009)

Rumex sp.: antihipertensiu (1); regulador de la tensió arterial (1)

Rumex pulcher L.: resolutiu (1); hipolipemiant (1)

Ruscus aculeatus L.: hepatoprotector (1); antihemorroidal (1) - Lastra i Bachiller (1997), Van Hellemont (1986)

Ruta chalepensis L.: afrodisíac (1) - Arnold-Apostolides (1991); antieczematós (1) - Pellicer (2000); antiestàtic ruminal (5)* - Parada (2007)

Salvia verbenaca L.: diürètic (1)

Santolina chamaecyparissus L. subsp. *magonica* O. Bolòs, Molinier et P. Monts.: antidiarreic (1) - Agelet (1999); antieczematós (1) - Agelet (1999); antiamenorreic (1); antitussigen (1) - Pieroni i Quave (2005); antihipertensiu (1) - Agelet (1999); litotríptic renal (1)

Satureja calamintha (L.) Scheele subsp. *ascendens* (Jord.) Briq.: diürètic (1) - Garnier *et al.* (1961), Rigat (2005)

Satureja cordata Moris ex Bertol. subsp. *filiformis* (Ait.) Litard.: diürètic (1); hematocàrtic (1); regulador de la tensió arterial (1)

Satureja cordata Moris ex Bertol.: litotríptic renal (1)

Satureja hortensis L.: antisèptic extern (1); antiequimòtic (1); afrodisíac (2) - Bonafè (1977-1980); analgèsic (1) - Fernández (2000); emmenagog (1) - Bonafè (1977-1980); hematocatàrtic (1); resolutiu (1) - Bonafè (1977-1980); antiàmigdalític (1); vulnerari (1)

Scabiosa atropurpurea L.: antiàmigdalític (1); cicatritzant (1)

Sedum sedifforme (Jacq.) Pau: litotríptic renal (1) - González-Tejero (1989)

Sinapis alba L.: antiulcerós (1)

Smilax aspera L.: anticefalàlgic (1) - Leonti *et al.* (2009); hipocolesterolèmic (1); hipouricemiant (1)

Solanum linneanum Hepper et Jaeger: anticatarral (1); antihelmíntic (1)

Solanum melongena L.: laxant (1)

Solanum tuberosum L.: antibronquític (1) - Morton (1981)

Sonchus asper (L.) Hill: per al panadís (1)

Tamus communis L.: antieczematós (1)

Tanacetum balsamita L.: per a les picades (1)

Teucrium chamaedrys L.: antiotàlgic (2); antidontàlgic (2)

Teucrium polium L. *capitatum* (L.) Arcang.: antiinflamatori faringi (1); anticatarral (1) - Benchaabane i Abbad (1994), Kultür (2007); antihelmíntic (1) - Royo *et al.* (2009)

Theobroma cacao L.: anticatarral (1) - Agelet (1999)

Thymbra capitata (L.) Cav.: per a les dislocacions (1)

Tilia cordata Mill.: hipocolesterolèmic (1)

Tribulus terrestris L.: anticatarral (1)

Triticum aestivum L.: antidismenorreic (1); deshabituant de l'alcohol (2) - Parada (2007)

Urginea maritima (L.) Baker: antiàlgic ciàtic (1) - Bonet (2001); antihemorroidal (3)* - Benítez *et al.* (2010)

Urtica membranacea Poir. in Lam.: antiinflamatori renal (1); antihipertensiu (1) - Novais *et al.* (2004); antihipertensiu (1); antiacneic (1) - Pinto Carvahlo (2005); antieritematós (1); antireumàtic (1); hepatoprotector (1)

Urtica sp.: analgèsic ciàtic (1) - Torres (1999); antiferropènic (1); laxant (1) - Savo *et al.* (2011)

Verbena officinalis L.: antidiftèric (1)
Vicia faba L.: purgant (1); laxant (1); hemostàtic extern (1)
Vinca difformis Pourr.: antiequimòtic (1) - Moll (2005); galactòfug (1) - Bonafè (1977-1980), Palau (2005)
Viola alba Bess. subsp. *dehnhardtii* (Ten.) W. Becker: antitussigen (1) - Parada (2007)
Vitex agnus-castus L.: antihipertensiu (1)
Zingiber officinale Roscoe: analgèsic (1); antiequimòtic (1)
Ziziphus jujuba Mill.: vitamínic (1) - Bellakhdar (1997)

La comparació de les dades de Mallorca amb les dels altres estudis etnobotànics d'àmbit lingüístic català passa per l'ús de la base de dades etnobotanica.cat. Com hem comentat a l'apartat 2.4.2 de metodologia, l'aplicació que estem preparant té l'objectiu de reforçar l'evidència científica de la informació recollint coneixement etnobotànic compartit fent ús d'iguals metodologies d'entrevista i d'anàlisi per a totes les àrees d'estudi. A l'espera de formalitzar l'entrada de dades antigues de diverses tesis del grup Etnobotcat, podem dir que és molt difícil reconèixer un coneixement etnobotànic comú a les zones catalanes estudiades, de la mateixa manera que ho conclouen per a tota la regió mediterrània els investigadors del projecte RUBIA (Pieroni *et al.*, 2006; González-Tejero *et al.*, 2007). De fet, una primera aproximació fent el test t per Jaccard dels treballs de Mallorca (el present estudi) i del Pallars (Agelet, 1999) (valor $p < 2,2E-17$) ens alerta que hi ha diferències significatives entre les dues zones si considerem un consens de tres (fent l'anàlisi amb 22697 RU totals i 1774 RU únics). Aquest resultat ens inicia a la metaanàlisi de l'etnobotànica en territoris de llengua catalana, així com ja vàrem començar a temptejar en l'article Carrió *et al.* (2012) per a l'etnoveterinària, la qual només podrem fer de manera completa i fiable, com hem dit, quan s'hagi completat el buidatge de dades a la base.

3.1.6. Algunes consideracions de caire etnogràfic sobre la medicina popular

Sense voler ser tan exhaustius com Galmés (1976, 1982) en els seus escrits sobre “La medicina popular a Mallorca” ni com Moll (2003) en el seu llibre “Medicina popular menorquina. Segles XVI-XXI”, recollirem aquí algunes de les anotacions de caire etnogràfic relacionades amb la medicina popular que ens han citat els nostres informants. Moltes d’aquestes informacions, recollides a les taules sobre les dades etnogràfiques no referides a vegetals (del capítol de resultats) i també en les descripcions de l’ús fetes pels informants (i sobretot per a la nomenclatura mèdica popular, al catàleg de tàxons i barreges), evidencien la cosmovisió etnomèdica de la gent de Mallorca. Galmés (1976) descriu el procés de lluita contra les malalties de manera escalonada: primer s’aplicaven els remeis més estesos i que es tenien més a mà, aquells que *tothom* sabia. Si no tenien clar el remei o no ho veien clar, ho preguntaven a un veïnat o parent que ho sabés. Si allò no anava bé, acudien a la curandera o al curandero del poble, a vegades al metge. Si aquelles persones no podien fer-hi res, es solia contactar amb un curandero prestigiós d’un altre poble o de Ciutat, especialitzat en el mal en concret. Segons el tipus de malaltia, s’havia de contactar amb una bruixa o un bruixot i anar més enllà en la psicologia de la persona malalta. Si finalment no es curava i semblava que no hi havia remei, l’última esperança era entregar-se al Sant o la Santa advocats d’aquell mal, ja fos en forma de rés o de promesa; cal tenir en compte que la religió, i en el cas de Mallorca, la catòlica, tenia un pes importantíssim en el procés curatiu d’una malaltia.

En el procés descrit anteriorment per Galmés, i segons el que han dit els informants, hi faltaria un altre esglaó de consell i ajut mèdic: les monges i els religiosos. Aquest col·lectiu era clau per al benestar dels pobles a Mallorca; també ho refereix Miralles (1969-1985) en les entrevistes a gent des Pla. Parlen, en diverses ocasions, d’una monja de nom sor Salsa que, segons els entrevistats, era “com una santa del poble de Sant Llorenç que curava”. Els nostres informants també ens diuen que “abans quan estaves malalt anaves a ses monges de Sencelles” (informant 158) o “antigament quan tenies mal no anaves al metge, anaves a les monges” (informant 49). L’ermità Benet (l’informant 51) reconeix haver ajudat a la

gent a curar-se amb plantes i, pel seu interès i la seva experiència, és un referent del tema a Mallorca.

De la medicina “d’en temps primer” en l’actualitat se’n recullen opinions de tot tipus, des d’“Això d’herbes és cosa de curanderos” (informant 226), despectivament, fins a “Jo no ho dic a ningú que prenc plantes (ni al metge!) perquè n’hi ha que se’n riuen” (informant 29) o “N’hi ha que no hi creuen i a jo me va molt bé, i un ha de fer lo que li va bé, maldament se’n riguen o trobin que són dois, cadascú és cadascú” (informant 100). En total hem recollit 139 citacions referides a les opinions sobre medicina popular i als records. Els informants parlen dels curanderos del poble, i els distingeixen de les persones dedicades específicament a llevar fics, a curar el mal blanc (la diftèria) amb la saliva, el cremat, els ossos romputs o a desenfitar (normalment, curar d’indigestió, però en general de malestar). Som conscients que no n’hem fet un recull exhaustiu, ens han parlat del vímet de Manacor que cura els nins herniats, d’un gran nombre de benediccions en dates assenyalades per als mals... i no les hem pogut cobrir. Sí que hem anat, per exemple, a Sant Blai a Campos, un dia tres de febrer, per a fer-nos la creu al coll amb oli de romaní (*Rosmarinus officinalis*) (figura 11) i també hem pujat a Lluc, com molts mallorquins fan, a collir plantes, que diuen que allà, a les rodalies del santuari, les herbes tenen més propietat.

Figura 11. Dia de Sant Blai a Campos. Font: E. Carrió.

Parada (2007) agrupa algunes patologies particulars de l'etnomedicina altempordanesa en tres grans grups: els trastorns que la medicina oficial no contempla, les patologies que eren més freqüents abans i no ho són tant a l'actualitat, i les malalties modernes identificades a través de control mèdic o d'anàlisis clíniques. Aquestes mateixes categories són aplicables a Mallorca, afegint-ne una altra per a patologies amb noms en desús, però que persisteixen.

Per al primer cas trobem l'enfitament, que el Diccionari Català Valencià Balear (DCVB, dcbv.iecat.net) defineix com un empatx de ventre, una indigestió. Hi solia haver persones al poble que sabien desenfitar, posant les mans, amb una veta i una oració, però també es podia usar una ceba (*Allium cepa*) torrada. També hi havia els cops d'aire, que solien portar associat un desordre respiratori. El concepte de mal d'ull a Mallorca es coneix com a "mal bocí", la recepta i la cura del qual, com la majoria dels coneixements etnobotànics, passava de generació en generació. No hem insistit a recollir cap tipus de recepta de mal bocí perquè creiem que no hem d'influir en la transmissió vertical d'aquests tipus de coneixements. Els informants ens han dit que l'olivarda (*Inula viscosa*) forma part d'aquesta recepta, i un d'ells, l'informant 49, ens n'ha referit la solució: "Se posa a sa dutxa. Preparaes un bany, set dies seguits, i per eixugar-se sa tovallola ha de ser blanca. Posen set caps florits de romaní, set fulles de llorer i set flors blanques. Quan han acabat això, s'agafen i se cremen, i ses cendres s'han de tirar a un *puesto* que corre *s'aigo*. Jo no ho he dat a ningú mai, això m'ho varen ensenyar".

En el segon cas, en aquelles patologies que eren més freqüents abans que no ara, a Mallorca trobem els cucs, els bérbols, les buranyes i els còlics tancats. Els cucs, majoritàriament referits al paràsit *Enterobius vermicularis* L., tenien una prevalença molt destacada sobretot en els infants de 5 a 14 anys, i es relacionaven tradicionalment amb la ingesta excessiva de sucres. Normalment només afectaven zones perianals, però també podien afectar l'àrea bucofaríngea: és el que s'anomenava "cruixit de dents". La infestació per oxiürs solia donar, a banda de pruija anal, nerviosisme, malsons i malestar als nens, per això a vegades era sobrediagnosticat. Si un al·lot es mostrava neguitós i a les nits li costava dormir, solien dir "això és que té cucs", i solien posar-li un brot de ruda o un all sota el

coixí. Per això, igual que a l'illa de Sicília (Napoli, 2008), la infestació per cucs intestinals a Mallorca podria ser considerada, en molts casos, com una malaltia psicològica. Si és que realment l'infant tenia cucs, les mares o les padrines solien treure'ls pacientment un a un amb una agulla de cap negre.

Els bèrbols o vèrbols i les buranyes eren malalties dermatològiques, i quan deien "s'ha mort d'un còlic tancat" (informant 217) volia dir, segons els informants, que s'havia mort d'apendicitis esclatada. Una altra versió del còlic tancat era el còlic miserere (informant 222), però no tenia un diagnòstic tan concret. Aquesta terminologia, avui en desús, també es troba en malalties que, tot i ser encara ben vigents, s'anomenaven amb diferents paraules o expressions. És el cas del "mal dolent" per a designar processos cancerosos, el "bocatge" per a referir malalties inflamatòries de dins la boca, el "mal de cella" per a la migranya, el "mal de potó" per a la glossopeda dels animals, i "un tel arregussat" per a un tall. És en aquest punt on demostrem la importància de deixar la descripció de l'ús feta per l'informant, per tal de conservar aquesta terminologia.

Ens resulta curiós que la medicina popular s'hagi adaptat tan bé a les malalties "modernes", aquelles que fan referència a dades clíniques, com per exemple la hipercolesterolèmia, la hiperglucèmia i la hipertensió. Segurament aquestes malalties han estat tractades amb plantes que ja eren presents en les farmacopees de temps enrere i s'han popularitzat. La gent de Mallorca ha adaptat aquelles plantes "per a baixar sa sang" o "per a regular sa sang" als nous diagnòstics mèdics. I també han seguit o retornat a vells hàbits dietètics i d'exercici físic lligats a les creences mèdiques populars; és el cas de fer novenes a una ermita per a caminar almenys una hora al dia, d'anar a enterrar cada dia un ou a un lloc fora del poble, o de beure aigua en llimona (la llimonada d'abans, sense bombolles) per al colesterol, la reuma i la sang alta, respectivament.

L'origen de la cultura sobre la medicina popular el trobem majoritàriament en la transmissió oral de la informació de generació en generació (el que s'anomena transmissió vertical), i sobretot en les dones; fins i tot els homes entrevistats (un percentatge més alt en aquest treball) reconeixen haver adquirit els coneixements

de les seves mares i padrines. Tanmateix, en les entrevistes a Mallorca també hem trobat casos de transmissió horitzontal i obliqua (entre veïns, amics i altres familiars diferents dels pares i avis), casos d'adquisició de coneixements de persones influents (personatges destacats del poble com apotecaris, metges, religiosos i curanderos), i casos de persones que, a partir d'idees que reben de diversos mitjans (televisió, llibres, receptaris, etc.), proven de preparar el remei i l'apliquen si els funciona. La informació que ens han citat els entrevistats provinent de llibres, revistes i programes de televisió només l'hem recollida si els propis informants l'han provada. Destaca, durant els anys de recollida de dades, el programa de televisió "Herbes màgiques" de la cadena autonòmica IB3, conduïda per Marc Moll (etnobotànic menorquí), i que molta gent motivada pel tema seguia amb interès.

L'interès dels estudis etnobotànics (i de les dades etnofarmacològiques en particular) va, sens dubte, més enllà del fet de conèixer i de donar continuïtat als remeis antics. La medicina tradicional és en molts casos una de les primeres pràctiques d'autoatenció sanitària i, per tant, un tema d'interès en la salut pública. Les persones informants d'aquest estudi segueixen fent ús de teràpies naturals apreses d'antic, sobretot per a les dolences més lleus (digestives, respiratòries, etc.), i també estan obertes a aprendre'n de noves. Es tracten, en la majoria de casos, de manera complementària als medicaments de síntesi o convencionals (comprats a les farmàcies). De fet, i basant-nos en les dades obtingudes del servei de salut de les Balears (IBSalut) (Pomar, 2010) que mostren la despesa farmacèutica de les Illes i de Mallorca en particular (taula 14), podem dir que la societat mallorquina és una gran consumidora de productes farmacèutics industrials, i molt dependent del sistema públic de salut.

Així doncs, estem davant d'una societat que habitualment combina les dues teràpies, sense ser gaire conscients de les conseqüències que això pot comportar, entre les quals hi ha les interaccions entre tractaments. Sovint la població creu falsament que les plantes medicinals no interaccionen amb els medicaments de síntesi, que no tenen efectes adversos i que són innòcues. Fins i tot un informant

reconeix que no diu a ningú que pren plantes, ni al metge, “perquè n’hi ha que se’n riuen” (informant 29).

Taula 14. Algunes dades sobre la despesa en farmàcia. Font: elaboració pròpia a partir de les dades del 2010 de la memòria del Servei de Salut de les Illes Balears (Pomar, 2010).

<i>Despesa 2010</i>	<i>Milers d'euros / unitats</i>
A Balears, productes farmacèutics	339176,25 milions d'€
A Balears, despesa de medicaments	221883,60 (74% en pensionistes) milions d'€
A Mallorca, despesa de medicaments	185397,50 milions d'€
A Balears, nombre d'envasos dispensats	17694552 unitats
A Mallorca, nombre d'envasos dispensats	14537328 unitats

En la bibliografia mèdica, els articles i les notificacions (normalment d'agències de vigilància de salut) sobre efectes adversos i interaccions que afecten les plantes medicinals són escasses (Tres, 2006 i referències que conté). Creiem, però, que els estudis etnobotànics poden ser una eina molt útil per a facilitar i millorar tant la detecció i prevenció d'interaccions entre plantes medicinals i medicaments de síntesi a les administracions públiques pròpies del territori, com la seguretat en la prescripció i el consell farmacèutic per part dels professionals de la salut.

3.1.7. Productes no vegetals en la medicina tradicional de Mallorca

Productes derivats d'animals

Un tema a part en la medicina tradicional és l'ús d'animals o productes derivats d'animals en els preparats. El més usat a Mallorca, sol o barrejat amb plantes, era el saïm, derivat de la matança del porc, excipient per excel·lència i sobretot aplicat en problemes dermatològics i antiinflamatoris externs (per exemple, per a la inflamació al braguer de les ovelles, informant 228). Fent ús de l'oli d'oliva com a excipient, en el catàleg de tàxons trobem els preparats d'oli de serp (sobretot per a les cremades) i l'oli d'escòrpora per a estimular el creixement capil·lar.

També era freqüent usar les sagineres o la dolsa de les gallines (de naturalesa greixosa), principalment en problemes del tracte respiratori (informants 29, 71, 73, 123, 157, 187, 211, 213), i l'aplicació medicinal de sangoneres – a vegades pronunciat *singloneres* – per a desordres respiratoris i cardiovasculars (informants 5, 19, 82, 122, 123).

Altres exemples d'ús de productes d'origen animal en la medicina mallorquina són: la bava de bover per als fics (informant 86), la ingestió de caragols torrats per als bronquis (informant 3), el brou de rata per a l'enuresi nocturna infantil (informant 29), el sèu de xot per a fer massatges (informant 189), l'orina i la saliva humana per a les picades (informants 46, 66, 144, 156, 187, 194, 209, 212, 216, 218, 219, 224, 226), la cera d'orella humana per a fer sortir una espina (informant 223), l'aplicació de teranyines d'aranya per a les infeccions i ferides (informants 37, 119, 173), la sobrassada per a treure espines (informants 20, 197), fregar-se un ou de gallina per a millorar la vista (informant 151), prendre fel de gallina per a baixar el sucre (informant 197) o fel de bou per als cucs (informant 148), posar-se cucs de cossiol per al mal de coll (informant 30), deixar-se llepar una ferida per un ca (informant 209), i l'ús d'una ploma d'ocell per a l'aplicació d'un remei per al garrotillo (informant 224). Fins i tot, per al mal d'orella s'instil·laven unes gotes de llet de dona lactant, millor si havia tengut bessons, directament del pit (informants 19, 115, 151, 195, 226, 227).

Ara bé, si per a les dades etnobotàniques resollem que hi ha hagut un fort trencament generacional i que costa recuperar els coneixements sobre plantes medicinals d'antic, per aquests coneixements de caire etnozoològic el trencament ha estat encara més fort, molt probablement lligat a les condicions higienicosanitàries sovint discutibles que l'aplicació d'aquests productes comporta.

Productes d'origen mineral

En els treballs etnobotànics actuals de cada vegada és més rar trobar la complementarietat dels usos de les plantes amb els anomenats usos etnozoològics (vists anteriorment) i etnogeològics (Benítez, 2011). El tractament conjunt

d'aquestes dades dóna una bona idea de la cultura tradicional mèdica de les àrees d'estudi, també de l'especialització dels pobles en la necessitat de curar aquells trastorns que són més comuns. Al Ripollès, per exemple, s'han recollit 26 citacions d'origen animal i mineral per al tractament de malalties respiratòries infeccioses (Rigat *et al.*, 2013). D'entre els preparats minerals destaquen el petroli, l'argila en ús extern el tàrtar i la magnèsia efervescent en ús intern.

A Mallorca l'ús de productes minerals és sobretot extern, excepte la presa de sutja de xemeneia (informants 60, 107) i la flor de sofre (informants 71, 73, 179) per als cucs (com a antihelmítics), i la calç per al dèficit de calç pròpiament (informants 123, 133) i la sal per als acubs o marejos (informant 4). El sofre també era molt usat externament (es venia a les apotecaries en forma de barres) per a les paperes i cops d'aire (informants 32, 81), passant-lo pel coll, i la calç per al mal de potó dels animals (informant 156).

Altres productes d'origen geològic usats pels informants de Mallorca en ús extern són l'argila, per als esbraonaments tant d'animals com humans (informants 184, 185, 186), per a les ferides dels animals, mesclada amb vinagre (informant 100) i per als cops (informant 186), l'acetat de plom (o sucre de plom), també per als esbraonaments dels animals (informants 184, 185), per a fer massatges (182) i per a reforçar (informant 46), i el producte de compra Zotal®, conegut desinfectant (informants 192, 193, 226), per a la ronya (informant 179) i per a combatre els virones de les mosques (informant 155).

L'aigua amb sal, i per extensió l'aigua de mar, és un producte molt apreciat pels informants, sobretot en alimentació, però també en medicina. S'usava antigament per a desembossar les vies respiratòries (informant 29), per a la pesadesa de cames (informant 100) i, sobretot, per a la neteja dels ulls (informants 146, 208, 223, 229). No hem recollit informació sobre els efectes coneguts tradicionalment de l'aigua de mar en la salut de les persones, però de ben segur es resumirien en una frase molt dita a Mallorca: "la mar tot ho cura".

3.2. Els usos alimentaris

Juntament amb la recollida d'informació etnobotànica sobre medicina, en aquest treball també ens hem fixat en les plantes amb algun ús en l'alimentació, tant humana com animal. Ara bé, les plantes en aquesta secció han aparegut després d'haver parlat de medicina durant la conversa o entrevista etnobotànica, i moltes vegades l'ús alimentari va estretament lligat al medicinal, o viceversa; així doncs, creiem que les citacions sobre alimentació podrien haver estat superiors perquè, per exemple, els informants només citaven les plantes àmpliament cultivades si també tenien alguna aplicació medicinal.

3.2.1. Alimentació humana

Del total de tàxons citats com a alimentaris en humans (199), el 67% són cultivades o comprades, i la resta, silvestres. És difícil distingir entre plantes silvestres i cultivades; la controvèrsia apareix quan s'analitzen els diferents estadis intermedis entre l'ús de les plantes salvatges i les domesticades genuïnes (Tardío *et al.*, 2006). Igual que vàrem fer a Parada *et al.* (2011), considerem aquí plantes silvestres o salvatges aquelles que només són recol·lectades i en les que les persones no tenen un paper directe en el seu origen, creixement i cura. Per tant, una planta també es considera silvestre fins i tot si és originàriament cultivada o naturalitzada després de cultius antics i les persones no la gestionen excepte per a recollir-ne els fruits o usar-ne les parts corresponents.

A Mallorca hem recollit 65 plantes alimentàries silvestres i 134 de cultivades o adquirides al comerç. En total, per a aquests tàxons, els informants han citat 714 reports d'ús únics (201 amb un consens de tres persones). Per a un consens de tres apareixen diferències significatives entre els coneixements sobre alimentació humana entre sexes, i també per a consensos superiors. Aquestes diferències no són observables quan considerem tota la informació junta (vegeu l'apartat 1 d'informants d'aquest capítol).

La recollida d'informació sobre plantes silvestres comestibles ha servit de punt de partida (constitueix la primera fase del projecte) per a un estudi a nivell estatal

denominat *Factores socioculturales en la recolección y consumo de plantas silvestres alimentarias y cultivos menores. Estudios de caso en la Península Ibérica y las Islas Baleares*, la hipòtesi de partida del qual és que els factors socioculturals (i no tant els ecològics) són els responsables dels canvis dels patrons de consum, recollida i comercialització de les espècies silvestres. Aquest projecte es porta a terme en diversos llocs del territori de la península Ibèrica i també a Mallorca arran d'aquesta tesi. Les plantes que hem escollit per a valorar els factors socioculturals lligats a la pèrdua, el manteniment o a la revalorització del consum de plantes silvestres en aquestes àrees (tres tendències que suggereixen els possibles patrons actuals) són el fonoll (*Foeniculum vulgare*), el fonoll marí (*Crithmum maritimum*), les móres d'abatzer (*Rubus ulmifolius*), el card de formatjar (*Cynara cardunculus*), la cama-roja (*Cichorium intybus*), els aglans (*Quercus ilex*) i el garballó (*Chamaerops humilis*). Aquestes espècies, de perfils alimentaris diferents, seran objecte d'un estudi més profund de l'etnobotànica de Mallorca. De fet, el fonoll és la planta més citada com a comestible a l'illa per les seves propietats condimentàries (és molt freqüent en l'aromatització dels plats mallorquins), seguida de les arboces (*Arbutus unedo*) consumides generalment fresques sense preparació (a vegades en forma de confitura), el pebre vermell (*Capsicum annuum*) i el llorer (*Laurus nobilis*) com a condiments, i després ja vénen les móres d'abatzer i la cama-roja, menjades fresques o en pastissos i en amanida.

Formes de preparació i consumició

Dels diferents tipus de consumició de les plantes alimentàries en humans en destaquen els condiments i la ingestió de la planta crua i fresca (sense preparació), seguida de les begudes preparades amb aiguardent i aigua (o sigui, els esperits casolans) i les preparacions amb la planta cuita en sucre (confitures o mermelades) (vegeu la figura 12 amb els diferents tipus de consumició). La presència de les plantes condimentàries en els estudis etnobotànics que inclouen informació sobre alimentació tradicional és sempre destacada, i sobretot en els estudis del grup Etnobotcat, en els quals la informació alimentària va estretament lligada a la medicinal. Per exemple, al Montseny (Bonet, 2001), un 9,56% de les plantes

medicinals citades (en total 345) són alhora medicinals i condimentàries; a Mallorca aquest percentatge és molt superior (d'un 18,82%).

Un altre tipus de consumició molt destacada és el de les begudes preparades amb aiguardent i aigua, igual que en l'Alt Empordà (Parada *et al.*, 2011), on hi són àmpliament citades les plantes usades per a fer ratafies. A Mallorca, l'equivalent a les ratafies serien les anomenades *herbes*, per a l'elaboració de les quals s'han citat fins a 48 tàxons diferents. Sovint aquests tàxons només han estat citats pels informants com "per a posar a les herbes", però hem recollit algunes receptes completes de preparats d'herbes, que detallem al catàleg de barreges amb el títol "Preparat d'herbes".

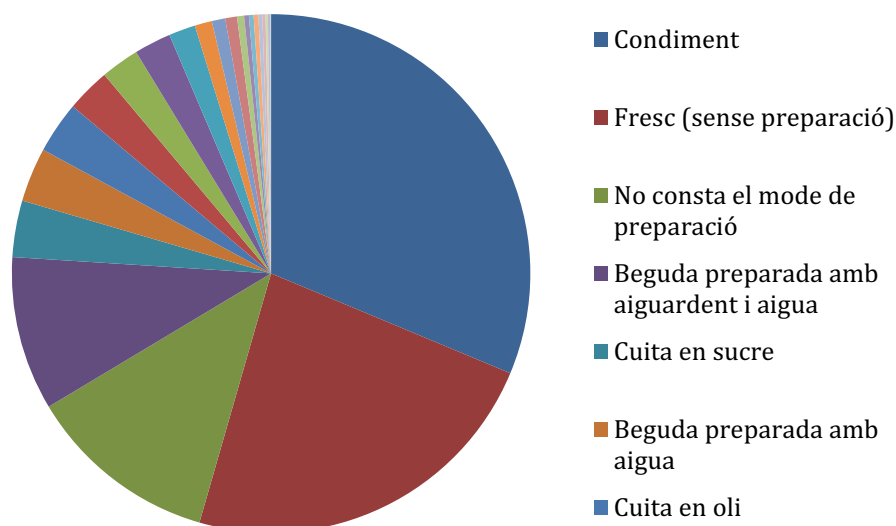

Figura 12. Tipus de consumició més destacats de les plantes alimentàries en humans. Només s'indiquen en la llegenda els més destacats.

És necessari aclarir que hi ha algunes espècies que actuen com a ingredients en els preparats vegetals (de les botelles d'herbes, per exemple) que, tot i ser derivats de plantes, s'haurien de tractar per separat. Són *Vitis vinifera*, *Olea europaea* i *Saccharum officinarum*. El sucre és àmpliament usat com a edulcorant per a endolcir les begudes i preparar confitures, però pocs informants han citat específicament que prové de *Saccharum officinarum* o de *Beta vulgaris* subsp. *vulgaris* var. *crassa*. A més, l'olivera (*Olea europaea* var. *europaea*) és considerada

un dels pilars de la dieta mediterrània i tots els entrevistats coneixen bé el seu origen i el procés de recollida i processament del seu fruit, igual que per al raïm (*Vitis vinifera*). Tant les olives com el raïm s'esmenten en les seves formes d'oli d'oliva i vi, vinagre, alcohols i aiguardent, respectivament. Són considerats ingredients (excipients) bàsics per a amanides, sofregits i la majoria dels licors que ja hem comentat, com les herbes. Tant la preparació de les herbes, com la de les confitures i altres preparats vegetals que surten citats al catàleg de plantes en l'apartat d'alimentació (bunyols, cocarrois, coques, etc.) formen part del que Etkin (2009) anomena menjars d'associació, o sigui, menjars que des del punt de vista etnobotànic no només es poden analitzar botànicament, sinó que tenen un component cultural (de mediació de la sociabilitat) molt fort: van lligats als moments de transmissió de coneixements.

Plantes medicinals i alimentàries alhora: els aliments funcionals populars

Ja hem dit que durant el treball de camp etnobotànic hem recollit majoritàriament usos de plantes lligats a la medicina i a l'alimentació, però que també hi ha plantes que presenten les dues indicacions al mateix temps. Aquestes plantes amb els dos usos alhora han estat anomenades en la bibliografia com a "nutricèutics", "aliments funcionals", "aliments saludables", "medicaliments" o "aliments" (Etkin, 1996; Etkin i Johns, 1998; Vaughan i Judd, 2003; Espín *et al.*, 2007; López i Medina, 2009). Les interaccions entre aliments i medicines i les fronteres poc clares entre les dues activitats són reconegudes des de temps immemorials. Com va dir Hipòcrates (aprox. 460-377 AC), "deixa que la teva alimentació sigui la teva medicina", i avui el concepte d'aliment funcional (aliments amb productes biològicament actius amb qualitats nutritives i que afecten funcions rellevants de l'organisme, promouen el benestar i, generalment, prevenen de patir certes malalties; López i Medina, 2009) és important tant en farmàcia com en la ciència i tecnologia dels aliments.

Per una banda, en la societat mallorquina, bastants productes alimentaris comercials tenen principis bioactius afegits (per exemple fitosterols, isoflavones, antocianines i probiòtics) i estan considerats de moda (Espín *et al.*, 2007; Vidal,

2010). Per altra banda, però, els informants de Mallorca demostren una forta i arrelada concepció sobre els aliments que curen. En un article referit en aquest mateix tema a l'Alta Vall del Ter (Rigat *et al.*, 2009), els autors proposen el concepte d'aliment funcional tradicional per a les plantes, majoritàriament salvatges, i són citats pels informants perquè tenen la dualitat d'ús en alimentació i medicina. A Mallorca hem recollit 146 tàxons que són alhora medicinals i alimentaris per a les persones. Un dels exemples paradigmàtics àmpliament citats pels informants (34 RU) és el de la cama-roja (*Cichorium intybus*), la ingesta en amanida de la qual solia anar lligada a un ús antihipertensiu (per a baixar la sang, segons els entrevistats). Estudis com aquest donen força a la idea dels aliments funcionals tradicionals, i poden servir de base per a químics, bromatòlegs i farmacòlegs en noves possibles utilitzacions més enllà de l'àmbit popular (Parada *et al.*, 2011).

Comparació dels usos alimentaris de les plantes

Havent fet la revisió bibliogràfica d'algunes obres referides a plantes alimentàries del llistat de referència del grup Etnobotcat, ja tractat a Bonet (2001), Rigat (2005) i Parada (2007), i havent-ne afegides d'altres de més actuals i d'àmbit també balear, hem pogut comprovar que molt poques plantes alimentàries no han estat citades en obres anteriors. La coincidència amb les dades dels treballs precedents dels territoris d'àmbit lingüístic català és gairebé total, són excepcions les espècies que són endèmiques de Mallorca o les que creixen a Mallorca amb més abundància que en altres zones estudiades. Exemples d'aquestes són *Ampelodesmos mauritanica*, per a la qual alguns informants han citat que roseguen la tija (la part tova de la part inferior) per a entretenir-se al camp, i *Lavatera arborea* i *L. cretica* que, com en el cas de *Malva sylvestris*, alguns informants se'n mengen els fruits, anomenant-los "formatgets". Creiem que són destacables també alguns usos alimentaris. Un exemple n'és la consumició, com a alternativa a l'all, dels vitracs (*Allium triquetrum*), molt poc citats en les obres consultades. D'altra banda, tot i que també es reporta en altres obres basades en un recull etnobotànic (Benítez, 2009 i Parada *et al.*, 2011) i en llistats més extensos com el de la PFAF (Plants for A Future, www.pfaf.org), *Salvia microphylla* és una planta cultivada amb usos

alimentaris que fins ara a Mallorca no s'havien mencionats: es xuclen les flors per a assaborir-ne la dolçor del nèctar i també es pot posar als caragols, a les tasses d'herbes (begudes amb aigua per gust) i a les herbes mallorquines (amb aiguardent). Un cas a part és el dels *cereions*, que de moment no hem pogut acabar de determinar per la manca d'informació i perquè els informants no ens han assenyalat la planta en concret, però que intuïm, amb suport de bibliografia, que pot ser una espècie de *Bunium*. Aquesta planta (de moment de nom científic no definit) ha estat citada per quatre informants, tres d'ells independents, com a comestible i menjar d'infants, del qual es consumeix normalment el tubercle cru.

A partir de les dades etnogràfiques no referides als vegetals relacionades amb l'alimentació humana, en total unes 20 citacions, ens adonem del canvi que han patit els rebosts i les taules de la gent de Mallorca en relativament pocs anys; un canvi en la política i en la ideologia gastronòmica que no és autòctona de l'illa, sinó de l'anomenat món globalitzat (Petrini, 2007). Els informants d'aquest estudi parlen dels temps del "pa i gatzoll" (en temps de gana, pa i res més, perquè el gatzoll és el ganivet), del pancuit, del plat de sopes diari, de l'ús d'un ou per a saber si està bé de sal l'aigua per a salar olives, i del greix del porc per a fer coques (de roïssons) i saïm vermell (amb el que queda a la part de sota de l'olla de fer el saïm mesclat amb pebre vermell). Fins i tot el vocabulari que refereix aquests procediments està en perill d'extinció. El retorn als temps de subsistència que refereixen els informants és avui en dia impensable, però sí que hi ha un interès visible per a tornar al consum responsable i sostenible, lligat als sabers ecològics tradicionals (Calvet-Mir, 2011), i estudis com el que presentem poden contribuir al diàleg, a l'intercanvi d'aquests sabers entre la tradició i l'actualitat.

3.2.2. Alimentació animal

Contràriament a l'etnoveterinària, l'estudi de l'alimentació tradicional adreçada als animals és un tema que no és àmpliament tractat als estudis d'etnobotànica general, i, com que tampoc dóna per a un article específic d'aquest tema en una revista internacional, se sol tractar lligada a la medicina veterinària. Normalment, l'anàlisi de les dades referides a l'ús alimentari del bestiar i els animals de companyia s'associa a la salut i al benestar animal, un camp d'estudi actualment en

interès creixent gràcies a l'expansió de l'anomenada ramaderia sostenible o ecològica (que intenta evitar teràpies al·lopàtiques i dietes no ecosaludables) i a l'expansió dels tractaments alternatius als animals domèstics (per exemple, l'acupuntura en cavalls) (Van Ginkel i Rey, 2011).

En les entrevistes a Mallorca, l'alimentació animal no era un tema central, sinó que apareixia transversalment en les converses, per la qual cosa creiem que les dades que presentem en aquest estudi haurien pogut ser molt superiors; tot i així, hem recollit 103 citacions d'ús sobre 62 tàxons. És un valor no pas menyspreable, tot i que baix en comparació amb els que trobem en d'altres treballs (Agelet, 1999; Fernández, 2000; Bonet, 2001; Parada, 2007), que van dels 183 tàxons recollits a Cazorla-Segura-Las Vilas als 74 recollits a l'Alt Empordà. En general, els informants mencionen aquest ús alimentari animal quan refereixen plantes silvestres (per als animals de pastura) o plantes cultivades (sobretot gra i fruits per al bestiar i tubercles per als porcs). És per això que les parts de les plantes més usades són les parts aèries (amb 28 RU), els fruits (19 RU), les plantes senceres (14 RU), les granes (12 RU), les fulles (8 RU) i els tubercles (7 RU).

Les plantes més citades van sobretot adreçades als porcs, i són les garroves (*Ceratonia siliqua*), les figues (*Ficus carica*) i les figues de moro (*Opuntia maxima*), les fulles de la morera (*Morus alba*) (per als cucs de seda) i el lletsó (*Sonchus oleraceus*) (per als conills). En general, els animals ingereixen les plantes fresques, sense preparació, tot i que hi ha alguns exemples en què hi ha tractament previ: és el cas de les figues seques (conservades dessecades a l'aire, per a menjar quan no n'hi ha de fresques) i els tubercles de la patata (*Solanum tuberosum*) i el moniato (*Ipomoea batatas*) (que normalment es couen fent una espècie de farineta per a engreixar els porcs). La importància del porc no només és significativa per la seva proporció numèrica, sinó per la seva rellevància en la cultura culinària mallorquina (la sobrassada, les ensaïmades, etc.). Tanmateix, pel que fa a la ramaderia extensiva destaca el bestiar oví. Hem entrevistat diferents informants que tenen ovelles en propietat i hem pogut corroborar que encara coneixen molt bé les herbes que aquests animals poden i les que no poden menjar, i també les dosis.

Un exemple d'això és que pastors de diferents pobles tan distants com Son Carrió, Santa Eugènia i Maria de la Salut han esmentat que les ovelles no poden menjar grans quantitats d'*Oxalis pes-caprae*, una espècie invasora apareguda no fa més de 50 anys, quan estan dejunes, “no en poden pegar panxada”, perquè s'inflen. En canvi, no hi ha problema a menjar-ne quan ja han ingerit altres herbes. També, a les converses amb els informants apareixia sovint la hipòtesi que proposa Aceituno (2010) a la seva tesi sobre la Serra de Madrid: d'on han après les persones a conèixer i a seleccionar quines plantes es poden menjar i quines no? L'autora diu que una important font d'informació sobre l'ús alimentari (i també medicinal) de les plantes és l'observació dels animals, i a Mallorca també seria aplicable. Un informant d'Artà (019), que de jove era cabrer, ens conta que moltes de les coses que ell sap les va aprendre d'observar les cabres quan estaven sanes i quan estaven malaltes i necessitaven tractar-se.

En les dades etnogràfiques no referides a vegetals hem recollit quatre citacions a l'alimentació animal, dues de referides a les ovelles, “Normalment a l'estiu mengen gra” (informant 78) i “Si posàssim unes ulleres verdes a les ovelles s'ho menjarien tot. Els hi agrada tot lo verd” (informant 78), una de referida a l'alimentació dels ropits (*Erithacus rubecula*), “Donar-los cucs de rossinyol” (informant 97), i una altra a l'alimentació dels conills, “Tenen molt bona barra, se mengen quasi totes les herbes i, si tenen molta gana, fins i tot els seus fems” (informant 97).

3.3. Els altres usos

En aquest apartat ens ocuparem dels usos que no són ni alimentaris ni medicinals, que nosaltres denominem “altres usos” en general, i que igualment descriuen una relació cultural entre les persones i les plantes. Les subcategories que refereixen els altres usos són les que es llisten a la taula 15; les hem ordenat per importància descendent del nombre de tàxons, i també s'hi inclou el nombre total de reports d'ús i l'espècie més citada de cada subcategoria.

Taula 15. Tipus d'altres usos (en total de 43 subcategories) amb els reports d'ús (RU), nombre de tàxons totals i l'espècie més citada per a cada subcategoria.

Tipus d'ús	RU	Núm. tàxons	Espècie més citada
Altres informacions	377	187	<i>Ruta chalepensis</i>
Maneig agrosilvopastoral: ús hortícola/agrícola	217	111	<i>Asphodelus aestivus</i>
Ornamental: jardineria	120	85	<i>Begonia sp., Urginea maritima</i>
Literatura oral popular: llegendes, gloses, contes, dites, refranys, poemes, cançons	103	71	<i>Ficus carica</i>
Creences i pràctiques magicoreligioses	98	47	<i>Myrtus communis</i>
Ornamental: elaboració de rams	71	46	<i>Myrtus communis</i>
Cosmètic	78	35	<i>Salvia officinalis</i>
Repel·lents	94	33	<i>Ocimum basilicum</i>
Domèstic: ajudes a la llar	67	31	<i>Prunus dulcis</i>
Lúdic: jocs tradicionals	38	22	<i>Celtis australis</i>
Artesanal: elaboració d'instruments musicals	34	20	<i>Arundo donax</i>
Fuster: ús fuster en general	35	19	<i>Celtis australis</i>
Domèstic: ambientador	26	17	<i>Eucalyptus globulus, Ocimum basilicum, Rosmarinus officinalis</i>
Maneig agrosilvopastoral: ús en la matança del porc	19	15	<i>Citrus limon</i>
Artesanal: cistelleria	42	14	<i>Chamaerops humilis</i>
Fuster: elaboració de mobles	22	14	<i>Olea europaea var. sylvestris, Quercus ilex</i>
Obtenció de combustible: llenya	32	14	<i>Prunus dulcis</i>
Maneig agrosilvopastoral: obtenció de mel	13	13	-
Artesanal: elaboració d'estris de cuina	18	12	<i>Buxus balearica</i>
Artesanal: elaboració de bastons	23	11	<i>Olea europaea var. sylvestris</i>
Planta fumable	16	10	<i>Salvia verbenaca</i>
Obtenció de combustible: carbó	20	8	<i>Quercus ilex</i>
Tèxtil: elaboració de fibres	27	8	<i>Agave americana, Ampelodesmos mauritanica</i>
Artesanal: elaboració d'escombres	11	7	<i>Chamaerops humilis</i>
Fuster: obtenció de materials per a la construcció	8	7	<i>Quercus ilex</i>
Pràctiques religioses	11	7	<i>Laurus nobilis, Ocimum basilicum</i>
Ús cinegètic	7	6	<i>Arundo donax</i>

Elaboració de pintures	5	5	-
Fuster: elaboració d'embarcacions	5	5	-
Lúdic: elaboració de joguines	9	5	<i>Arundo donax</i>
Tèxtil: elaboració de teixits	7	5	<i>Cannabis sativa</i>
Tinctorial	9	5	<i>Juglans regia</i>
Ús halièutic	6	5	<i>Phyllostachys aurea</i>
Artesanal: elaboració de pipes de fumar	7	4	<i>Lonicera implexa</i>
Lúdic: festes no religioses	7	4	<i>Myrtus communis</i> , <i>Ocimum basilicum</i>
Assaonador de pells	6	3	<i>Quercus ilex</i>
No consta	4	3	<i>Quercus ilex</i>
Artesanal: elaboració de calçat	2	2	-
Fuster: construcció de vehicles amb rodes	3	2	<i>Ficus carica</i>
Obtenció de combustible: olis	2	2	-
Tèxtil: elaboració de matalassos	4	2	<i>Posidonia oceanica</i> , <i>Smilax aspera</i>
Artesanal: lúdic	1	1	<i>Borago officinalis</i>
Domèstic: ajudes en la costura	1	1	-

El fet de recollir aquest tipus d'informacions fent ús d'una metodologia similar en els diferents territoris d'àmbit lingüístic català estudiats pel grup EtnobotCat, ens ha portat a iniciar l'estudi comparatiu de les dades. Ja en una comunicació a les IV Jornades d'Etnobotànica en Llengua Catalana (a Ibi, País Valencià) vàrem establir els fonaments de la comparació (Rigat *et al.*, 2012), estructurats segons la base de dades etnobotanica.cat i basats en entrevistes a gairebé 400 persones. Les àrees considerades van ser l'Alt Empordà, el Montseny i el Ripollès (a Catalunya), i el Llevant de Mallorca i l'illa de Formentera (a les Balears). Es va recollir informació sobre un total de 495 tàxons, i la categoria d'ús més destacada fou la de les plantes ornamentals, però també prou remarcable l'ús dels vegetals en el maneig agrosilvopastoral (128 tàxons), la referència de 135 tàxons lligats a creences i pràctiques magicoreligioses, i l'ús de plantes en els jocs tradicionals (50 tàxons).

Amb les dades d'aquesta tesi hem complementat el treball anterior (del conjunt dels estudis a algunes parts de Catalunya i Balears) i hem aconseguit recopilar 131 tàxons més, fins a un total de 2450 citacions d'ús per a totes les àrees d'estudi. A l'espera de la publicació de l'article que analitza tota aquesta informació al nostre territori i en altres del domini lingüístic català (Carrió *et al.*, en preparació),

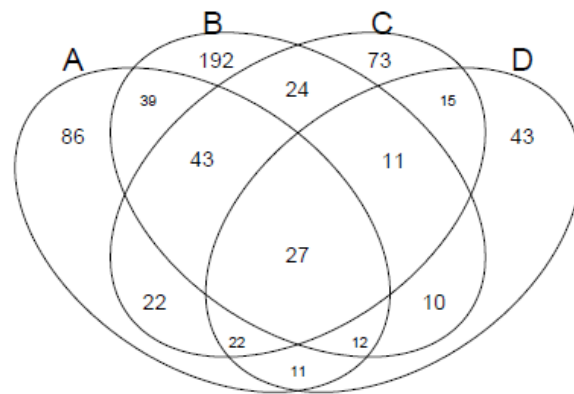
mostrem aquí els resultats qualitius en forma de diagrama de Venn (la versió clàssica i la versió ponderada) ajuntant les dades de Mallorca i Formentera (l'àrea per a la qual s'han recopilat menys dades, a l'espera de futurs estudis que ho completin; Mayans, 2013) (figura 13). Els 27 tàxons que apareixen en els treballs estudiats seran aquells als quals prestarem més atenció i els que permetran iniciar l'anàlisi comparativa. La comparació amb les dades d'altres treballs que no segueixen els mateixos tesaurus és difícil, ja que molts cops l'assignació d'una categoria a la citació d'ús és ambigua o s'hauria d'atribuir a diverses categories alhora. Aquest és l'inconvenient més freqüent que ens apareix en voler estandarditzar les nostres dades per a la classificació del projecte de l'inventari de coneixements tradicionals a nivell espanyol que hem descrit en capítols anteriors.

Tornant a les dades de Mallorca específicament, els informants d'aquest estudi han citat 351 tàxons amb 1142 reports d'ús únics totals sobre altres usos; els reports d'ús únics amb consens tres i 10 són de 110 i set respectivament. Aquestes set plantes mencionades amb 10 o més citacions d'ús són les que apareixen en la taula 16, amb les referències a les subcategories i el nombre de reports d'ús totals.

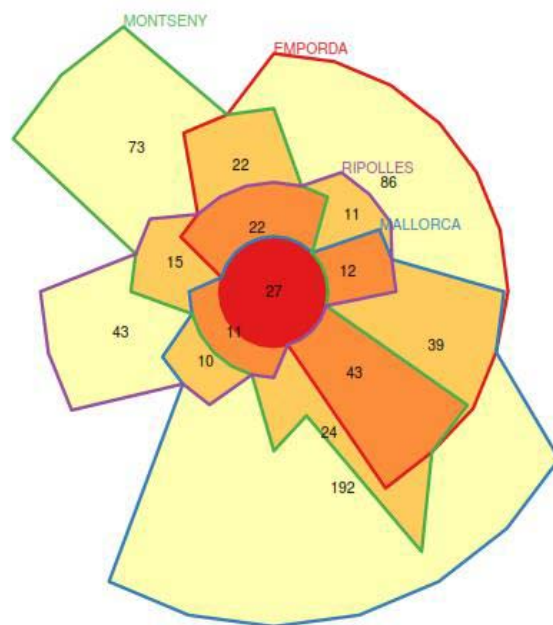
Les parts de planta que destaquen per a les citacions d'altres usos, amb un consens general, són la tija (19,51%), la planta sencera (13,43%), la part aèria (11,61%), la fulla (10,76%) i la planta viva *ex situ* (9,87%). La informació sobre els altres usos recollida per homes i dones és diferent (valor $p=0,00132$ amb consens tres). Aquestes diferències, un altre cop, estan molt influenciades per una subcategoria que, tot i que la incloem en l'anàlisi, pot portar a certs errors: és la de les "altres informacions", un calaix de sastre per a no deixar de banda informacions referides als vegetals que no s'inclouen en cap de les altres subcategories.

Les mateixes subcategories s'han assignat a les dades etnogràfiques no referides a vegetals, en total 74, i en destaca la de literatura oral popular, amb 33 citacions. Ja hem comentat les dades lingüístiques i alguns dels girs dialectals en els noms de les plantes, i amb el total d'aportacions sobre literatura oral popular en aquest estudi (136 RU) ens podem fer una idea de la paremiologia lligada a les plantes, tot i que estem molt lluny de fer-ne un recull exhaustiu. Seria interessant fer aquest

aplec de les dites, els proverbis i les frases fetes vinculats al món vegetal (igual que han iniciat a l'Alcoià Juan *et al.*, 2012), començant amb el buidatge bibliogràfic d'obres que ja contenen informació d'aquest tipus (DCVB; Bonafè, 1977-1980; Alzamora, 2008) i complementar-ho amb aquest treball i una recerca etnogràfica oral dedicada específicament al tema.

1, Venn normal

2, Venn ponderat

Figura 13. Diagrames de Venn (clàssic - 1 - i ponderat - 2 -) que comparen els tàxons usats en la categoria d'altres usos al Montseny (C), l'Alt Empordà (A), el Ripollès (D) i les illes Balears (Mallorca, amb dades d'aquest treball, i Formentera) (B). En el diagrama ponderat els noms apareixen en majúscula i sense accents per a evitar problemes amb el programari R. On diu Mallorca també hi ha dades de Formentera.

Taula 16. Plantes amb més de deu citacions d'ús per a la categoria d'altres usos.

<i>Espècie usada</i>	<i>Subcategoria</i>	<i>RU</i>
<i>Chamaerops humilis</i>	Artisanal: cistelleria	20
<i>Asphodelus aestivus</i>	Maneig agrosilvopastoral: ús agrícola/hortícola	19
<i>Arundo donax</i>	Maneig agrosilvopastoral: ús agrícola/hortícola	18
<i>Ocimum basilicum</i>	Repel·lents	12
<i>Myrtus communis</i>	Creences i pràctiques magicoreligioses	11
<i>Ocimum basilicum</i>	Repel·lents	11
<i>Quercus ilex</i>	Obtenció de combustible: carbó	10

Una creença molt citada en aquest treball, lligada a la medicina, a les observacions ecològiques, al maneig agrosilvopastoral (ús agrícola/ús hortícola) i als repel·lents és el concepte dels alls paus (*Allium sativum*), sembrats el dia de la conversió de Sant Pau (25 de gener) i recol·lectats el dia o el dissabte de Sant Joan. És una citació molt estesa dins l'illa i que també solen recollir els parenòstrics de referència dels mallorquins: el *Calendario y almanaque religioso para las Islas Baleares* i el Calendari pagès de Sa Plaça, a banda dels parenòstrics locals, com per exemple el de Porreres (Calendari porrerenc), el de Sant Joan (Pronòstic santjoaner) i el Calendari mallorquí de s'Arenal i Lluçmajor (Picornell, 2007). Aquestes publicacions, escrites per autors locals, són àmpliament consultades pels pagesos i les persones interessades en el camp i la meteorologia regional, i no seria descabellat fer-ne una revisió històrica per a complementar l'estudi etnobotànic.

Bibliografía del capítol 4

- Aceituno-Mata, L., 2010. *Estudio etnobotánico y agroecológico de la Sierra Norte de Madrid*. Tesis doctoral: Universidad Autónoma de Madrid.
- Agelet, A., 1999. *Estudis d'etnobotànica farmacèutica al Pallars*. Tesi doctoral: Universitat de Barcelona.
- Agelet, A., Vallès, J., 2003. Studies on pharmaceutical ethnobotany in the region of Pallars (Pyrenees, Catalonia, Iberian Peninsula). Part III. Medicinal uses of non-vascular plants. *Journal of Ethnopharmacology*, 84: 229-234.
- Aguiló, C., 2011. *La toponímia de la costa d'Artà*. Palma: Edicions Documenta Balear.
- Akerreta, S., Cavero, R.Y., López, V., Calvo, M.I., 2007. Analyzing factors that influence the folk use and phytonomy of 18 medicinal plants in Navarra. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, 3: 16.
- Akerreta, S., 2009. *Etnobotànica farmacèutica en Navarra: del uso tradicional de las plantas medicinales a su evidencia científica*. Tesis doctoral: Universidad de Navarra.
- Akerreta, S., Calvo, M.I., Cavero, R.Y., 2010. Ethnoveterinary knowledge in Navarra (Iberian Peninsula). *Journal of Ethnopharmacology*, 130(2): 369-378.
- Alzamora, J., 2008. *Espigolant dins l'antigor. Refranys i dites de la nostra terra*. Palma: Editorial Moll.
- Ali-Shtayeh, M. S., Jamous, R. M., Jamous, R. M., 2011. Herbal preparation use by patients suffering from cancer in Palestine. *Complementary Therapies in Clinical Practice*, 17(4): 235-240.
- Anllo, J., 2010. *Estudio etnobotánico de la comarca de Terra Chá*. Tesis doctoral: Universidad de Santiago de Compostela.
- Ara, A., 1994. *Las 40 plantas medicinales más populares en España. Una guía práctica y completa de sus virtudes terapéuticas y recetario*. Madrid: Editorial EDAF.
- Arnold-Apostolides, N., 1991. *Ethnobotanique et ethnopharmacologie de la flore de Chypre et de l'est méditerranéen* (6 vols.). Bailleul: Centre Régional de Phytosociologie.

- Arteche, A., Fernández, J. A., Güenechea, J. I., Vanaclotxa, B., 1993. *Fitoterapia. Vademecum de prescripción*. Bilbao: Cita, Publicaciones y Documentación.
- Arxiduc Lluís Salvador, 1891/2000. *Las Baleares: descritas por la palabra y el dibujo*. Palma: J. J. de Olañeta, 2a ed.
- Barceló, F., 1879-1881. *Flora de las islas baleares: Seguida de un diccionario de los nombres baleares, castellanos y botánicos de las plantas espontáneas y de las cultivadas*. Palma: Gelabert.
- Bartolí, M., 1989. *La tradició remeiera de l'Anoia. Infusions, unguents, creences i tabús*. Igualada: Òmmium cultural.
- Bézanger-Beauquesne, L., Pinkas, M., Torck, M., Trotin, F. 1990. *Les plantes médicinales des régions tempérées*. Paris: Maloine.
- Belda, A., Peiró, V., Seva, E., 2012. The relationship between plants used to sustain finches (Fringillidae) and uses for human medicine in southeast Spain. *Evidence-Based Complementary and Alternative Medicine*, ID 360913.
- Belda, A., Zaragoza, B., Belda, I., Martínez, J.E., Seva, E., 2013. Traditional knowledge of medicinal plants in the Serra de Mariola natural park, south-eastern Spain. *African Journal of Traditional, Complementary and Alternative medicines*, 10(2): 299-309.
- Bellakhdar, J., Claisse, R., Fleurentin, J., Younos, C., 1991. Repertory of standard herbal drugs in the Moroccan pharmacopea. *Journal of Ethnopharmacology*, 35: 123-143.
- Bellakhdar, J., 1997. *La pharmacopée marocaine traditionnelle. Médecine ancienne et savoirs populaires*. Paris: Ibis Press. Casablanca: Éditions Le Fenec.
- Benchaabane, A., Abbad, A., 1994. Contribution à l'étude ethnobotanique de la région de Marrakech (Maroc). Les plantes médicinales commercialisées à Marrakech. *Al Birunya, Revue Marocaine de Pharmacognosie, d'Études Ethnomédicales et de Botanique Appliquée*, 10(2): 79-107.
- Benítez, G., 2009. *Etnobotánica y etnobiología del Poniente Granadino*. Tesis doctoral: Universidad de Granada.
- Benítez, G., González-Tejero, M.R., Molero-Mesa, J., 2010. Pharmaceutical ethnobotany in the western part of Granada province (southern Spain): Ethnopharmacological synthesis. *Journal of Ethnopharmacology*, 129(1): 87-105.

- Benítez, G., González-Tejero, M.R., Molero-Mesa, J., 2012. Knowledge of ethnoveterinary medicine in the Province of Granada, Andalusia, Spain. *Journal of Ethnopharmacology*, 139: 429-439.
- Bletter, N., 2007. A quantitative synthesis of the medicinal ethnobotany of the Malinké of Mali and the Asháninka of Peru, with a new theoretical framework. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, 3: 36.
- Bolòs, O., 1996. *La vegetació de les Illes Balears: comunitats de plantes*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Bolòs, O. de, Vigo, J., Masalles, R.M., Ninot, J.M., 2005. *Flora manual dels Països Catalans*. Barcelona: Ed. Pòrtic (3a ed.).
- Bonafè, F., 1977-1980. *Flora de Mallorca* (volums I, II, III, IV). Palma: Editorial Moll.
- Bonet M.À., 1991. *Estudis etnobotànics a la Vall del Tenes (Vallès Occidental)*. Tesi de llicenciatura: Universitat de Barcelona.
- Bonet M.À., 1993. *Etnobotànica de la Vall del Tenes (Vallès Oriental)*. Barcelona: Ajuntament de Bellpuig & Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Bonet, M.À., Parada, M., Selga, A., Vallès, J., 1999. Studies on pharmaceutical ethnobotany in the regions of l'Alt Empordà and Les Guilleries (Catalonia, Iberian Peninsula). *Journal of Ethnopharmacology*, 68: 145-168.
- Bonet, M.À., 2001. *Estudi etnobotànic del Montseny*. Tesi doctoral: Universitat de Barcelona.
- Bonet, M.À., Vallès, J., 2006. *Plantes, remeis i cultura popular del Montseny. Etnobotànica d'una reserva de la biosfera*. Granollers i Figueres: Museu de Ciències Naturals de Granollers i Brau Edicions.
- Bonner, A., 2009. *Entrevista a Anthony Bonner*. Palma: entrevista de la pròpia autora.
- Boukef, M.K., 1986. *Les plantes dans la médecine traditionnelle tunisienne*. Paris: Agence de Coopération Culturelle et Technique.
- Boulos, L., 1993. *Medicinal plants of North Africa*. Algonac: Reference Publications.
- Cakilcioglu, U., Turkoglu, I., 2010. An ethnobotanical survey of medicinal plants in Sivrice (Elazig-Turkey). *Journal of Ethnopharmacology*, 132(1): 165-175.
- Cakilcioglu, U., Khatun, S., Turkoglu, I., Hayta, S., 2011. Ethnopharmacological survey of medicinal plants in Maden (Elazig-Turkey). *Journal of Ethnopharmacology*, 137(1): 469-486.

- Calvet-Mir, L., 2011. *Beyond food production: Home gardens as biocultural conservation agents. A case study in Vall Fosca, Catalan Pyrenees, northeastern Spain*. Tesi doctoral: Universitat Autònoma de Barcelona.
- Carrió, E., 2005. Introducció a l'etnobotànica de la serra Artana (Artà, Mallorca, Illes Balears). Treball dirigit al Laboratori de Botànica de la Facultat de Farmàcia: Universitat de Barcelona.
- Carrió, E., Vallès, J., 2009 [pòster]. *Contribution to the ethnobotany of Mallorca (Balearic Islands); project presentation and first results*. San Carlos de Bariloche (Río Negro, Argentina): 5th International Congress of Ethnobotany.
- Carrió, E., Vallès, J., 2010 [pòster]. *Estudio comparativo del conocimiento etnobotánico en tres comarcas de Mallorca (Illes Balears). Aplicación de algunos métodos y conceptos de la investigación en ciencias sociales a un estudio etnobotánico*. Albacete: Primer encuentro hispano-portugués de etnobiología.
- Carrió, E., Vallès, J., 2012a. Ethnobotany of Mallorca (Balearic Islands): A Multidisciplinary Approach. *Collegium Antropologicum*, 36(3): 1027-1032.
- Carrió, E., Vallès, J., 2012b. Ethnobotany of medicinal plants used in the Eastern Mallorca (Balearic Islands, Mediterranean Sea). *Journal of Ethnopharmacology*, 141(3): 1021-1040.
- Carrió, E., Vallès, J., 2012c [pòster]. *Back to the island of calm: Mallorcan traditional remedies*. Montpellier: 13th Congress of the International Society of Ethnobotany.
- Carrió, E., Rigat, M., Garnatje, T., Mayans, M., Vallès, J., 2012. Plant ethnoveterinary practices in two Pyrenean territories of Catalonia (Iberian Peninsula) and in two areas of Balearic Islands and its comparison with ethnobotanical uses in human medicine. *Evidence-based Complementary and Alternative Medicine*, ID 896295.
- Colom, G., 1975. *Geología de Mallorca*. Palma: Gràfiques Miramar.
- Colom, G., 1978. *Biogeografía de las Baleares: la formación de las islas y el origen de su flora y de su fauna*. Palma: Diputación Provincial de Baleares, 2a ed. augmentada.
- Colom, M., Flaquer, M., 2000. *Artà i la península de Llevant*. Manacor: El Gall Editor.

- Conca, A., 1996. *Plantes medicinals de la vall d'Albaida*. Ontinyent: Caixa d'Estalvis d'Ontinyent.
- Cornara, L., La Rocca, A., Marsili, S., Mariotti, M.G., 2009. Traditional uses of plants in the Eastern Riviera (Liguria, Italy). *Journal of Ethnopharmacology*, 125(1): 16-30.
- CRE (Centre de Recerca Econòmica), 2011. Informe dels 10 anys. *Conjuntura*, 32.
- Davis, J., 1983. *Antopología de las sociedades mediterráneas*. Barcelona: Edicions Anagrama.
- DCVB=Alcover, A.M., Moll, F.B., 1930-1962. *Diccionari català-valencià-balear*. Palma: Moll. 10 vol.
- De Feo, V., Aquino, R., Menghini, A., Ramundo, E., Senatore, F., 1992. Traditional phytotherapy in the Peninsula Sorrentina, Campania, Southern Italy. *Journal of Ethnopharmacology*, 36: 113-125.
- Di Novella, R., Di Novella, N., De Martino, L., Mancini, E., De Feo, V., 2013. Traditional plant use in the National Park of Cilento and Vallo di Diano, Campania, Southern Italy. *Journal of Ethnopharmacology*, 145(1): 328-342.
- Duke, J.A., Ayensu, E. S., 1985. *Medicinal Plants of China*. Alagnac: Reference Publications.
- Duke, J.A., 1986. *CRC Handbook of Medicinal Herbs*. Boca Raton: CRC Press.
- Espín, J.C., García, M.T., Tomás-Barberán, F.A., 2007. Nutraceuticals: Facts and fiction. *Phytochemistry*, 68: 2986-3008.
- Etkin, N.L., 1996. Medicinal Cuisines: Diet and Ethnopharmacology. *International Journal of Pharmacognosy*, 34(5): 313-326.
- Etkin, N.L., Johns, T., 1998. "Pharmafoods" and "nutraceuticals": paradigm shifts in biotherapeutics. En: Prendergast, H.D.V., Etkin, N.L., Harris, D.R., Houghton P.J. (eds.): *Plants for food and medicine*. Kew: Royal Botanic Gardens.
- Fernández Ocaña, A.M., 2000. *Estudios etnobotánicos en el parque natural de las Sierras de Segura, Cazorla y Las Villas. Investigación química de algunas especies interesantes*. Tesis doctoral: Universidad de Jaén.
- Ferrer, A., 1960. *Costumbres de nuestra tierra-Folklore balear*. Ciutat de Mallorca: Cort.
- Galmés, A., 1976. *La medicina popular a Mallorca*. Palma: Al Mayurqa.

- Galmés, A., 1982. *Cultura popular mallorquina: aplec de pautes*. Palma: Sa Nostra, Caixa de Balears.
- Garnier, G., Bézanger-Beauquesne, L., Debraux, G., 1961. *Ressources médicinales de la flore française*. Paris: Vigot Frères.
- Gavilanes, E., 1995. El número nueve en la medicina popular. *Revista de dialectología y Tradiciones Populares*, 50(1) : 243-262.
- Gazzaneo, L.R.S, Lucena, R.F.P, Albuquerque, U.P., 2005. Knowledge and use of medicinal plants by local specialist in a region of Atlantic Forest in the state of Pernambuco (Northeast Brazil). *Journal of Ethnobiology and Etnomedicine*, 1: 1-19.
- Godoy, R., Reyes-García, V., Broesch, J., Fitzpatrick, I.C., Giovannini, P., Martínez-Rodríguez, M.R., Huanca, T., Leonard, W.R., McDade, W., Tanner, S., TAPS Bolivia Study Team, 2009. Long-Term (secular) change of ethnobotanical knowledge of useful plants: separating cohort and age effects. *Journal of Anthropological Research*, 65(1): 51.
- Gomila, T., 2012. *Acorar*. Manacor: Món de llibres.
- González, J.A., García-Barriuso, M., Amich, F., 2010. Ethnobotanical study of medicinal plants traditionally used in the Arribes del Duero, western Spain. *Journal of Ethnopharmacology*, 131(2): 343-355.
- González-Tejero, M.R., 1989. *Investigaciones etnobotánicas en la provincia de Granada*. Tesis doctoral: Universidad de Granada.
- González-Tejero, M. R., Casares-Porcel, M., Sánchez-Rojas, C. P., Ramiro-Gutiérrez, J. M., Molero-Mesa, J., Pieroni, A., Giusti, M.E., Censorii, E., de Pasquale, C., Della, A., Paraskeva-Hadijchambi, D., Hadjichambis, A., Houmani, Z., El-Demerdash, M., El-Zayat, M., Hmamouchi, M., ElJohrig, S., 2008. Medicinal plants in the Mediterranean area: Synthesis of the results of the project RUBIA. *Journal of Ethnopharmacology*, 116(2): 341-357.
- Guarrera, P., Lucchese, F., Medori, S. 2008. Ethnophytotherapeutical research in the high Molise region (central-southern Italy). *Journal of Ethnobiology and Etnomedicine*, 4(7).
- Hoffman, B., Gallaher, T., 2007. Importance indices in ethnobotany. *Ethnobotany Research and Applications*, 5: 201-218.

- Inkpen, T., 1999. *Healthy people, healthy world. Preserving aspects of traditional knowledge and improving its application to environmental assessment*. Tesi doctoral: Universitat de Manitoba.
- Jarić, S., Mitrović, M., Djurdjević, L., Kostić, O., Gajić, G., Pavlović, D., et al., 2011. Phytotherapy in medieval serbian medicine according to the pharmacological manuscripts of the chilandar medical codex (15-16th centuries). *Journal of Ethnopharmacology*, 137(1): 601-619.
- Johns, T., Kokwaro, J.O., Kimanani, E. K., 1990. Herbal Remedies of the Luo of Siaya District, Kenya: Establishing Quantitative Criteria for Consensus. *Economic Botany*, 44(3): 369-381.
- Juan, J., Reig, J., Martínez-Francés, V., Cortés, E., Pérez, M., Ríos, S., 2012. *Plantes, animal i fongs al recull paremiològic de l'Alcoià*. Ibi: IV Jornades d'etnobotànica en llengua catalana.
- Karousou, R., Deirmentzoglou, S., 2011. The herbal market of Cyprus: Traditional links and cultural exchanges. *Journal of Ethnopharmacology*, 133(1): 191-203.
- Khabbach, A., Libiad, M., Ennabili, A., Bousta, D., 2012. Medicinal and cosmetic use of plants from the province of taza, northern morocco. [Uso medicinal y cosmético de las plantas de la provincia de Taza, Norte de Marruecos] *Boletín Latinoamericano y Del Caribe De Plantas Medicinales y Aromaticas*, 11(1): 46-60.
- Kültür, S., 2007. Medicinal plants used in Kirklareli province (Turkey). *Journal of Ethnopharmacology*, 111(2): 341-364.
- Lahsissene, H., Kahouadji, A., 2010. Ethnobotanical study of medicinal and aromatic plants in the zaër region of Morocco. [Analyse ethnobotanique des plantes médicinales et aromatiques de la flore marocaine: cas de la région de Zaër]. *Phytotherapie*, 8(4) : 202-209.
- Lastra, J.J., Bachiller, I., 1997. *Plantas medicinales en Asturias y la Cornisa Cantábrica*. Gijón: Ediciones Trea, S. L.
- Le Grand, A., Wondergem, P. A., 1987. Les phytothérapies anti-infectieuses de la forêt-savane, Senegal, Afrique Occidentale. Un inventaire. *Journal of Ethnopharmacology*, 21: 109-125.

- Leonti, M., Casu, L., Sanna, F., Bonsignore, L., 2009. A comparison of medicinal plant use in Sardinia and Sicily - De materia medica revisited? *Journal of Ethnopharmacology*, 121(2): 255-267.
- Leporatti, M. L., Ivancheva, S., 2003. Preliminary comparative analysis of medicinal plants used in the traditional medicine of Bulgaria and Italy. *Journal of Ethnopharmacology*, 87: 123-142.
- Leporatti, M. L., Ghedira, K., 2009. Comparative analysis of medicinal plants used in traditional medicine in Italy and Tunisia. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, 5(31).
- Leto, C., Tuttolomondo, T., La Bella, S., Licata, M., 2013. Ethnobotanical stud in the Madonie Regional Park (Central Sicily, Italy): medicinal use of wild shrub and herbaceous plant species. *Journal of Ethnopharmacology*, 146(1): 90-112.
- Lev, E., Amar, Z., 2000. Ethnopharmacological survey of traditional drugs sold in Israel at the end of 20th century. *Journal of Ethnopharmacology*, 72: 191-205.
- Llompart, J.M., 1990. *Jerusalem*. Barcelona: Edicions 62.
- Llorens, L., Gil, L., Tébar, F.J., 2007. *La vegetació de l'illa de Mallorca: bases per a la interpretació i gestió d'hàbitats*. Palma: Associació Jardí Botànic de Palma. Conselleria de Medi Ambient. Govern de les Illes Balears.
- López, R., Medina, I. (eds.), 2009. *La alimentación en el siglo XXI*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- Marc, E. B., Nelly, A., Annick, D., Frederic, D., 2008. Plants used as remedies antirheumatic and antineuralgic in the traditional medicine of Lebanon. *Journal of Ethnopharmacology*, 120(3): 315-334.
- Martí, J., 1990. *Gramàtica històrica. Problemes i mètodes*. València: Biblioteca lingüística catalana. Universitat de València.
- Martínez, M. J., 1993. *Investigaciones etnobotánicas en el parque natural de Cabo de Gata-Níjar (Almería)*. Tesis de licenciatura: Universidad de Granada.
- Martínez, M. J., González-Tejero, M. R., Molero Mesa, J., 1996. Ethnobotanical resources in the province of Almería, Spain: Campos de Níjar. *Economic Botany*, 50(1): 40-56.
- Masclans, F., 1981. *Els noms de les plantes als Països Catalans*. Granollers i Barcelona: Centre Excursionista de Catalunya i Montblanc-Martín.

- Maxia, A., Lancioni, M.C., Balia, A.N., Alborghetti, R., Pieroni, A., Loi, M.C., 2008. Medical ethnobotany of the Tabarkins, a Northern Italian (Ligurian) minority in south-western Sardinia. *Genetical Resources of Crop Evolution*, 55: 911-924.
- McDade, T.W., Reyes-García, V., Blackinton, P., Tanner, S., Huanca, T., Leonard, W.R., 2007. Ethnobotanical knowledge is associated with indices of child health in the Bolivian Amazon. *Proceeding of the National Academy of Sciences of the United States of America*, 104(15): 6134-6139.
- Merzouki, A., Ed-Derfoufi, F., El Aallali, A., Molero-Mesa, J., 1997. Wild medicinal plants used by local Bouhmed population (Morocco). *Fitoterapia*, 48(5): 444-461.
- Merzouki, A., Ed-derfoufi, F., Molero-Mesa, J., 2000. Contribution to the knowledge of Rifian traditional medicine. II: Folk medicine in Ksar Lakbir district (NW Morocco). *Journal of Ethnopharmacology*, 71(1): 278-307.
- Mesa, S., 1996. Algunos elementos para el análisis numérico de los datos en Etnobotánica. *Monografías del Jardín Botánico de Córdoba*, 3: 69-73.
- Miralles, J. *Arxiu d'Història Oral Joan Miralles (AHOJM) [Àudio]: Gent des pla*. Arxiu del So i de la Imatge. Entrevistes enregistrades entre les dècades dels anys 70, 80 i 90. Palma: Consell de Mallorca.
- Moll, M., 2003. *Medicina popular menorquina. Segles XVI-XXI. Plantes, animals, minerals i altres modalitats curatives*. Palma: Documenta Balear.
- Moll, M., 2005. *Les plantes a Menorca. Noms i usos*. Maó: Institut Menorquí d'Estudis. Col·lecció Recerca, 10.
- Moore, K., 1976. *Those of the street: the catholic-jews of Mallorca. A study in urban cultural chance*. Notre Dame, London: University of Notre Dame.
- Morton, J., 1981. *Atlas of medicinal plants of middle America. Bahamas to Yucatan*. Springfield: Charles C. Thomas Publisher.
- Mulet, L., 1990. *Aportaciones al conocimiento etnobotánico de la provincia de Castellón*. Tesis doctoral: Universitat de València.
- Mulet, L., 1991. *Estudio etnobotánico de la provincia de Castellón*. Castelló de la Plana: Diputació de Castelló.
- Muntané, J., 1991. *Aportació al coneixement de l'etnobotànica de la Cerdanya*. Tesis doctoral: Universitat de Barcelona.

- Muntané, J., 1994. *Tresor de la saviesa popular de les herbes, remeis i creences de Cerdanya del temps antic*. Puigcerdà: Institut d'estudis ceretans.
- Muntané, J., 2003. *Tresor de la saviesa popular de les herbes, remeis i creences de Cerdanya del temps antic*. Puigcerdà: Institut d'Estudis Ceretans.
- Muntané, J., 2005. *Etnobotànica, etnofarmàcia i tradicions populars de la Catalunya septentrional (Capcir, Cerdanya i Conflent)*. Tesi doctoral: Universitat de Barcelona.
- Mustafa, B., Hajdari, A., Pajazita, Q., Sylva, B., Quave, C. L., Pieroni, A., 2012b. An ethnobotanical survey of the Gollak region, Kosovo. *Genetic Resources and Crop Evolution*, 59(5): 739-754.
- Napoli, M., 2008. The plants, rituals and spells that 'cured' helminthiasis in Sicily. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, 4(21).
- Novais, M.H., Santos, I., Mendes, S., Pinto-Gomes, C., 2004. Studies on pharmaceutical ethnobotany in Arrabida Natural Park (Portugal). *Journal of Ethnopharmacology*, 93(2-3): 183-195.
- Ortuño, I., 2003. *Etnobotànica de Los Villares y Valdepeñas de Jaén (sur de la Península Ibérica)*. Tesis doctoral: Universidad de Jaén.
- Palau, P.C., 2005. *Les plantes medicinals baleàriques*. Palma: Editorial Moll.
- Palevitch, D., Yaniv, Z., Dafni, A., Friedman, J., 1986. *Medicinal plants of Israel: an ethnobotanical survey*. En: Craker, J., Simon, E. (eds.). *Herbs, spices, and medicinal plants: recent advances in Botany, Horticulture and Pharmacology*, 1: 281-345. Phoenix: Oryx Press.
- Parada, M., 1997. *Aportació al coneixement de l'etnoflora de l'Alt Empordà*. Tesi de llicenciatura: Universitat de Barcelona.
- Parada, M., 2007. *Estudi etnobotànic de l'Alt Empordà*. Tesi doctoral: Universitat de Barcelona.
- Parada, M., Carrió, E., Bonet, M.A., Vallès, J., 2009. Ethnobotany of the Alt Empordà region (Catalonia, Iberian Peninsula). Plants used in human traditional medicine. *Journal of Ethnopharmacology*; 124 (3): 609-618.
- Parada, M., Carrió, E., Vallès, J., 2011. Ethnobotany of food plants in the Alt Empordà region (Catalonia, Iberian Peninsula). *Journal of Applied Botany and Food Quality*, 84(1): 11-25.

- Pardo de Santayana, M., 2003. *Las plantas en la cultura tradicional de la Antigua Merindad de Campoo*. Tesis doctoral: Universidad Autónoma de Madrid.
- Pellicer, J., 2000-2004. *Costumari botànic. Recerques etnobotàniques a les comarques centrals valencianes*. Picanya: Edicions del Bullent (3 vols.).
- Pérez de Paz, P.L., Medina, L., 1988. *Catálogo de las plantas medicinales de la flora canaria. Aplicaciones populares*. La Laguna: Instituto de Estudios Canarios, Viceconsejería de Cultura y Deportes del Gobierno de Canarias.
- Petrini, C., 2007. *Bueno, limpio y justo: principios de una nueva gastronomía*. Madrid: Editorial Polifemo.
- Picornell, C., 2007. *Tornen els "parenòstics" a les Illes Balears*. Bloc de Balearweb [en línia; últim accés: 21.06.2013].
- Pieroni, A., 1999. Gathered wild food plants in the Upper Valley of the Serchio River (Garfagnana), Central Italy. *Economic Botany*, 53(3): 327-341.
- Pieroni, A., Howard, P., Volpato, G., Santoro, R.F., 2004. Natural remedies and nutraceuticals used in ethnoveterinary practices in inland southern Italy. *Veterinary Research Communications*, 28: 55-80.
- Pieroni, A., Giusti, M. E., de Pasquale, C., Lenzarini, C., Censorii, E., Gonzáles-Tejero, M., et al., 2006. Circum-mediterranean cultural heritage and medicinal plant uses in traditional animal healthcare: A field survey in eight selected areas within the RUBIA project. *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, 2(16).
- Pinto-Carvalho, A.M., 2005. *Etnobotánica del Parque Natural de Montesinho. Plantas, tradición y saber popular en un territorio del nordeste de Portugal*. Tesis doctoral: Univesidad Autónoma de Madrid.
- Plants for a Future* [En línia]. England and Wales: Plants for a Future [www.pfaf.org].
- Polat, R., Satil, F., 2012. An ethnobotanical survey of medicinal plants in Edremit gulf (Balikesir - Turkey). *Journal of Ethnopharmacology*, 139(2): 626-641.
- Pomar, J. (dir.), 2010. *Memòria 2010. Servei de Salut de les Illes Balears*. Illes Balears: Conselleria de Salut, Família i Benestar Social. Govern de les Illes Balears.
- Portères, R. 1970. *Cours d'Ethno-botanique et Ethno-zoologie (1969-1970)*. Vol. I, Ethno-botanique générale. Paris: Muséum National d'Histoire Naturelle

- (Laboratoire d'Ethno-botanique et Ethno-zoologie), Faculté des Lettres (Institut d'Ethnologie).
- Raja, D., 1995. *Estudis etnobotànics a la comarca de la Segarra*. Tesi de llicenciatura: Universitat de Barcelona.
- Raja, D., Blanché, C., Vallès, J., 1997. Contribution to the knowledge of the pharmaceutical ethnobotany of the Segarra region (Catalonia, Iberian Peninsula). *Journal of Ethnopharmacology*, 57: 149-160.
- Ramis, A., 2002. *El folklore i l'etnografia a les Balears (segles XIX i XX)*. Palma: Documenta Balear.
- Reyes-García, V., Vila, S., Aceituno-Mata, L., Calvet-Mir, L., Garnatje, T., Jesch, A., Lastra, J.J., Parada, M., Rigat, M., Vallès, J., Pardo de Santayana, M., 2010. Gendered Homegardens: A Study in Three Mountain Areas of the Iberian Peninsula. *Economic Botany*, 64(3): 235-247.
- Rigat, M. 2005. *Estudi etnobotànic de la Vall de Camprodon (Alta Vall del Ter, Pirineus)*. Màster experimental: Universitat de Barcelona.
- Rigat, M., Bonet, M.À., Garcia, S., Garnatje, T., Vallès, J., 2009. Ethnobotany of food plants in the high river Ter valley (Pyrenees, Catalonia, Iberian Peninsula): non-crop food vascular plants and crop food plants with medicinal properties. *Ecology of Food and Nutrition*, 48(4): 303-326.
- Rigat, M., Vallès, J., Iglésias, J., Garnatje, T., 2013. Traditional and alternative natural therapeutic products used in the treatment of respiratory tract infectious diseases in the Eastern Catalan Pyrenees (Iberian Peninsula). *Journal of Ethnopharmacology*, 148: 411-422.
- Rita, J. (dir.), 2007. *Herbari virtual del Mediterrani Occidental*. Universitat de les Illes Balears, Universitat de Barcelona i Universitat de València. [herbarivirtual.uib.es]
- Roig, J.T. 1988. *Diccionario botánico de nombres vulgares cubanos*. La Habana: Editorial Científico-Técnica. 2a ed.
- Royo, F., Arasa, À., Arrufat, M., Beltran, J., Cardero, S., Creix, À., Curto, R., Torres, L., 2008-2010. *Plantes del Port*. Tortosa: Grup de Recerca Científica Terres de l'Ebre.
- Rullan, O., 2002. *La construcció territorial de Mallorca*. Palma: Editorial Moll.

- Salhi, S., Fadli, M., Zidane, L., Douira, A., 2010. Floristic and ethnobotanical study of medicinal plants of Kénitra (Maroc). [Etudes floristique et ethnobotanique des plantes médicinales de la ville de Kénitra (Maroc)]. *Lazaroa*, 31: 133-146.
- Sampietro, M.J., 2006. *Plantes medicinals, destil·ladors i llibres a les apotecaries de Mallorca: 1345-1550*. Palma: El Tall.
- San Miguel, E., 2004. *Etnobotánica de Piloña (Asturias). Cultura y saber popular sobre las plantas en un concejo del centro-oriente asturiano*. Tesis doctoral: Universidad Autónoma de Madrid.
- Santamaria, M., 2007. *Mariola: gents, culte i plantes medicinals. Una petita aventura etnobotánica*. Treball de curs de Botànica econòmica: Facultat de Farmàcia, Universitat de Barcelona.
- Šarić-Kundalić, B., Dobeš, C., Klatte-Asselmeyer, V., Saukel, J., 2011. Ethnobotanical survey of traditionally used plants in human therapy of east, north and north-east Bosnia and Herzegovina. *Journal of Ethnopharmacology*, 133(3): 1051-1076.
- Savo, V., Giulia, C., Maria, G. P., David, R., 2011. Folk phytotherapy of the Amalfi coast (Campania, southern Italy). *Journal of Ethnopharmacology*, 135(2): 376-392.
- Sezik, E., Tabata, M., Yesilada, E., Honda, G., Goto, K., Ikeshiro, Y., 1991. Traditional medicine in Turkey I. Folk medicine in Northeast Anatolia. *Journal of Ethnopharmacology*, 35: 191-196.
- Scherrer, A.M., Motti, R., Weckerle, C.S., 2005. Traditional plant use in the areas of Monte Vesole and Ascea, Cilento National Park (Campania, Southern Italy). *Journal of Ethnopharmacology*, 97(1): 129-143.
- Schröder, E., Balansard, G., Cabalion, P., Fleurentin, J., Mazars, G. (eds.), 1996. *Médicaments et aliments. Approche ethnopharmacologique. Medicines and foods. Ethnopharmacological approach*. Paris: ORSTOM, Société Française d'Ethnopharmacologie.
- Selga, A., 1998. *Estudis etnobotànics a les Guilleries*. Tesi de llicenciatura: Universitat de Barcelona.
- Serra, S., 2001. *Els elements de canvi a la Mallorca del segle XIX*. Palma: Cort.

- Signorini, M. A., Piredda, M., Bruschi, P., 2009. Plants and traditional knowledge: An ethnobotanical investigation on Monte Ortobene (Nuoro, Sardinia). *Journal of Ethnobiology and Ethnomedicine*, 5(6).
- Tardío, J., Pardo-de-Santayana, M., Morales, R., 2006. Ethnobotanical review of wild edible plants in Spain. *Botanical Journal of the Linnean Society*, 152: 27-71.
- Tardío, J., Pardo de Santayana, M., 2008. Cultural importance indices: a comparative analysis based on the useful wild plants of Southern Cantabria. *Economic Botany*, 62 (1): 24-39.
- Torres, M., 1999. *Antropologia d'Eivissa i Formentera. Herbes, pastors, ses matances*. Eivissa: Editorial Mediterrània-Eivissa.
- Tres, J.C., 2006. Interacción entre fármacos y plantas medicinales. *Anales del sistema sanitario de Navarra*, 29(2): 167-312.
- Trias, S., 2008. *L'antropologia cultural a les Balears: segles XIX i XX*. Palma: Documenta balear.
- Trotter, R.T., Logan, M.H., 1986. *Informant consensus: a new approach for identifying potentially effective medicinal plants*. En: Etkin, N.L. (ed.): *Plants in Indigenous Medicine and Diet, Behavioural Approaches*. New York: Redgrave Publishing Company, Bredford Hills.
- Vallès, J., 1996. Los nombres de las plantas: método y objetivo en etnobotánica. *Monografías del Jardín Botánico de Córdoba*, 3: 7-14.
- Vallès, J., Agelet, A., Bonet, M.À., Garnatje, T., Muntané, J., Parada, M., Raja, D., Rigat, M., Selga, A. 2005. Algunes qüestions entorn de la fitonímia i els aspectes lingüístics de l'etnobotànica. *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, 51: 273-293. Miscel·lània Joan Veny, 5; Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Vallès, J. (amb la col·laboració d'A. Agelet, M.À. Bonet, E. Carrió, T. Egea, T. Garnatje, J. Muntané, M. Parada, M. Puig, D. Raja, M. Rigat, M. Santamaria i A. Selga) 2007. La recerca en etnobotànica a Catalunya: objectius, mètodes, zones estudiades i alguns resultats i comentaris generals. RIDEC (Recerca i Difusió de l'Etnologia Catalana), [<http://cultura.gencat.net/cpcptc/ridec/>], 26-III-2007, 1-10.
- Vallès, J. (dir.), 2009. *Noms de plantes* [En línia]. Barcelona: TERMCAT, Centre de Terminologia, Diccionaris en Línia.

- Van Ginkel, A., Rey, J.C., 2011. *I Jornadas Técnicas sobre Usos Alimentarios y Medicinales de las Plantas en Animales*. Vilanova de Sau: Fitomón i Herbolari de Sau.
- Van Hellemont, J., 1986. *Compendium de Phytothérapie*. Bruxelles: Association Pharmaceutique Belge.
- Vaughan, J.G., Judd, P.A., 2003. *The Oxford book of health foods*. Oxford University Press, Oxford.
- Veny, J., 1993. *Els parlars catalans: síntesi de dialectologia*. Palma: Editorial Moll.
- Veny, J., 2001. *Llengua i entorn natural*. Barcelona: Edicions 62.
- Veny, J., Pons, L., 2010. *Indústries relacionades amb l'agricultura. Els vegetals* (vols. 10 i 11). Atles lingüístic del domini català. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- Verde, A., 2002. *Estudio etnofarmacológico de tres áreas de Montaña de Castilla-la Mancha*. Tesis doctoral: Universidad de Murcia.
- Vidal, C., 2010. Comer mejor para no enfermar. *La Vanguardia*, 14-II-2010.
- Villalonga, J.C., 2010. Un mot fantasma: poltre d'eruga. *Estudis Romànics* [Institut d'Estudis Catalans], 32: 363-367.
- Villar, L., Palacín, J. M., Calvo, C., Gómez, D., Montserrat, G., 1992. *Plantas medicinales del Pirineo aragonés y demás tierras oscenses*. Huesca: Diputación de Huesca (2a ed.).
- Vitalini, S., Tomè, F., Gelsobenítemina, F., 2009. Traditional uses of medicinal plants in Valvestino (Italy). *Journal of Ethnopharmacology*, 121(1): 106-116.
- Vives, A., 2008. *Modernització i pervivència de la vida rural com a subjecte històric durant el segle XX: Les festes de Sant Antoni i el cant de l'argument a la vila d'Artà a Mallorca*. Tesis doctoral: Universitat de Barcelona.
- Ziyyat, A., Legssyer, A., Mekhfi, H., Dassouli, A., Serhrouchni, M., Benjelloun, W., 1997. Phytotherapy of hypertension and diabetis in oriental Morocco. *Journal of Ethnopharmacology*, 58: 45-54.

